

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

Křesťanství v době francouzského osvícenství

Martin Stručovský

Plzeň 2016

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Evropská kulturní studia

Diplomová práce

Křesťanství a evropské osvícenství:

Křesťanství v době francouzského osvícenství

Bc. Martin Stručovský

Vedoucí práce:

Mgr. et Bc. Dagmar Demjančuková, CSc.

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2016

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2016

.....

Poděkování

Rád bych touto cestou poděkoval následujícím lidem, bez jejichž pomoci bych se při psaní této diplomové práce neobešel.

Mojí vedoucí Mgr. et Bc. Dagmar Demjančukové, CSc. za cenné rady a veškeré připomínky, které mi při psaní této práce poskytla.

Mamince Martině Stručovské a babičce Anně Ruprechtové za veškerou podporu a během psaní.

Tetě Veronice Majkusové za provedení korektur.

Obsah

Úvod	6
Část první: Vzestup křesťanství.....	7
1. 1. Formování křesťanství.....	7
1.2. Problémy a šíření učení	9
1.3. Pogromy.....	13
1.4. Konstantin a jeho vliv na křesťanství	14
1. 4. Vzestup křesťanství a rozkol mezi západem a východem.....	16
1. 5. Křesťanské náboženství ve středověké Evropě	17
1.6. Význam křesťanského náboženství pro život středověkého člověka	19
1. 6. 1. Křesťanské představy o člověku.....	19
1. 6. 2. Společnost ve středověku	21
1. 6. 3. Vliv křesťanství na život středověkého člověka.....	23
Shrnutí	25
Část druhá: Věk osvícenství	27
2. 1. Charakteristika osvícenství.....	27
2. 2. Cíle osvícenství.....	28
Shrnutí a srovnání se středověkem	30
2. 3. Osvícenství ve Francii	31
2. 3. 1. Prameny osvícenství a šíření osvícenství ve francouzském prostředí..	31
2. 3. 2. Vztah vlády a církve	33
2. 3. 3. Kritika jako znak osvícenství	36
Shrnutí	38
Část třetí: Vztah osvícenců ke křesťanskému náboženství.....	39
3. 1. 1. Charakteristické formy osvíceneckého náboženství.....	39
3. 1. 2. Deismus a zrod kritického zkoumání Bible.....	39
3. 1. 3. Náboženství srdce.....	40
3. 1. 4. Ateismus	41
3. 2. 1. Claude Adrien Helvétius	41
Helvétiovo pojetí náboženství	41
3. 2. 3. Paul Heinrich Dietrich Von Holbach.....	43
Holbachovo pojetí rozumu	44
Holbachova kritika Boha a teologie	45
Vztah církve a státu	47
Holbachův způsob nápravy společnosti	50
3. 2. 3. Denis Diderot.....	51
Diderotovy názory na křesťanské náboženství.....	52
3. 2. 4. François Marie Arouet Voltaire.....	55
Voltaireovo pojetí rozumu.....	55
Boj proti fanatismu	57
Voltaireovo pojetí Boha a kritika náboženství.....	58
Kritika společnosti a její náprava	59
Závěr.....	61
Seznam použité literatury	62
Resumé	65

Úvod

Náboženství hrálo po mnohá staletí, a doposud hraje, důležitou roli v životě člověka. Jelikož se v této diplomové práci pohybujeme v rámci evropského kontinentu, bylo to konkrétně náboženství křesťanské (později se dělící na pravoslaví, katolictví a protestantství), které hrálo v myšlení a životě lidí důležitou roli.

Cílem této diplomové práce je představit vývoj křesťanského náboženství v době osvícenství ve francouzském prostředí. Což nelze bez exkurze do dějin tohoto náboženství, protože osvícenští myslitelé požadovali, aby se křesťanství vrátilo nejen ke svým kořenům, ale také, aby úplně skončilo. Z tohoto důvodu tedy byla diplomová práce rozdělena na tři části, v jejichž prostoru se pokusíme ukázat, jakým způsobem se křesťanské náboženství vyvinulo.

V první části diplomové práce se pokusíme ukázat na počátky křesťanského náboženství od jeho zrození, ukážeme, jakým způsobem se křesťanské náboženství rozšiřovalo, jakými problémy ve svých počátcích procházelo a především, jakým způsobem se křesťanství z malého náboženství stalo náboženstvím státním. Již v této části by měl být patrný jasný vývoj, který křesťanství od svých počátků prodělalo. Vedle této vývojové proměny ukážeme také, jakým způsobem křesťanské náboženství ovlivňovalo každodenní život a myšlení středověkého člověka.

Ve druhé části diplomové představíme fenomén osvícenství, ukážeme jeho kořeny, cíle a způsob, jakým se osvícenecké myšlenky šířily v prostředí Francie. Dále pak nastíníme vztah mezi vládou Ludvíka XIV. a církevní mocí ve Francii. V neposlední řadě pak ukážeme, do jakých oblastí se soustředila osvícenecká kritika.

Ve třetí a poslední části diplomové práce nejprve nastíníme hlavní přístupy osvícenců ke křesťanskému náboženství a následně pomocí interpretace vybraných filosofických a literárních děl ukážeme, jaká stanoviska vůči křesťanskému náboženství zaujímali konkrétní filosofové (Diderot, Holbach, Helvétius a Voltaire).

Část první: Vzestup křesťanství

Pokud se chceme zabývat tím, jak vypadalo křesťanství v době osvícenství, je nutné napřed podniknout exkurzi do středověku, kde dosáhl vliv křesťanství svého vrcholu. Hlavním úkolem této části bude poukázat na dvě věci: 1. jaké byly cíle prvních křesťanů, od nichž se církev postupně odchylovala. 2. ukázat, jak křesťanské náboženství ovlivňovalo život a myšlení středověkého člověka. Jen za těchto podmínek bude možné poukázat na kontrast mezi středověkem a osvícenstvím a především zdůraznit to, co osvícenečtí myslitelé křesťanství, potažmo církvi, vytýkali.

1. 1. Formování křesťanství

Křesťanství patří mezi známá a významná světová náboženství. Ovšem označovat křesťanství za náboženství nebylo vždycky samozřejmé. Spojitost mezi křesťanstvím a náboženstvím se objevovala postupně a toto označení získalo na intenzitě teprve ve třetím a především ve čtvrtém století církevního života. V prvních fázích, respektive v prvních sto padesáti letech, křesťané označení náboženství nepoužívali, vlastně můžeme říci, že se mu vyhýbali. Křesťané svou víru označovali jako hodos, což znamená cestu, na které následují Krista. Označení náboženství se na křesťanství vztahuje teprve v době druhého století po Kristu. Konkrétně se tak stalo v apologetických spisech Quinta Septimia Florentia Tertuliána.¹

Datace vzniku křesťanství sahá do čtvrtého desetiletí prvního století, kdy vzniklo coby součást judaismu.² Křesťanství je dějinně zjevené náboženství, jehož existence je neodmyslitelně spojena s osobou Ježíše Krista a odvozuje se od jeho osoby a jeho díla.³ „[Na –M. S.] křesťanství je třeba pohlížet jako na jedno z dvojčat, které se narodilo judaismu v období druhého chrámu; druhým dvojčetem je pak rabínský judaismus, objevující se po roce 70 po Kr. v akademii v Javne (Jamnia).“⁴ V době druhého chrámu, která se počíná od návratu z perského exilu na konci šestého století před Kristem a znovuobrození židovského státu do doby, kdy došlo ke zkáze jeruzalémského chrámu, tedy v roce sedmdesát po Kristu, převládal veliký úpadek. Byla to doba, kdy území Středozeří a Palestiny ovládala Římská říše, což pro nezávislost židovského státu budovaného na Židovském zákoně, znamenalo další těžkou ránu. Došlo ke konfliktu mezi Římem a židy, který se vyhroutil zničením Jeruzalémského chrámu, který představoval centrum židovského života a státu, který bez něho nemohl nadále fungovat.⁵

Počátky křesťanských dějin jsou tedy pevně svázány se židovstvím. Obě tato náboženství se sice během období 1. století rozešla, ale tento fakt nelze u samotných

¹ ČERVENKOVÁ, Denisa. *Jak se křesťanství stalo náboženstvím: Recepce pojmu religio v Tertuliánově Apologetiku*. Praha: Karolinum, 2012, s. 7.

² FRANKIELOVÁ, Sandra Sizer. *Křesťanství: cesta spásy*. Přeložil P. KOLMAČKA. Praha: Prostor, 1996, s. 25.

³ FRANZEN, August. *Malé dějiny církve*. 3., dopl. a rozš. vyd. Přeložil B. SMÉKAL. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006, s. 16.

⁴ RICHES, John. Zrození křesťanství. In: HAZLETT, Ian (ed.). *Rané křesťanství: Počátky a vývoj církve do roku 600*. Přeložil P. KITZLER. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008, s. 33.

⁵ Tamtéž, s. 34.

kořenů křesťanského náboženství jen tak ponechat stranou. Cílem Ježíšových učedníků, kteří sami ostatně Ježíše vnímali a přijímali jako mesiáše židovského národa, kterého poslal Bůh, bylo dostat zbytek židovského národa na vlastní stranu. Ale rovněž přesvědčit židy a jejich vůdce, že Ježíš měl božské poslání. Právě to tedy můžeme označit za cíl jejich veřejného vystupování. V tomto ohledu byli pokračovateli Ježíše a jeho způsobu hlásání, které probíhalo především v Palestině. Z těchto důvodů tedy nelze rovnou tvrdit, že křesťanství vzniklo jako jakási opozice vůči judaismu nebo dokonce jako konkurenční náboženství.⁶ První křesťané totiž vůbec nezamýšleli ani se nechtěli od židovství oddělit a nevznášeli žádných námitek, aby byli považováni za jeden z mnoha proudů židovství.⁷ Křesťanství se ve svých dětských letech bez judaismu neobešlo a vlastně ani neplánovalo exodus. Je totiž jasné, že první vyznavači Ježíšova učení byli právě židovského původu a tím pádem chápali Ježíšovo učení v rámci tradice a praxe judaismu. A nedocházelo z jejich strany ani k žádnému odchýlení se od židovské společnosti a zůstali dál věrni všem aktům a slavnostem, které byly spojeny se židovstvím.⁸

Křesťané žili ve vědomí, že navazují na židovství a udržovali celou řadu jeho znaků, mezi něž patří monoteistické vyznání víry, přejímání a zasazování židovských posvátných textů do křesťanské liturgie. Dále měli liturgický kalendář, který byl tomu židovskému velmi podobný, a také modlitby, stejně jako další prvky života víry.⁹ Lze ale říct, že tím nejdůležitějším společným prvkem mezi křesťany a židy byla Septuaginta.¹⁰ „Označit ji [Septuagintu – M. S.] jako Starý zákon v řečtině není nepřesné, ale sotva plně vystihuje její význam.“¹¹ Septuaginta představuje první svatou knihou prvních křesťanů v době, než do ní byly vloženy spisy, které v dnešních dobách nazýváme Nový zákon. Učení křesťanů bylo se Septuagintou provázáno nejen přímo, ale také díky exegezi. Septuaginta byla základem nejen křesťanského myšlení, ale i učení a to v podobě, v jaké ji interpretoval Filón. Vliv židovství na křesťanství probíhal právě prostřednictvím Septuaginty.¹² „Z toho vyplývala kulturní závislost křesťanství na židovské komunitě. Křesťané (...) přijali židovské pojetí, podle něhož byli překladatelé inspirováni Bohem, ale také se museli vyrovnat s židovskými revizemi či pokusy o nahrazení Septuaginty (...) s židovskými vymezeními kánonu a s důležitostí hebrejského originálu, který většinou neuměli číst.“¹³

Úplně první křesťanské skupiny každou neděli pořádaly schůzky v různých domech. Měly mezi sebe rozdělené úkoly, jejichž hlavním cílem bylo především držet pořádek, často docházelo totiž k diskuzím a sporům, ale také k duchovnímu vzrušení. V čele skupin nestáli hlasatelé evangelia (ti prováděli misijní výpravy), nýbrž učitelé. Jáhen byl v hierarchii kněžství na nejnižší úrovni a zodpovídal za bezproblémové fungování obřadu. Na pozici jahnů lze najít i ženy, což je s ohledem na pozdější vývoj,

⁶ SUCHÁNEK, Drahomír; DRŠKA, Václav. *Církevní dějiny*. Praha: Grada, 2013, s. 15.

⁷ ČERVENKOVÁ, Denisa. *Jak se křesťanství stalo náboženstvím: Recepte pojmu religio v Tertuliánově Apologetiku*, s. 15.

⁸ SUCHÁNEK, Drahomír; DRŠKA, Václav. *Církevní dějiny*, s. 15.

⁹ ČERVENKOVÁ, Denisa. *Jak se křesťanství stalo náboženstvím: Recepte pojmu religio v Tertuliánově Apologetiku*, s. 15.

¹⁰ HORBURY, William. Židovská dimenze. In: HAZLETT, Ian (ed.). *Rané křesťanství: Počátky a vývoj církve do roku 600*. Přeložil P. KITZLER. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008, s. 49-50.

¹¹ Tamtéž, s. 50.

¹² Tamtéž, s. 50.

¹³ Tamtéž, s. 50.

velice zajímavé. Ovšem tím, kdo byl v celé hierarchii nejvýš, byl biskup. Do této funkce byl člověk původně volen volbou, kterou prováděli všichni křesťané ve městě.¹⁴

Dále se řídily také následujícími židovskými pravidly. „(...) *dodržovaly některá ustanovení Zákona o jídle a šabat (sobota), slavily významné svátky a ctily svatý chrám v Jeruzalémě, ačkoli se pravděpodobně nijak zvlášť nestaraly o kněžské očistné rituály. Vyznačovaly se však i určitými zvláštnostmi: členové se kromě soboty shromažďovali i v neděli, tedy v první den týdne, ke společnému jídlu, jež vrcholilo slavností chleba a vína (...)*“¹⁵ Než k tomu ale mohlo vůbec dojít, musel se každý člen podrobit křtu.¹⁶ Zároveň ale z jejich úst zněla Ježíšova nauka (evangelium), kterou se snažili dostat k největšímu počtu lidí. Jak už dneska ale víme, tento úkol se nepodařilo naplnit. Jen v Jeruzalémě se sice apoštolům podařilo získat pět tisíc lidí, ale jinak širitelé Ježíšova učení nebyli úspěšní, a tato náboženská skupina byla vnímána jako sekta, jejíž existence nebyla většinou přijímána vůbec pozitivně.¹⁷

„*Nejranější křesťanské komunity se vyvinuly v rámci židovského společenství. Byly založeny na přesvědčení, že Ježíš svým zmrtvýchvstáním přivodil počátky konečného vykoupení. Původní křesťanská církev se tedy koncentrovala v Jeruzalémě jako pravý Izrael.*“¹⁸ Právě v Jeruzalémě došlo k ustanovení řeči křesťanské víry a vytvoření vlastní bohoslužby. Prováděly vlastní bohoslužbu, která představovala děkovnou vzpomínku neboli eucharistii a kultické zpřítomňování Kristovy oběti, věřící lámali chléb. To nepředstavovalo nic menšího, než oslavu posvátné večeře Páně. Bylo to tedy právě v Jeruzalémě, kde došlo k ustanovení formy společného života, zřízení, zbožnosti a modlitebního řádu církve. Jak už ale bylo zmíněno, neodchylovali se od židovského rámce. Pokud se zaměříme na řízení obce, zjistíme, že její chod sice řídilo všech dvanáct apoštolů, avšak hlavním představitelem byl Petr.¹⁹ Právě svou evangelizační činností brzy vzbuzovali pozornost. Ne že by judaismus neměl letité praktické zkušenosti s přijímáním konvertitů, zvláště v období helénismu, jde o to, že křesťanství zašlo v misijní aktivitě ještě dál, než se to povedlo judaismu.²⁰

1.2. Problémy a šíření učení

Kde hledat kořeny problémů? Hlavním problémem, který vedl k rozkolu mezi židy a křesťany je otázka, která se týká očekávaného příchodu mesiáše, kterým byl pro křesťany Ježíš z Nazaretu. „*Svědectví Písma o smlouvě Boha s jeho vyvoleným Izraelem je reinterpretováno ve prospěch věřících v Krista: Boží zaslíbení se uskutečnila v nové smlouvě uzavřené skrze jeho syna s „novým Izraelem“.* Dějiny vztahu Boha a jeho privilegovaného lidu dostávají pro křesťany nový střed, jímž je osud Božího syna:

¹⁴ FRANKIELOVÁ, Sandra Sizer. *Křesťanství: cesta spásy*, s. 32-33.

¹⁵ Tamtéž, s. 25.

¹⁶ Tamtéž, s. 25.

¹⁷ SUCHÁNEK, Drahomír; DRŠKA, Václav. *Církevní dějiny*, s. 15-16.

¹⁸ SCHÄFERDIEK, Knut. *Křesťanská misie a expanze*. In: HAZLETT, Ian (ed.). *Rané křesťanství: Počátky a vývoj církve do roku 600*. Přeložil P. KITZLER. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008, s. 65.

¹⁹ FRANZEN, August. *Malé dějiny církve*, s. 24.

²⁰ FRANKIELOVÁ, Sandra Sizer. *Křesťanství: cesta spásy*, s. 27.

*křesťanství (...) (...) upozaduje soteriologickou hodnotu židovských náboženských institucí a tradic, jako je šabat či obřízka.*²¹

Můžeme říct, že se problémy pojí s tzv. helenistickými Židy a jejich působením. Tito Židé přišli z mimopalestinské oblasti a nedokázali se podřítit pravidlům judaismu. Žili totiž v domněni, že po Ježíšově příchodu není příkazy a zákazy, stejně jako právní náležitosti, třeba dodržovat. Zkrátka a dobře, že už více neplatí Mojžíšův zákon a v jejich očích tak dochází ke změně života. To muselo nutně působit právě na jeruzalémské křesťany, kteří se nechystali k odluce od náboženských praktik židovského národa.²² Pravděpodobně v roce padesát se v Jeruzalémě konal apoštolský koncil, kde se ustanovilo, že křesťané se mají odpoutat od židovského zákona.²³ „*Na apoštolském koncilu se také poprvé setkáváme s presbytery; už předtím se mluví o sedmi jáhnech (...) v čele se Štěpánem. Tak je hierarchický řád nositelů úřadu úplný: biskup, presbyterové (kněží) a diakoni (jáhnové) jako autoritativní vedoucí jeruzalémské obce.*“²⁴

V době po roce sedmdesát mělo křesťanství problémy hlavně s rabínskou formou judaismu, která navazovala na původní farizejskou linii židovství. V samotném židovství existovaly různé proudy – mluvíme o saducejích, farizejích, esejcích a zelótech, které kladly důraz na mesiášský monoteismus, ortopraxi, zdůrazňovaly význam chrámu a synagogy, pro něž představovaly hlavní místa pro konání bohoslužeb.²⁵ Již bylo řečeno, že se první křesťané nehodlali odchýlit od judaismu a jeho zvyklostí, to ale však bylo nevyhnutelné. Aspekty křesťanství totiž brzy vybudovaly mezi oběma náboženstvími silné protiklady. Židovské obci se nezamlouvaly křesťanství, modlitba směřující ke Kristu coby Pánu, eucharistie a její slavení. Nezamlouvaly se jí ani základy společenství ve formě vzájemné lásky, v jejímž jméně se byli schopni vzdát majetku pro společenství. Židovské reakce vedly od nedůvěry, přes odmítání až nakonec skončilo u nepřátelství. Nejvíce Židům ale vadila víra v Krista, což dospělo k pronásledování pod dohledem Šavela, ukamenování Štěpána a exodu helenistických židokřesťanů z Jeruzaléma, kteří k tomu byli donuceni nátlakem.²⁶

Po veřejném vystoupení a smrti ukamenováním předáka helenistických křesťanů Štěpána došlo k početnímu zmenšení a upevnění jeruzalémské obce, ale hlavně k rozšíření mimo Jeruzalém. Vzniklo nové centrum židokřesťanů v Antiochii a založení církevní obce. Zde lze vyzorovat odchýlení ve způsobu života, byli vnímáni jako nová náboženská společnost. Bylo to právě v Antiochii, kde získali budoucí jméno „křesťané“, což znamená nic jiného, než „křesťané“.²⁷ Ve svých začátcích byla křesťanská nauka rozšiřována apoštoly, poutníky, z nichž se skládala volná, avšak nespécifikovaná skupina. V této době byla velmi důležitá také misijní činnost, která měla velmi spontánní charakter. Misijní činnost šířila křesťanství především pomocí každodenních kontaktů. Šíření křesťanské nauky bylo úspěšné díky dobrým podmínkám v cestování a mobilitě skupin.²⁸

²¹ ČERVENKOVÁ, Denisa. *Jak se křesťanství stalo náboženstvím: Recepce pojmu religio v Tertuliánově Apologetiku*, s. 17.

²² SUCHÁNEK, Drahomír; DRŠKA, Václav. *Církevní dějiny*, s. 16.

²³ FRANZEN, August. *Malé dějiny církve*, s. 25.

²⁴ Tamtéž, s. 25.

²⁵ ČERVENKOVÁ, Denisa. *Jak se křesťanství stalo náboženstvím: Recepce pojmu religio v Tertuliánově Apologetiku*, s. 13.

²⁶ FRANZEN, August. *Malé dějiny církve*, s. 25.

²⁷ SUCHÁNEK, Drahomír; DRŠKA, Václav. *Církevní dějiny*, s. 17.

²⁸ SCHÄFERDIEK, Knut. Křesťanská misie a expanze. In: HAZLETT, Ian (ed.). *Rané křesťanství: Počátky a vývoj církve do roku 600*, s. 67.

Především díky svým specifickým vlastnostem patřilo křesťanství mezi náboženství, které nikomu nebránilo ve vstupu do vlastních řad. Pro křesťanské obce bylo typické, že se věnovaly sociální a charitativní činnosti a svým lidem zajišťovaly nejen věci potřebné k životu, ale i sebeúctu. Křesťanství si nezakládalo na své výjimečnosti a obce ze sebe nedělaly jakousi obdobu elitářského klubu. Existovala rovnost před Bohem a tím pádem umožňovala participaci i lidem z řad otroků a ženám.²⁹ Jak později uvidíme, církev se od tohoto programu odchýlila.

Na druhé straně nelze přesně určit, jak vypadal vliv křesťanství na jeho okolí, toto působení bylo totiž nejednoznačné.³⁰ „*Důraz, který křesťanství kladlo na náboženskou výlučnost, odmítání tradičních náboženských projevů, „do sebe obrácená“ mentalita křesťanských komunit, to vše vyvolávalo podezření a odpor.*“³¹ Křesťanství odpovídalo na požadavky, které se dotýkaly problematiky náboženství a etiky, stejně jako duchovního vědění. Křesťanství se díky všem těmto skutečnostem stalo silným konkurentem jiných tehdejších náboženství, mezi něž patřily například mysterijní kultury. Stejně dobře křesťanství dokázalo konkurovat i filozofii.³² „*Křesťanské komunity poskytovaly svým členům jasně formulovanou identitu a náboženskou sebevědomí.*“³³

Obec v Antiochii byla velmi významná a představovala důležité centrum misie.³⁴ Antiochie také představovala nové centrum židokřesťanů a obec, která se v ní nacházela, byla velmi početná. Křesťané neměli problém oslovovat i nežidovské skupiny a množství křesťanů stoupalo.³⁵ „*Křesťanskou dobročinnost, alespoň podle křesťanského názoru, oceňovali také nekřesťané.*“³⁶

„*O šíření křesťanství nejsme detailně informováni, přesto se muselo jednat o dynamický proces, což potvrzuje existence křesťanských obcí v mnoha městech od Sýrie přes Malou Asii, Egypt až po Řecko.*“³⁷ Větší množství informací, které se týkají misí Ježíšových učedníků, pojednávají především o skupině, které předsedal Pavel nebo též Saul z Tarsu. Poté, co se mu zjevil Kristus, prošel názorovou proměnou a zcela se změnilo jeho dosavadní vidění světa. Z pronásledovatele křesťanů se změnil na jednoho z nich. Po dovolení se apoštolů vykonal dohromady tři misionářské cesty. A více se mu dařilo u nežidovských národností.³⁸ Pavel byl významný, protože především díky němu se podařilo odpojit křesťanství od židovství a z Antiochie, která představovala středisko řecko-římské helenistické kultury, především ale rozšířil křesťanské učení do světa.³⁹ Na Pavla a jeho spolupracovníky se však snesla vlna kritiky z řad křesťanů, kterým se nelíbilo, že mezi sebe nechali vstoupit i nežidovské obyvatelstvo. Tento problém byl pak následně řešen v letech 48 a 49, kdy byl přijat kompromis⁴⁰ vhodný pro obě strany.⁴¹ K těmto opatřením došlo hlavně z toho důvodu, aby se nezastavilo postupné

²⁹ SUCHÁNEK, Drahomír; DRŠKA, Václav. *Církevní dějiny*, s. 29.

³⁰ SCHÄFERDIEK, Knut. Křesťanská misie a expanze. In: HAZLETT, Ian (ed.), *Rané křesťanství: Počátky a vývoj církve do roku 600*, s. 67.

³¹ Tamtéž, s. 67.

³² Tamtéž, s. 67.

³³ Tamtéž, s. 67.

³⁴ FRANZEN, August. *Malé dějiny církve*, s. 26.

³⁵ SUCHÁNEK, Drahomír; DRŠKA, Václav. *Církevní dějiny*, s. 17.

³⁶ SCHÄFERDIEK, Knut. Křesťanská misie a expanze. In: HAZLETT, Ian (ed.), *Rané křesťanství: Počátky a vývoj církve do roku 600*, s. 67.

³⁷ SUCHÁNEK, Drahomír; DRŠKA, Václav. *Církevní dějiny*, s. 17.

³⁸ Tamtéž, s. 17.

³⁹ FRANZEN, August. *Malé dějiny církve*, s. 26.

⁴⁰ Pohanokřesťané nemuseli zachovávat židovské zákony, týkal se jich ale zákaz účastnit slavnostní, které se pojily s pohanstvím, jíst maso udušených zvířat. Museli dodržovat pravidla sexuální morálky. (SUCHÁNEK, Drahomír; DRŠKA, Václav. *Církevní dějiny*, s. 18-19).

⁴¹ Tamtéž, s. 18.

rozšiřování křesťanství mimo území Palestiny. S tímto stanoviskem přišel vedoucí jeruzalémské obce Jakub, který byl vnímán jako obrovská autorita na území Palestiny.⁴²

V zimě na přelomu let 57 a 58 píše Pavel z Tarsu svoje první listy Římanům a Řím už v té době dobře prosperuje.⁴³ V době, kdy Jakub navrhoval ona zmíněná opatření, Petr odešel z Jeruzaléma, aby zahájil misijní činnost a budování křesťanských obcí v Římské říši.⁴⁴ Je tedy možné, že to byl právě Petr, kdo založil v Římě první křesťanskou obec. Minimálně nejstarší tradice o tom hovoří.⁴⁵ Křesťanství se tedy šíří i do dalších oblastí Římské říše. Misionářům v tomto úsilí pomáhala nejen politická, ale i společenská situace panující ve Středomoří, které měly spojitost s úspěchy s vojenskou činností římského státu. Konečně totiž došlo ke zformování Říma do jednoho celku. Provincie byly spojeny pomocí silnic, existovala jednota v oblasti kultury a jazyka. Křesťanství mělo tedy ideální podmínky, aby se mohlo šířit. Ze začátku v tom křesťanství pomáhalo i propojení s židovstvím v prvních letech existence. Římané totiž nedokázali vytvořit mezi křesťany a židy rozdíl, ale také vnímali křesťany jako součást židovské společnosti. To vedlo k tomu, že jim přisuzovala úplně stejná práva v oblasti náboženství a neměli důvod přistupovat k nějakým opatřením. Křesťanské náboženství se tak mohlo „takřkajíc usadit“ a asi nejvíc se mu v tomto ohledu dařilo na východním území Římského impéria. Takže např. v Jižní Sýrii, Malé Asii a Thrákii už ve 2. století tvořili křesťané většinovou část obyvatelstva. V počátcích křesťanství se jeho vyznavači nejvíc vyskytují ve městech, zatímco vesnice jsou marginalizovány a křesťanství se v těchto oblastech takřka nevyskytuje.⁴⁶ Což je zajímavé s ohledem na fakt, že ještě v době před rokem 70 n. l. tvořili palestinští venkované většinu křesťanů.⁴⁷ „*Počátečních sto let křesťanství, přibližně do roku 150. n. l., bylo svědkem rozšíření prvních malých hloučků nadšenců ve větší skupiny obrácených Židů a pohanů – a posléze ve sbory, které se již nijak neztotožňovaly se židovstvím – roztroušené po všech větších městech impéria.*“⁴⁸

Křesťanství na západě se šířilo především v oblastech, kde se hovořilo řecky. V Římě se řečtina používala ve druhém a třetím století. Nejrychleji se pak ve srovnání s ostatními zeměmi křesťanství šířilo v severní Africe, jejímž centrem bylo Kartágo. Dále ve Španělsku (tehdejší Hispánii), Francii (tehdejší Galii), ale také na území britských ostrovů.⁴⁹ „*Významné církevní obce se vytvořily na jihu Galie, kupříkladu v Lyonu, na Apeninském poloostrově (...).*“⁵⁰ Velice důležití pro vytváření misíí byli apoštolové, jimž Ježíš zadal, aby putovali do celého světa a šířili tam učení. Kromě Petra to tak byl Tomáš, který se dostal až do Indie, Matěj, který zemřel v Gruzii a Ondřej, cestující až do Ruska. Je nutné ovšem říct, že tyto příběhy o šíření učení, představují spíše legendy, které měly tuto činnost podpořit. Nelze s jistotou určit, jak moc jsou pravdivé. Zde je nutné také počítat s tradicí, která na tyto události odkazuje.⁵¹

⁴² Tamtéž, s. 19-20.

⁴³ FRANZEN, August. *Malé dějiny církve*, s. 27.

⁴⁴ SUCHÁNEK, Drahomír; DRŠKA, Václav. *Církevní dějiny*, s. 20.

⁴⁵ FRANZEN, August. *Malé dějiny církve*, s. 27.

⁴⁶ SUCHÁNEK, Drahomír; DRŠKA, Václav. *Církevní dějiny*, s. 28.

⁴⁷ FRANKIELOVÁ, Sandra Sizer. *Křesťanství: cesta spásy*, s. 31.

⁴⁸ Tamtéž, s. 31.

⁴⁹ SUCHÁNEK, Drahomír; DRŠKA, Václav. *Církevní dějiny*, s. 28.

⁵⁰ SUCHÁNEK, Drahomír; DRŠKA, Václav. *Církevní dějiny*, s. 28.

⁵¹ Tamtéž, s. 29.

1.3. Pogromy

Dnes nelze zcela s jistotou říct, proč Řím proti křesťanům zakročil. Zasáhl proti nim z pozice výjimečných zákonů, kterými Římská říše disponovala? Anebo kvůli tomu, že se jednalo o oficiálně nedovolené náboženství? Dalším z možných důvodů mohlo být to, že se křesťané odmítali a také se neúčastnili slavností pohanského státního kultu (což ostatně jako vyznavači monoteistického náboženství ani nemohli), čímž budili dojem, že jsou ateisté a nepřátelé státu. Do problémové situace je dostávala skutečnost, že křesťanství má v této době nadnárodní podobu a zcela zásadně se liší.⁵² Zároveň však musíme na druhé straně zdůraznit, že představitelé Římského impéria byli ke křesťanství dlouhou dobu tolerantní. Změna nastává v období 60. let v prvním století. V této době už je patrné, že se křesťanství vydělilo z židovství a dále pak to, že se projevoval charakter křesťanských obcí. To mělo následující následky - došlo k popravám a pogromům proti křesťanům, kterým neunikli ani apoštolové Petr a Pavel.⁵³ Křesťané byli v očích Římské říše odlišní a podle představitelů říše ohrožovali společenskou identitu. Kromě politických a náboženských osobností se chovali nepřátelsky vůči křesťanům také lidé z nižších vrstev.⁵⁴ „Výtky, jichž se křesťanům dostávalo ze strany administrativních struktur říše i od širokého veřejného mínění, byly zpravidla nábožensko-právní a kulturní povahy. Křesťanská komunita byla obviňována z ateismu⁵⁵ (...) a z urážky císařova majestátu.“⁵⁶ Další problém se týkal toho, že křesťané nepřijímali řeckou léta sbíranou moudrost a životní styl, který představoval důležitou společenskou normu. Tím pádem tedy nemohl být žádný křesťan dobrým římským občanem.⁵⁷

Na druhé straně však právě toto pronásledování ze strany Římského císařství přispělo k jednotě a utužení křesťanů, ačkoliv se jednalo o pronásledování spíše lokální a krátkodobé. Jenže už v polovině třetího století křesťanství získalo na síle a intenzitě a mohlo vstoupit do střetu s římským náboženstvím. V této kritické době to bylo právě uctívání bohů a císaře, které posilovalo v obyvatelích impéria jejich patriotického ducha. A jak již bylo řečeno, právě toto křesťané kvůli svému monoteistickému založení odmítali, což vedlo k perzekucím.⁵⁸ K prvnímu velkému pogromu došlo za vlády císaře Nerona, křesťané byli obviněni ze zapálení Říma. Ostatně křesťané byli často označováni za viníky tragédií či neštěstí.⁵⁹ Asi k nejhoršímu pronásledování došlo ale v období vlády císaře Diokleciána.⁶⁰ Pogrom proti křesťanům byl tím nejkrvavějším a představoval rozhodující souboj mezi křesťanstvím a Římskou říší. Z tohoto střetu vyšlo jako vítěz křesťanství v době vlády Konstantina Velikého. Toto pronásledování započalo císařským ediktem, který byl vyhlášen 23. února roku 303. Jménem tohoto dokumentu mělo dojít ke zničení všech kostelů, vyhledání a spálení všech posvátných knih, ale také zakazoval všechna bohoslužebná shromáždění. Došlo k propuštění všech úředníků křesťanského vyznání a degradaci všech křesťanů, pracujících u dvora. Byli

⁵² FRANZEN, August. *Malé dějiny církve*, s. 47-48.

⁵³ SUCHÁNEK, Drahomír; DRŠKA, Václav. *Církevní dějiny*, s. 34.

⁵⁴ ČERVENKOVÁ, Denisa. *Jak se křesťanství stalo náboženstvím: Recepte pojmu religio v Tertuliánově Apologetiku*, s. 20.

⁵⁵ Ateismem je myšlena právě ona zmíněná neúčast křesťanů na obětech bohů.

⁵⁶ ČERVENKOVÁ, Denisa. *Jak se křesťanství stalo náboženstvím: Recepte pojmu religio v Tertuliánově Apologetiku*, s. 20.

⁵⁷ Tamtéž, s. 20.

⁵⁸ FRANKIELOVÁ, Sandra Sizer. *Křesťanství: cesta spásy*, s. 37.

⁵⁹ ČERVENKOVÁ, Denisa. *Jak se křesťanství stalo náboženstvím: Recepte pojmu religio v Tertuliánově Apologetiku*, s. 21.

⁶⁰ FRANKIELOVÁ, Sandra Sizer. *Křesťanství: cesta spásy*, s. 38.

popravení kněží a jáhnové. Další edikty pak nařizovaly také pronásledování, zatýkání a popravování kleriků. V roce 304 pak vyšel čtvrtý edikt, který nařizoval všem povinnost obětovat na území celého impéria. Cílem a absolutní prioritou tohoto ediktu bylo vymýtit křesťanství. Autorem posledního zmíněného ediktu byl se vši pravděpodobností císař Galerius. Už o sedm let později, tedy v roce 311, ale Galerius vydal další edikt, který byl tolerančních rysů a po všech problémech dával konečně křesťanům legitimní právo na existenci.⁶¹ Tento edikt vrcholí větou: „*necht' jsou od nynějška křesťany.*“⁶²

1.4. Konstantin a jeho vliv na křesťanství

Na rozdíl do Galeria, měl Konstantin ke křesťanům zcela jiný přístup, který byl daleko vstřícnější. K tomuto kladnému stanovisku přispělo Konstantinovo vítězství v bitvě, ve které mu pomohlo božstvo, které sám nazýval „Nepřemožitelné Slunce“.⁶³ Tato bitva proběhla v roce 312 a Konstantin zvítězil nad vojsky Maxentiovými.⁶⁴ Pod zmíněným božstvem lze pravděpodobně vidět boha Mithru. Samotné vítězství by ale nestačilo. Důležitý byl ještě jeden faktor a to sice ten, že se Konstantin nechal přesvědčit křesťanskými apologety, že tímto božstvem není Mithra, ale sám Bůh v Kristu.⁶⁵ *[Sám Konstantin – M. S.] ve svém vítězství viděl především potvrzení správnosti svého příklonu k monoteismu, jehož nejčistší formou se mu jevilo křesťanství.*⁶⁶ Konstantin vyhlásil tzv. milánský edikt, který zrovnoprávňoval všechna náboženství v říši. Tento dokument byl důležitý, protože se jím měnil vztah panovníka ke křesťanskému náboženství. Dokument znamenal, že panovníkův vztah se posunul ke křesťanskému společenství. Edikt započal období náboženské tolerance, během které mohlo křesťanství expandovat do západořímské společnosti.⁶⁷ „(...) *[Přes – M. S.] jisté pochyby o kvalitách Konstantinovy náboženské konverze nelze popřít, že postupně docházelo ke značnému omezení pohanských kultů.*“⁶⁸ „*Konstantin od r. 312 křesťanství otevřeně protěžoval. Křesťanské kleriky osvobodil od veřejných osobních povinností, tak jako od nich byly svobodni služebníci pohanských kultů (312/313), zrušil trest smrti ukřižováním (315), dovolil církvi přijímat odkazy a nařídil říšským zákonem svěcení neděle (321).*“⁶⁹ Původní pohanské svátky byly nahrazeny těmi křesťanskými a klesal vliv pohanských rodin.⁷⁰

Z Konstantina se tedy stal ochránce křesťanské církve, ale to neměnilo nic na faktu, že se dál staral o pohanské chrámy. Konstantin získal podporu městského státu, s jejíž pomocí byl schopen se postavit vůči východnímu panovníku Licinioví. Konstantinův zájem o křesťanství ale především znamenal vzestup křesťanství, díky čemuž toto náboženství nabylo v říši mnohem lepší postavení. Důležitý byl především vzestup v oblastech majetku a postavení, díky tomu měli o generaci později křesťanští biskupové stejný věhlas, který kdysi příslušel římským senátorům.⁷¹ Konstantin sice

⁶¹ FRANZEN, August. *Malé dějiny církve*, s. 54.

⁶² Tamtéž, s. 54.

⁶³ FRANKIELOVÁ, Sandra Sizer. *Křesťanství: cesta spásy*, s. 39.

⁶⁴ FRANZEN, August. *Malé dějiny církve*, s. 55.

⁶⁵ FRANKIELOVÁ, Sandra Sizer. *Křesťanství: cesta spásy*, s. 39.

⁶⁶ FRANZEN, August. *Malé dějiny církve*, s. 56.

⁶⁷ ČERVENKOVÁ, Denisa. *Jak se křesťanství stalo náboženstvím: Recepce pojmu religio v Tertuliánově Apologetiku*, s. 203.

⁶⁸ Tamtéž, s. 203.

⁶⁹ FRANZEN, August. *Malé dějiny církve*, s. 56.

⁷⁰ FRANKIELOVÁ, Sandra Sizer. *Křesťanství: cesta spásy*, s. 39.

⁷¹ FRANKIELOVÁ, Sandra Sizer. *Křesťanství: cesta spásy*, s. 39.

začal křesťany chránit, ale do oblasti jeho zájmů dál spadala i starost o pohanské chrámy. Dalo by se tedy říct, že Konstantinův zájem o křesťany a jejich náboženství by mohl být jakousi formou politické strategie. Kromě přetrvávající podpory pohanství tuto teorii také podkládá fakt, že se Konstantin nechal pokřtít teprve těsně před tím, než zemřel.⁷² Na druhé straně ale zajistil, aby všichni jeho potomci byli vychováni v duchu křesťanství.⁷³

„Konstantin se považoval za Bohem vyvoleného vládce, který realizuje na zemi vůli nebes.“⁷⁴ Jeho cílem bylo udržet si pozici imperiálního správce celé říše, který se stará nejen o křesťanské, ale i o nekřesťanské obyvatele.⁷⁵ Křesťané nabyli nové, privilegované postavení.⁷⁶ „V Konstantinovi se naplnily všechny křesťanské naděje a očekávání, křesťanská myšlenka Bohem vyvoleného a Ježíšem vykoupeného lidu splynula s římskou myšlenkou jednotné univerzální civilizace.“^{77 78}

Došlo k vytvoření říšské církve, na kterou dohlížel císař a řídil všechny její náležitosti, které vyhlášoval pomocí císařského zákonodárství.⁷⁹ Pohanství bylo překlenuto, křesťanství implikováno do oblasti státu a obyvatelé pokřesťanstveni. Díky císařově náklonnosti se tak mohla církev bez problémů věnovat své činnosti. Víra byla veřejně hlášána, kult bez problémů rozvíjen a byly uplatňovány zásady, které byly spojeny se životem křesťanů. Počet křesťanů rostl.⁸⁰ Zároveň se tím do popředí dostaly některé palčivé otázky. Byly to otázky, které se týkaly vztahu lidství a božství Ježíše Krista nebo uspořádání uvnitř Boží trojice. Konstantin také sám sebe vnímal jako panovníka, jehož povinností je bojovat proti nebezpečím, která ohrožují jednotný stav církve. Z této pozice vystoupil nejen proti donatistům v Africe, ale také proti problémům s arianismem. Kvůli vytvoření opatření před těmito problémy se konal v roce 325 koncil v Nikaji, kde došlo k ustanovení opatření a jejich legitimnímu schválení a vstoupení v platnost. Také byly vytvořeny represivní opatření, k jejichž aplikaci mělo dojít při případném porušení těchto pravidel. Konstantin v domněnku, že všechny problémy vyřeší pomocí svojí autority, ovšem nepochopil zcela úplně pravé podstaty problémů a dalo by se říct, že tak do církve vnesl značné problémy.⁸¹

Na koncilu v Nikaji také došlo k potvrzení toho, že Alexandrie a Antiochie mohou uplatňovat na svých územích stejná nejvyšší práva jako Řím. K dalšímu důležitému kroku došlo v roce 330, když Konstantin přestěhoval sebe i celý svůj panovnický dvůr do nového sídelního města. Vznikl Nový Řím založený ve staré Byzanci, který nesl nový název Konstantinopolis neboli Cařihrad. To neznamenal nic jiného, než pokles politického významu západu a s ním spojeného Starého Říma.⁸² Řím tak získal pouhou formu pobočky západu.⁸³ Východ a Konstantinopol byli na

⁷² FRANZEN, August. *Malé dějiny církve*, s. 54.

⁷³ SUCHÁNEK, Drahomír; DRŠKA, Václav. *Církevní dějiny*, s. 88.

⁷⁴ Tamtéž, s. 87.

⁷⁵ Tamtéž, s. 87-88.

⁷⁶ Tamtéž, s. 88.

⁷⁷ Tamtéž, s. 89.

⁷⁸ Autorem této myšlenky je biskup Eusebios z Kaisareje. Napsal dílo *Život Konstantinův*, kde z Konstantina udělal prototyp Bohem vyvoleného vládce. Jako takovému mu náleží loajalita křesťanů, protože je představitelem právoplatné křesťanské vlády. (Tamtéž, s. 89).

⁷⁹ Tamtéž, s. 90.

⁸⁰ FRANZEN, August. *Malé dějiny církve*, s. 57.

⁸¹ SUCHÁNEK, Drahomír; DRŠKA, Václav. *Církevní dějiny*, s. 90.

⁸² FRANZEN, August. *Malé dějiny církve*, s. 87.

⁸³ MONTANELLI, Indro. *Dante a jeho doba*. Přeložila A. HARTMANOVÁ. Praha: Odeon,

vzestupu.⁸⁴ Změna Konstantinova sídla s sebou přinášela několik důležitých faktorů. Na jednu stranu se tím sice oslabil politická moc, ale na druhé straně to pro římského biskupa znamenalo možnost samostatného vývoje pro záležitosti týkající se církve na západě. Na západě totiž bylo jenom jedno patriarchální sídlo, a proto se ztotožňoval vývoj patriarchátu s rozvojem⁸⁵ primátu. Papeži proti politickým nárokům východu stavěli náboženský základ primátu, který se pojil s osobou svatého Petra.⁸⁶ V tomto ohledu se stále více odvolávali na následující výrok. „*A já ti pravím, že ty jsi Petr; a na té skále zbuduji svou církev a brány pekla jí nepřemohou.*“ (Matouš 16; 18-19). Mezi východem a západem panovaly značné rozdíly ve spiritualitě. Spiritualita křesťanů nebyla omezena na úzký hlouček lidí, docházelo k přímému styku člověka s posvátnem. Západ se víc vyžíval v pompě a posvátné účtě k dílu Boha na zemi, především v Kristově oběti za celé lidstvo. Lidé mohli dosáhnout spásy pomocí zázraku ve formě Kristovy oběti, která probíhala znovu a znovu při každé eucharistii. Kvůli dokonalosti, k níž vedla cesta skrz kázeň, došlo k uspořádání církve. Tento fakt se odrazil v progresu církevního práva a nazírání na křesťanské učení přes optiku právníkové interpretace. Na východě byly okruhy zájmu podobné, ale východ se víc zaměřoval na mystický cíl křesťanství. Šlo mu o poznání Boha, chtěl být jednotný s Kristem. Bylo pro něj důležitější spojit se s Bohem, než očišťování. K tomu úkolu se používaly ikony. Velký rozdíl spočíval v eucharistii. Pro východní církve to znamenalo účastnit se na jeho lidství, které bylo spojeno s božstvím.⁸⁷

1. 4. Vzestup křesťanství a rozkol mezi západem a východem

Definitivní vzestup křesťanství však zajistili císařové Gracián a Theodosius Veliký.⁸⁸ Theodosius se postaral nejen o obnovení politické rovnováhy, ale také o definitivní uspořádání náboženských poměrů. Spory týkající se arianismu, které nevedly ke konci, jednou pro vždy uzavřel v roce 381 na druhém církevním koncilu v Konstantinopoli.⁸⁹ Oba vladaři pak křesťanské náboženství ustanovili jako jediné oficiální náboženství v celé Římské říši. To stvrdil v roce 380 edikt, který nakazoval všem poddaným přijmout křesťanství. Toto náboženství bylo charakterizováno jako náboženství⁹⁰, „*kteřé předal Římanům svatý apoštol Petr a jehož se přidržují papež Damasus (v Římě) a biskup Alexandr (v Alexandrii).*“⁹¹ Znamenalo to změnu pro pohanství, které bylo roku 381 označeno za zakázané a jeho případné praktikování znamenalo, dopustit se trestného činu. Už v roce 382 se musel senát oficiálně vzdát uctívání starých bohů. Pohanství se tedy velice rychle vytratilo a na jeho místo nastoupilo definitivně křesťanství coby státní náboženství.⁹² Zde musíme podotknout, že ještě před vynesením tohoto nařízení byly na pohanské kultury prováděny větší a větší útoky nejen ze strany rostoucího počtu křesťanů, ale také zákonodárné a výkonné moci. Po vydání nařízení pak císařství splynulo s náboženstvím křesťanů a panovník se stal

⁸⁴ FRANZEN, August. *Malé dějiny církve*, s. 87.

⁸⁵ Toho dokázali ve svůj prospěch využít papežové papeži Damasus I., Siricius a Inocenc I. (Tamtéž, s. 88).

⁸⁶ Tamtéž, s. 88.

⁸⁷ FRANKIELOVÁ, Sandra Sizer. *Křesťanství: cesta spásy*, s. 44-45.

⁸⁸ FRANZEN, August. *Malé dějiny církve*, s. 59.

⁸⁹ SUCHÁNEK, Drahomír; DRŠKA, Václav. *Církevní dějiny*, s. 91-92.

⁹⁰ FRANZEN, August. *Malé dějiny církve*, s. 59.

⁹¹ Tamtéž, s. 59.

⁹² Tamtéž, s. 59.

neodmyslitelnou součástí církve, v jejímž čele stanul. Císař se tak staral o záležitosti teologické, ale i organizační a v případech nutnosti se vypořádával s biskupy, kteří vyslovovali na jeho adresu kritiku.⁹³

Římská církev si tedy velice rychle vybudovala veliké postavení a stala se z ní uznávaná vůdkyně západu. Byla jedinou, nejstarší a největší apoštolskou obcí na západě. Tento punc jí dodával apoštol Petr, který byl dle tradic považován za jejího zakladatele. Důležité postavení přináleželo biskupovi, jehož následnictví se odvozovalo právě od osoby apoštola Petra. S tím byla spojena myšlenka, že právě s osobou biskupa se pojí v nejčistší podobě zjevení, které se předávalo od Krista přes Apoštolu.⁹⁴ „(...) neboť pro čistotu víry byla nejlepší zárukou bezprostřední kontinuita s apoštolu a prvotní církví.“⁹⁵ Římský biskup byl pak brzy vnímán jako učitel, jehož osobě náležela veliká autorita, která se také vztahovala na disciplinární a právní oblasti.⁹⁶

Již byla řeč o rozdílech mezi pojetím východního a západního katolického křesťanství. Tyto rozdíly pak v průběhu dějin nejenže nevymizely, ale postupně rostly. V osmém století našeho letopočtu důvody k problémům mezi východem a západem nebyly jen náboženského, ale též politického a kulturního charakteru. Lze říct, že tyto problémy měly spojitost s novou dynastií, která usedla na trůn. Panovník nové dynastie – Lev III. přišel s celou řadou reforem, které se týkaly i náboženství.⁹⁷ „Zřejmě pod dojmem náboženských a kulturních zvyklostí na syrské hranici, kde se stýkal s muslimským náboženstvím, došel císař k přesvědčení, že neschopnost říše obnovit svoji sílu a autoritu způsobuje nevěrnost Božím příkázáním a modloslužba. Proto od roku 726 zahájil boj proti zobrazování křesťanského Boha a proti uctívání svatých obrazů (...).“⁹⁸ Tento zákon vešel v platnost o čtyři roky později a vedl k rozdělení byzantské společnosti na dva protichůdné tábory – na obránce ikon a lidí, kteří proti němu bojovali. Tento nový náboženský zákon znamenal odcizení mezi Konstantinopolí a Římem. Římský biskup zákon císaře Lva III. nejen odsoudil, ale považoval jej za herezi. K odmítnutí tohoto zákona se přidalo také papežství a celý Západ.⁹⁹ „Tento rozkol se významně promítl i do poměrů v Itálii (...), kde dosud papežská a byzantská správa úzce spolupracovaly v boji proti germánským Langobardům. Ti sporů ihned využili a zaútočili na byzantské a papežské državy. Ztráta císařské ochrany nutila papeže hledat jiného perspektivního partnera.“¹⁰⁰ Z těchto příčin se v roce 750 stali z Říma a Franské říše spojenci. Císaře Konstantina V. nepřiměla ke změně zákona ztráta byzantského centra v Ravenně. Naopak v roce 754 na církevním koncilu v Hiere ikonoklasmus prohlásil za věroučné dogma, čímž došlo k definitivnímu odcizení mezi Západem a Východem.¹⁰¹

1. 5. Křesťanské náboženství ve středověké Evropě

⁹³ SUCHÁNEK, Drahomír; DRŠKA, Václav. *Církevní dějiny*, s. 92.

⁹⁴ FRANZEN, August. *Malé dějiny církve*, s. 85-86.

⁹⁵ Tamtéž, s. 86.

⁹⁶ Tamtéž, s. 86.

⁹⁷ SUCHÁNEK, Drahomír; DRŠKA, Václav. *Církevní dějiny*, s. 109-110.

⁹⁸ Tamtéž, s. 110.

⁹⁹ Tamtéž, s. 110.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 110.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 110.

Již v roce 496 konvertoval franský národ ke křesťanství aktem v podobě křtu, který absolvoval jeho král Chlodvík.¹⁰² Chlodvík ovšem dlouho s přijetím křesťanství váhal. Definitivně se prý rozhodl až poté, co ho přesvědčila jeho žena Klotylda a poté co zvítězil v bitvách nad Alamany, v nichž mu prý pomohl křesťanský Bůh.¹⁰³ V tomto ohledu je vidět zajímavá podobnost mezi Konstantinem a Chlodvíkem. Záslouhou obou vládců totiž křesťanství zažilo vzestup. Oba vládci křesťanství přijali díky pomoci v boji, které se jim dostalo od vyšší instance, a tato pomoc jim přinesla vítězství. S pomocí Konstantina se z křesťanství, z náboženství pro úzkou skupinu, které bylo na pokraji vyhynutí, stalo náboženství pro celou Římskou říši. Díky Chlodvíkovi, se křesťanství stalo náboženstvím pro západní Evropu.

„Ve střední Evropě se římská ochrana hranic na Rýnu a Dunaji definitivně zhroutila v pátém století. Hraniční provincie od pobřeží Lamanšského průlivu až po Panonii obsadili germánské útočníci.“¹⁰⁴ Germáni nevystupovali proti křesťanskému náboženství, avšak probíhající válečný konflikt vedl k poklesu románské populace a k větší bídě. Všechny události měly za následek oslabení církevní pozice v těchto oblastech. Chlodvíkův křest představoval významnou událost.¹⁰⁵ „Pro Chlodvíka křesťanství představovalo novou náboženskou legitimizaci jeho královského postavení v době, kdy měl v úmyslu založit francké království.“¹⁰⁶

Byl to právě král Chlodvík a jeho národ, na něž se Řím obrátil s žádostí o pomoc proti pohanským a ariánským skupinám. Na franská území pak přicestovali nejen benediktinští mniši, ale také mniši z Irska, kteří rozšiřovali křesťanství a jeho učení po Evropě. Ani za dvě stě let se však nepodařilo křesťanství úspěšně zapustit kořeny mezi obyvatele Evropy a řada lidí jej stále odmítala. Ukázalo se, že i samotní křesťanští mniši se zcela striktně nedrželi daných pravidel. V roce 742 se konal koncil, na němž misionář Bonifác vydal nařízení pro všechny mnichy a kněží. Dle těchto nařízení se měli kněží nejen zdržovat boje, ale také opustit všechny své konkubíny. Bonifác v samotné církvi zakázal pohanské obřady, v nichž se používala zvířata jako oběti.¹⁰⁷ Pokud se s něčím pojí počátky raně středověké Evropy, pak právě s Franky, kteří v té době byli „pouhým“ kmenovým společenstvím, jehož vůdce byl zmíněný Chlodvík.¹⁰⁸ „[Frankům – M. S.] se podařilo postupnou expanzí ze svých původních sídel kolem Rýna ovládnout v průběhu 6. století celou Galii. Pod vedením králů z merovejského rodu založili Frankové mocnou říši a vnutili svou nadřazenost dalším germánským sousedům.“¹⁰⁹ Právě Chlodvíka chtěli na svou stranu získat biskupové Avitus z Vienne a Remigius z Remeše. Kvůli špatné císařské vládě, která byla dlouhodobě nefunkční, potřebovali Chlodvíka, aby upevnili vztahy s náčelníky germánských kmenů. Právě osobnost Chlodvíka se jim pro tento účel zdála být velice vhodnou a to sice z toho důvodu, že Chlodvíkova rodina byla nápomocna římským správcům v oblasti vojenství.¹¹⁰

¹⁰² FRANKIELOVÁ, Sandra Sizer. *Křesťanství: cesta spásy*, s. 51.

¹⁰³ SUCHÁNEK, Drahomír; DRŠKA, Václav. *Církevní dějiny*, s. 111.

¹⁰⁴ SCHÄFERDIEK, Knut. Křesťanská misie a expanze. In: HAZLETT, Ian (ed.). *Rané křesťanství: Počátky a vývoj církve do roku 600*, s. 74.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 74.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 74.

¹⁰⁷ FRANKIELOVÁ, Sandra Sizer. *Křesťanství: cesta spásy*, s. 51.

¹⁰⁸ SUCHÁNEK, Drahomír; DRŠKA, Václav. *Církevní dějiny*, s. 111.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 111.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 111.

1.6. Význam křesťanského náboženství pro život středověkého člověka

V rámci následujících odstavců ukážeme, jaký vliv mělo křesťanství na život, myšlení a svět člověka ve středověku. Právě ve středověku byl totiž vliv křesťanství na člověka nejsilnější.

1. 6. 1. Křesťanské představy o člověku

Ve středověku existovala jednotná představa o tom, co je to člověk.¹¹¹ „(...) [Jen – M. S.] málokterá epocha byla přesvědčena tak jako křesťanský středověký Západ 11. - 15. století o existenci univerzálního a věčného obrazu lidství.“¹¹² Tím, co definovalo člověka ve středověku, bylo náboženství a také nejvyšší teologické pojmy^{113, 114}. Středověká společnost totiž byla společností, která byla protkána, ale především ovládána, vírou. Právě od víry se odvíjí ona náboženská definice člověka. Člověk je optikou středověké křesťanské antropologie definován jako Boží stvoření. Už u samotného určení středověkého člověka se ukazuje náboženství a rovněž Bible jako zcela zásadní. Je to totiž kniha Genesis ve Starém zákoně, která definuje povahu, minulost, ale také osud člověka¹¹⁵. V knize Genesis je člověk předurčen k tomu, aby byl pánem světské přírody, země a zvířat. Eva ale podlehla hadovi, který představuje zlo a následně Adam podlehl jejím svodům, čímž se dopustil hříchu.¹¹⁶ „Od té chvíle v něm žijí dvě bytosti, jedna, která je stvořena „k obrazu Božímu“, a druhá, která poté, co spáchala prvotní hřích, byla vyhnána z pozemského ráje a odsouzena k utrpení v podobě mužské manuální práce a ženských porodních bolestí, v podobě studu, symbolizovaného tabuizovanou nahotou pohlavních orgánů, a v podobě smrti.“¹¹⁷ Ve středověku byl obraz člověka vnímán dvojím způsobem – kladně a negativně. Kladný pohled¹¹⁸ se odvíjel od toho, že člověk je stvořen jako bytost, kterou si Bůh učinil k obrazu svému a jako takový se člověk podílel na stvoření¹¹⁹. Druhý, tedy záporný¹²⁰, pohled člověka definoval jako hříšníka, který nedokáže nikdy odolat pokušení a je naopak schopen odmítnout Boha¹²¹, „(...) ztratit navěky ráj a upadnout do věčné smrti.“¹²²

¹¹¹ LE GOFF, Jacques. Středověký člověk. Přeložila I. MURASOVÁ. In: LE GOFF, Jacques (ed.). *Středověký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, 1999, s. 11.

¹¹² Tamtéž, s. 11.

¹¹³ Do této definici naopak nepatřili bezvěrci, později označován jako neznabozi, volnomyšlenkáři a ateisté. Do 13. století existovalo pouze nepatrné množství lidí, kteří popírali existenci Boha. (Tamtéž, s. 11).

¹¹⁴ Tamtéž, s. 11.

¹¹⁵ „Šestý den stvoření Bůh stvořil člověka a výslovně mu vložil do rukou vládu nad přírodou – flóra a fauna mu budou obživou.“ (Tamtéž, s. 12).

¹¹⁶ Tamtéž, s. 12.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 12.

¹¹⁸ Tento pohled převládá mezi 12.-13. stoletím. (Tamtéž, s. 12).

¹¹⁹ Byl to právě Adam, kdo pojmenoval všechna zvířata, která se vrátila do ráje. (Tamtéž, s. 12).

¹²⁰ Tento náhled na člověka byl dominantní v době raného středověku od 4. do 10. století. (Tamtéž, s. 12).

¹²¹ Tamtéž, s. 12.

¹²² Tamtéž, s. 12.

Teologie, kosmologie, antropologie, morálka a právo prošly aktualizací za jediným účelem.¹²³ „[Aby – M. S.] zdůvodnily a ospravedlnily vůdčí postavení mnichů v rámci přísných společenských pravidel, která dále rozdělují a řídí společnost.“¹²⁴ Klášter byl pojímán jako obrana proti nepřátelskému světu, který si zasloužil jediné opovržení, protože je přesycen násilím a bídou. Klášter představoval místo, které naopak světu dodávalo naději a snažilo se zrealizovat eschatologické naplnění nadpozemského cíle, jak vyzýval Kristus.¹²⁵

Dominantním tématem středověké antropologie je odsouzení člověka k práci, které probíhá na základě knihy Genesis. Práce jako taková má dvě podoby. Tou první je dřina, druhou pracující člověk. Práci lze pojímat buď jako prokletí či jako trest, zároveň ale práce slouží jako prostředek, s jehož pomocí člověk může dosáhnout vykoupení a spásy. V Bibli lze nalézt modely člověka, s nimiž byl člověk ztotožňován. Jedním z nejoblíbenějších modelů v raném středověku byl Jób¹²⁶, který přijal Boží vůli.¹²⁷ Podle křesťanské teologie ale člověk není v kontaktu s Bohem, ale je naopak předmětem boje, o který spolu soupeří Bůh a Satan, tedy dobro a zlo. Je jen na člověku a především jeho svobodné vůli, jestli přijme anebo naopak odmítne milost, která ho spasí, zda dokáže vzdorovat hříchu anebo zda mu podlehne a tím se dostane k zatracení. Člověk má na své straně Pannu Marii a světce, kteří zajišťují, že člověk a jeho duše¹²⁸ nejsou jen předmětem boje spásy a zatracení, který proti sobě vedou dvě nadpřirozené armády.¹²⁹ „Člověk středověku, to je také obraz jeho duše v podobě človíčka, jehož váží na vahách Posledního soudu archanděl Michael pod ostražitým dohledem Satana, který je připraven převážít vahadlo na svou stranu, a svatého Petra, který rychle jedná na straně dobra.“¹³⁰

Z nastíněné křesťanské antropologie vznikly dva směrodatné modely člověka, které se staly jeho definicemi. První definice se nazývá homo viator, tedy člověk putující. Podle této definice člověk cestuje světem a svým životem, oboje ale představuje jen dočasné zastávky v čase a prostoru v osudu člověka. Cílem cesty je věčný život anebo naopak lidská smrt. Záleží pouze na volbě člověka, pro který z cílů se rozhodne. Druhá definice člověka se nazývá kající. Pro tohoto člověka je typické, že je pro něj pokání možností, jak dosáhnout vlastní spásy. Nedopouští se na sobě bičování ani jiných tělesných trestů, ale je neustále ve střehu a připraven odpovědět na nenadálou událost pokáním. Model kajícího člověka je univerzální model člověka. Zároveň se jedná o model velmi komplikovaný.¹³¹

Model kajícího člověka¹³² „(...) je tvořen rozporuplnou jednotou duše a těla.“¹³³ Středověký člověk měl na svoje tělo zcela jasný názor. Považoval jej za něco

¹²³ MICCOLI, Giovanni. Mniši. Přeložila J. ROSENOÁ. In: LE GOFF, Jacques (ed.). *Středověký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, 1999, s. 52.

¹²⁴ Tamtéž, s. 52.

¹²⁵ Tamtéž, s. 53.

¹²⁶ Jób je v Bibli definován následovně: „byl to muž bezúhonný a přímý, bál se Boha a vystříhal se zlého.“ (Jób 1, 1). „Což může člověk být před Bohem spravedlivý, a čistý ten, který se zrodil z ženy? Jestliže ani měsíc neseví jasně, nejsou-li ani hvězdy čisté před jeho zrakem, což teprve lidský červ, lidský syn, červíček pouhý!“ (Jób 25, 4-6).

¹²⁷ LE GOFF, Jacques. Středověký člověk. In: LE GOFF, Jacques (ed.). *Středověký člověk a jeho svět*, s. 12 -13.

¹²⁸ Duši někteří středověcí umělci vyobrazují jako míč, který se nadpřirozená armáda ďáblů a andělů snaží získat na svoji stranu. (Tamtéž, s. 14).

¹²⁹ Tamtéž, s. 14.

¹³⁰ Tamtéž, s. 14.

¹³¹ Tamtéž, s. 14-15.

¹³² Tamtéž, s. 15.

¹³³ Tamtéž, s. 15.

hnusného.¹³⁴ Tělo bylo potlačováno po všech stránkách, bylo vyjmuto ze sociálních projevů, ale i intimních radostí. Ostatně s tím souviselo také to, že ve středověku skončila éra lázní a sportů, která byla zcela typická pro římskou a řeckou kulturu. Tělo představovalo vězení a jed duše. Antický kult těla byl ve středověku nahrazen úpadkem. Za tímto obratem v pohledu na lidské tělo stáli církevní otcové, ale také rozšíření mnišství.¹³⁵ „Pod jejich vlivem v křesťanství zavládne „ideál asketismus“ a stane se opěrným sloupem mnišské společnosti, jež se bude v raném středověku prosazovat jako ideální model křesťanského života.“¹³⁶ V očích a myšlení středověkého křesťanství byl hřích spojován právě s tělesným pošpiněním. Duchovní stránka byla určována tělesnou.¹³⁷ Tělo ve středověku bylo ze sexuálního hlediska devalvováno, dochází k naprostému potlačení vášně, ale i tělesné touhy. Tím, co mělo člověka zbavit jeho smyslnosti, bylo křesťanské manželství. Samotná soulož byla možná pouze, pokud bylo jejím výsledkem oplození ženy.¹³⁸

Dle Řehoře Velikého dokonce tělo představovalo „ohavný šat duše“, to ale neměnilo nic na faktu, že středověký člověk musel žít podle pokynů životních zkušeností a učení církve, v rovnováze mezi tělem a duší. A co více, tělo se ukazovalo jako naprosto nutné pro duši, protože tělesnost odkazovala na duši a hlavně spása a těž zatracení probíhalo přes duši a tělo.¹³⁹ Jinými slovy: „(...) osud duše se naplňuje skrze tělo.“¹⁴⁰ Jenže kromě těla a duše, měl středověký člověk také ducha, jehož úkolem bylo poskytovat život¹⁴¹. Druhým úkolem ducha bylo spojit lidské duševno s třetí osobou Svaté trojice. Důležité ovšem bylo pro středověkého člověka také srdce, jehož místo bylo mezi duchem a duší a bylo spojeno s láskou. A srdce vytvářelo protiklad hlavy.¹⁴²

1. 6. 2. Společnost ve středověku

Lidské tělo bylo ve středověku vnímáno také jako metafora společnosti. Hlavu představoval král (nebo papež), údy představovali řemeslníci společně s venkovany.¹⁴³ „Tím je potvrzena jedinečnost lidského organismu a soudržnost těla společnosti.“¹⁴⁴ Zejména křesťanství kladlo důraz na symbolický význam hlavy, protože v systému nahore/dole, tedy v křesťanské hierarchii hrála prim hlava. Kristus je vnímán jako hlava církve a Bůh je pak Kristovou hlavou.¹⁴⁵ „Rád bych, abyste si uvědomili, že hlavou každého muže je Kristus, hlavou ženy muž a hlavou Krista je bůh.“ (1K 11,3). Středověká křesťanská společnost byla postavena na protikladech, mezi ten základní

¹³⁴ Tamtéž, s. 15.

¹³⁵ LE GOFF, Jacques; TRUONG, Nicolas. *Tělo ve středověké kultuře*. Přeložila V. DVOŘÁKOVÁ. Praha: Vyšehrad, 2006, s. 33.

¹³⁶ Tamtéž, s. 33.

¹³⁷ Tamtéž, s. 35.

¹³⁸ Tamtéž, s. 36.

¹³⁹ LE GOFF, Jacques. Středověký člověk. In: LE GOFF, Jacques (ed.). *Středověký člověk a jeho svět*, s. 15.

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 15.

¹⁴¹ Prvotní představy existovaly už v antické filozofii, v lidových jazycích získával duch materiální význam. (Tamtéž, s. 15).

¹⁴² Tamtéž, s. 15.

¹⁴³ Tamtéž, s. 15-16.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 16.

¹⁴⁵ LE GOFF, Jacques; TRUONG, Nicolas. *Tělo ve středověké kultuře*, s. 120.

patřil vztah duchovních a laiků. Společnost ovládala církev, kterou vedli klerici.¹⁴⁶ Dělení společnosti na kleriky a laiky vytvářelo jeden z mnoha základů středověké společnosti, ale také její ideologie. Dělení mělo charakteristiku náboženskou, protože se dotýkalo rozdílných funkcí a rolí uvnitř samotné církve, která představovala společnost všech křesťanů. Dělení však bylo důležité pro celou společnost a projevovalo se v oblastech práva, kultury a způsobů života.¹⁴⁷ „[Rozlišuje – M. S.] mezi duchovním a světským, posvátným a profánním, zkrátka mezi Bohem a lidmi.“¹⁴⁸ Rozdělení středověké křesťanské společnosti¹⁴⁹ na laiky a duchovní bylo ve srovnání se zbytkem světa specifické v tom, že v této společnosti existovala církev, tedy instituce, která měla za cíl správu náboženských záležitostí. Církev měla k dispozici kleriky, kteří jí se správou společnosti pomáhali.¹⁵⁰ „Vztah mezi kleriky a laiky není strnulý, je stále dynamický.“¹⁵¹ Příčinou tohoto vztahu je fakt, že v době středověku byla církev ve své instituční podobě oddělena od společnosti jako takové. Klerikové byli těmi, kteří zprostředkovávali vztah mezi lidmi a Bohem. Lidé potřebovali jejich modlitby, mše, ale také liturgické obřady. Za to jim laici dodávali výsledky své práce, ze které církev odebírala desátek. Církev také dostávala milodary, byl jí věnován majetek a v neposlední řadě byly do klášterů a biskupských škol posílány děti, především chlapi¹⁵², [ostatně, jak uvidíme církev a středověk se k ženám stavěla zcela specificky M. S.], aby získaly vzdělání a rozšířily řady duchovních.¹⁵³

„(...) [Úkol – M. S.] hlásat evangelium, svěřený Kristovým apoštolům (...) je předobrazem úkolů prvních biskupů a kněží, kteří (...) [byli – M. S.] jejich následovníky a tvůrci církve.“¹⁵⁴ Na druhé straně v Novém zákonu není dáno zcela jasně rozlišení společnosti na kleriky a laiky. K prvnímu rozlišení kleriků a laiků totiž došlo teprve až na konci prvního století v dopise papeže Klimenta I. Slovo „kleros“ se vztahuje ke všem křesťanům, které vyvolil Kristus. Tento termín se začal používat k opozici termínu „laios“ neboli prostý lid. Kleros se začalo používat pouze pro označení kněží, čímž tedy vznikla demarkace mezi společenskými vrstvami. Toto rozdělení společnosti pak bylo oficiálně schváleno na prvních církevních koncilech. Demarkace byla znovu aktualizována a potvrzena v jedenáctém století jako reakce papeže a biskupů na zbavení se závislosti na světské moci. Zároveň se tím snažili ustanovit a rozlišit postavení a úkoly, které náležely klerikům a laikům.¹⁵⁵ „Jsou dva druhy křesťanů. Jeden má sloužit Bohu, oddává se kontemplaci a drží se stranou světského ruchu: ten patří ke klerikům (...), tj. „vyvoleným“. (...) Druhý druh křesťanů jsou laikové, což v latině značí lid.“¹⁵⁶ Nyní jsme ukázali, že rozdělení společnosti na klérus a laiky vytvořila až církev sama, nejedná se tedy o „vynález“ Bible či Ježíše.

¹⁴⁶ LE GOFF, Jacques. Středověký člověk. In: LE GOFF, Jacques (ed.). *Středověký člověk a jeho svět*, s. 17.

¹⁴⁷ SCHMITT, Jean-Claude. Klerikové a laici. In: LE GOFF, Jacques; SCHMITT, Jean-Claude. *Encyklopedie středověku*. Přeložila J. MATĚJŮ. Praha: Vyšehrad, 2002, s. 294.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 294.

¹⁴⁹ Podobné rozdělení společnosti lze najít také v jiných tradičních společnostech, kde má náboženství velkou roli v představách o světě a společenských vztazích. (Tamtéž, s. 294).

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 294.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 294.

¹⁵² Tamtéž, s. 295.

¹⁵³ Tamtéž, s. 295.

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 295.

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 295.

¹⁵⁶ GRATIANUS. Dekret (2. část, kauza 12, otázka 1, kap. VIII). (SCHMITT, Jean-Claude. Klerikové a laici. In: LE GOFF, Jacques; SCHMITT, Jean-Claude. *Encyklopedie středověku*, s. 295).

Další důležité dělení středověké křesťanské společnosti také provedl biskup Adalberon z Laonu v díle *Carmen ad Rodbertum regem*. V tomto díle křesťanskou společnost rozlišuje na tři vrstvy. Jsou jimi oratores, bellatores a laboratores. Což v překladu znamená: ti, kteří se modlí; ti, kteří bojují a ti, kteří pracují.¹⁵⁷ „*Modlení, válčení a polní dřina byly v různých rovinách důstojnosti považovány za tři základní aspekty občanského života, za tři sloupy, na nichž spočíval křesťanský svět.*“¹⁵⁸ Právě na tomto místě je nutné zdůraznit, že dělení společnosti Adalberona z Laonu je umělým, tedy vytvořeným konstruktem, které je v rozporu s Biblií, protože se v ní nenachází.¹⁵⁹

Hlava a tělo ovšem ve středověku představovaly ještě jiné metafory a to sice metafory, za nimiž se skrývala církev a Kristus. Církev představovala obec věřících a v křesťanství v době středověku byla vnímána jako tělo a za hlavu tohoto těla byl pokládán Kristus. Samotní věřící pak byli údy, z nichž Kristus vytváří jedno tělo. Tato myšlenka pochází od svatého Pavla v listech Římanům.¹⁶⁰

1. 6. 3. Vliv křesťanství na život středověkého člověka

Křesťanské náboženství a církev ovlivňovaly každodenní život středověkého člověka a jeho činnosti. Ostatně jsme to viděli už výše při vytvoření demarkace společnosti na klérus a laiky. Člověk byl už od narození zařazen do určité společenské linie, od útlého mládí byl ovlivňován církví, které se v tehdejší svět nemohl vyhnout na žádném kroku. Církev zkrátka ovlivňovala myšlení i vzdělání lidí. Člověk byl od narození součástí náboženského systému.

Stačí se podívat kupříkladu na rolníka. Rolník se stal ihned po narození součástí rodiny, která pro něj byla základní společenskou jednotkou. Rolník se ale stal především členem farnosti, která ho ihned po jeho narození zařazovala do křesťanského společenství. Nezáleželo na tom, zda rolník dokázal v průběhu pozdějšího života prohloubit poselství víry. Pro vesnice v celé Evropě pak bylo typické, že byly pod vládou nejen světského, ale také církevního pána.¹⁶¹ Pro každého středověkého člověka bylo typické, že musel dodržovat světské i církevní obřady společenství, do něhož patřil.¹⁶² „*Pod maskou nejružnějších pravd, obav i nadějí se skrývá množství rituálů vlastních teritoriálním skupinám.*“¹⁶³ Aby byl katolík správný, musel především zůstat věrný zvykům, které byly pro jeho farnost typické. Správný kněz prováděl obřady tak, jak to stanovily zvyky farnosti.¹⁶⁴ „*Největší svátky, tyto velké liturgie společného zanícení, spoluvytvářejí ducha dobrého sousedství (...).*“¹⁶⁵

¹⁵⁷ LE GOFF, Jacques. Středověký člověk. In: LE GOFF, Jacques (ed.). *Středověký člověk a jeho svět*, s. 17.

¹⁵⁸ CARDINI, Franco. Válečník a rytíř. In: LE GOFF, Jacques (ed.). *Středověký člověk a jeho svět*. Přeložil Z. FRÝBORT. Praha: Vyšehrad, 1999, s. 70.

¹⁵⁹ LE GOFF, Jacques. Středověký člověk. In: LE GOFF, Jacques (ed.). *Středověký člověk a jeho svět*, s. 17.

¹⁶⁰ LE GOFF, Jacques; TRUONG, Nicolas. *Tělo ve středověké kultuře*, s. 122.

¹⁶¹ CHERUBINI, Giovanni. Rolník a zemědělství. In: LE GOFF, Jacques (ed.). *Středověký člověk a jeho svět*. Přeložil Z. FRÝBORT. Praha: Vyšehrad, 1999, s. 110.

¹⁶² ROSSIAUD, Jacques. Měšťan a život ve městě. In: LE GOFF, Jacques (ed.). *Středověký člověk a jeho svět*. Přeložila M. HÁJKOVÁ. Praha: Vyšehrad, 1999, s. 139.

¹⁶³ Tamtéž, s. 139.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 139.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 139.

Pro všechny lidi ve středověku bylo typické společné myšlení. Společnými prvky v tomto smýšlení byly obdobné předměty víry či utkvělé představy. Středověký člověk rozlišoval mezi světem viditelným a neviditelným. Viditelný svět pro středověkého člověka představoval jenom stopu neviditelného světa, který ovlivňoval každodenní život středověkého člověka. Kolem středověkého člověka se vyskytovala neustále zjevení. Svět jako takový nebyl ohraničen záhrobím, které nevytvářelo žádnou hranici. Středověký člověk věřil v očistec, který k němu prosakoval skrze zjevení. Zjevení člověka děsilo, ale nepřekvapovalo ho.¹⁶⁶ „*Věčnost je pro člověka středověku na dosah ruky. Přestože stále méně věří v blízkost Posledního soudu, je to eventualita, s níž nepřestává počítat. (...) Prostorový systém záhrobí se ve 12.-13. století stává racionálním systémem, který má tři až pět končin*¹⁶⁷.“¹⁶⁸ Tento systém utvářely peklo, ráj a záhrobí, který představoval očistec a jeho konečná podoba byla ustanovena na konci dvanáctého století. Existence očistce měla zaniknout v okamžiku posledního soudu, kdy zesnulí lidé vstoupí do ráje.¹⁶⁹

Další věc, která byla pro středověkého člověka typická, byla víra v zásahy Boha, které měly přímou, ale i nepřímou podobu. Zázraky byly rozděleny na jednotlivé stupně, které se odvíjely od osob, které se za zázraky u Boha přimlouvaly. V této hierarchii je Pana Marie na nejvyšším stupni, takže může od Boha chtít jakýkoliv zázrak. Nejvíce se zázraky projevovaly v okamžicích, kdy hrozilo středověkému člověku největší nebezpečí. Příkladem je třeba tělo, které bylo vyléčeno pomocí zázraku.¹⁷⁰ Kult svatých se odvozoval od kultu mučedníků, kteří byli ve světě křesťanů dlouhou dobu světci, jež byli uctíváni. Kult mučedníků rozšiřovali ve velké míře biskupové.¹⁷¹ „*Životy svatých a výčty zázraků usilují o připodobnění služebníků Božích určitým modelům, z nich každý odpovídá jedné uznávané kategorii křesťanské dokonalosti (např. mučedníci, panny, vyznavači víry) a jejich prostřednictvím osobě Krista. Každý světec či světice hodní toho jména se snažili již během svého života ztotožnit s postavou Syna Božího nebo se alespoň tomuto absolutnímu ideálu přiblížit co nejvíce.*“¹⁷²

Středověká křesťanská společnost měla také zcela jasný názor na ženu. Nezáleželo, zda byla žena selkou, urozenou paní nebo světicí.¹⁷³ Rozdíl mezi mužským a ženským pohlavím patřil mezi ústřední témata středověké antropologie. Samotná kategorie ženství sloužila jako univerzální pojmový nástroj. Nerovnováha mezi oběma pohlavími se poprvé objevila už v pozdním starověku a u prvních církevních Otců. Tato nerovnováha byla vytvořena tak, aby bylo upřednostňováno mužství a v rámci této nerovnováhy vznikl abstraktní koncept ženství. Ambrož, Jeroným, Jan Zlatoústý a Augustin vytvořili ve čtvrtém a pátém století komentáře a interpretace biblických textů. Když chtěli další filozofové a teologové vyřešit problém duality pohlaví, jak ji Bůh šestého dne vytvořil, obraceli se k textům zmíněných myslitelů a přejímali je. Což se

¹⁶⁶ LE GOFF, Jacques. Středověký člověk. In: LE GOFF, Jacques (ed.). *Středověký člověk a jeho svět*, s. 30-31.

¹⁶⁷ Dalšími dvěma končinami jsou limbus patriarchů a limbus neviňátek. První končina se stala prázdnou v momentě, kdy Ježíš sestoupil do pekla během pozemské smrti. Limbus neviňátek je určen pro všechny děti, které umřely, aniž by byly pokřtěny. Děti sice nezakusí tresty, ale nikdy nenaznou Boha. (Tamtéž, s. 31).

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 31.

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 31.

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 31-32.

¹⁷¹ VAUCHEZ, André. Světec. In: LE GOFF, Jacques (ed.). *Středověký člověk a jeho svět*. Přeložila M. HÁJKOVÁ. Praha: Vyšehrad, 1999, s. 265-266.

¹⁷² Tamtéž, s. 263-264.

¹⁷³ KLAPISCH-ZUBEROVÁ, Christiane. Žena a rodina. Přeložila L. ŠAVLÍKOVÁ. In: LE GOFF, Jacques (ed.). *Středověký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, 1999, s. 241.

dělo i po následující generace. Augustin a první vykladači Bible tvrdili, že Eva byla stvořena jako druhá a navíc z těla muže, aby muži pomohla rozmnožit lidskou rasu. Od tohoto popisu se pak dál odvíjela nadřazenost muže a podřízenost ženy a obojí se vztahovalo také na manželství. Tuto nadřazenost pak žena stvrzovala poslušností, kterou muži zachovávala.¹⁷⁴

Byla však zapomenuta první biblická verze stvoření světa a člověka.¹⁷⁵ „*Bůh stvořil člověka, aby byl jeho obrazem, stvořil ho, aby byl obrazem Božím, jako muže a ženu je stvořil.*“ (Gn. 1,27). Na místo této verze se prosazuje verze zcela jiná, která již není ženě nakloněna.¹⁷⁶ „*A Hospodin Bůh utvořil z žebra, které vzal z člověka (...) ženu (...).*“ (Gn. 2,22).“ Vidíme, že rozdíl mezi oběma pojetími je tedy rozsáhlý a žena se tak touto interpretací knihy Genesis stala muži podřízenou, místo, aby mu byla rovnocennou osobou.

Nadřazenost mužů vůči ženám teologové ospravedlňovali pomocí Písma a jeho pravdivosti. Ve středověku existovala celá škála ženských vlastností, často těch negativních, které ženu charakterizovaly.¹⁷⁷ „*Zejména příslušníci církve, kteří žili v tělesném odříkání a v odloučenosti od žen, si z tohoto výčtu vybírali negativitu ženského pólu a živilí s ní své misogynní pojetí ženství.*“¹⁷⁸ Nejvíce útoků vůči ženám a všemu co s nimi souviselo, pocházelo hlavně z klášterů. Mravní přikázání se zaměřila především na zdobené ženské tělo, panenství a toho, jak jej zachovat. Důraz se kladl na ctnost a smyslové odříkání, díky kterému mohla být žena polepšena.¹⁷⁹ Definice ženy tedy byla odvozena především od jejího těla, pohlaví a rodinných vztahů.¹⁸⁰ „*Právní postavení a každodenní etika manželek, vdov či panen závisely na jejich vztahu vůči muži či skupině mužů.*“¹⁸¹

Zde si povšimněme rozdílů mezi křesťanstvím, potažmo církví ve středověku a první křesťanskou společností. Jak jsme uvedli výše, nedělalo se v prvních křesťanských společnostech rozdílů mezi mužem a ženou, naopak panovala mezi nimi, pokud můžeme říci historismem – rovnoprávnost. Ta, ale jak jsme nyní uvedli, padla.

Shrnutí

Než přejdeme ke druhé části diplomové práce, kde budeme pojednávat o vývoji křesťanství v době osvícenství, pokusme se shrnout důležité myšlenky z první části diplomové práce.

Křesťanství vzniklo ve čtvrtém desetiletí prvního století jako součást judaismu. Vznik křesťanství byl spojen s Ježíšem a jeho dílem. Ježíšovi učedníci byli přesvědčeni, že Ježíš je mesiáš a byli také přesvědčeni o jeho božském poslání a hlásali Ježíšovo učení. První křesťané se nechtěli od judaismu odtrhnout, ostatně byli považováni za jeden z židovských proudů. Sami křesťané chápali Ježíšovo učení v rámci židovské tradice a praxe a byli přesvědčeni, že na něj navazují. Křesťané udržovali znaky

¹⁷⁴ KLAPISCH-ZUBER, Christiane. Mužství a ženství. Přeložila L. ŠAVLÍKOVÁ. In: LE GOFF, Jacques; SCHMITT, Jean-Claude. *Encyklopedie středověku*. Praha: Vyšehrad, 2002, s. 414-417.

¹⁷⁵ LE GOFF, Jacques; TRUONG, Nicolas. *Tělo ve středověké kultuře*, s. 43.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 43.

¹⁷⁷ KLAPISCH-ZUBER, Christiane. Mužství a ženství. In: LE GOFF, Jacques; SCHMITT, Jean-Claude. *Encyklopedie středověku*, s. 418-419.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 418.

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 419.

¹⁸⁰ KLAPISCH-ZUBEROVÁ, Christiane. Ženy a rodina. In: LE GOFF, Jacques (ed.). *Středověký člověk a jeho svět*, s. 241.

¹⁸¹ Tamtéž, s. 241.

židovství, mezi které patří monoteistické vyznání víry, přijímání a zasazování židovských posvátných textů do křesťanské liturgie. Křesťané, stejně jako židé, dodržovali šabat, slavili důležité svátky. Křesťané měli podobné modlitby a prvky víry. Hlavní společný znak mezi židy a křesťany představovala Septuaginta, jejímž prostřednictvím židovství působilo na křesťanství. V Jeruzalémě byla ustanovena víra, řeč víry a bohoslužba, zřízení zbožnosti a modlitebního řádu.

Pro první skupiny křesťanů bylo typické, že každý křesťan musel být pokřtěný. Křesťané se scházeli každou neděli v různých domech, rozdělovali si mezi sebe úkoly. V čele těchto skupin byli učitelé. Jako zajímavá se ukazuje skutečnost, že v prvních křesťanských společnostech toto postavení zastávaly i ženy. Křesťané hlásali evangelium, které se snažili rozšířit mezi ostatní lidi. Ve své misijní činnosti bylo křesťanství mnohem úspěšnější, než judaismus. Mezi židy a křesťany však velmi brzy vyvstaly potíže kvůli odlišnému vnímání mesiáše, kterým byl pro křesťany Ježíš. Helénští židé byli o této myšlence natolik přesvědčeni, že dospěli k názoru, že po Ježíšově příchodu již není potřeba dodržovat Mojžíšův zákon. Na koncilu v roce 50 křesťané dospěli k rozhodnutí odtrhnout se od židů. V průběhu let totiž křesťanské aspekty v podobě modlitby k Ježíši jako Pánu, slavení eucharistie a víry v Krista vytvořily mezi židy a křesťany velice silnou bariéru. Nastalo pronásledování křesťanů, během něhož se dostali do Antiochie, kde vzniklo jejich nové centrum.

Apoštolové dál šířili nauku a nikomu nebránili ve vstupu do křesťanských řad. Přitom se apoštolové věnovali sociální a charitativní činnosti, reagovali tak na problémy náboženství a etiky. Díky dobré infrastruktuře, jednotné kultuře a jazyku nemělo křesťanství problémy v šíření po Římské říši. Křesťanství se tak dostalo do oblasti Galie, severní Afriky, Hispánie a britských ostrovů. Křesťané se však stali nepřáteli Říma kvůli své odlišnosti, která ohrožovala kulturní identitu Říma. Na křesťany byly páhány pogromy, které ukončil v roce 311 podepsáním ediktu císař Galerius. Zcela zásadní etapa pro křesťanství byla spojena s vládou císaře Konstantina, který z křesťanství udělal státní náboženství po svém vítězství v bitvě nad Maxentiem. Křesťanství apoštolové totiž Konstantina přesvědčili o tom, že mu v bitvě pomohl zvítězit Bůh. Na základě milánského ediktu se zcela zásadně změnil vztah panovníka ke křesťanství. Křesťané získali mnohem lepší, privilegované postavení. Byla založena říšská církev, kterou řídil Konstantin, jehož poddaní byli pokřesťanštěni a víra byla veřejně hlášána. V roce 380 bylo křesťanství vyhlášeno jako jediné legitimní náboženství.

Pod vedením krále Chlodvíka vybudovali Frankové mocnou říši a společně přijali křesťanství. K tomuto aktu došlo na základě vítězné bitvy, kterou král Chlodvík vedl proti Alamanům. Král Chlodvík se nechal, stejně jako Konstantin, přesvědčit, že mu v bitvě pomohl Bůh. Tato skutečnost znamenala, že se křesťanství začlenilo do Franské říše a mohlo se tak šířit dál ranně středověkou západní Evropou.

Díky svému začlenění do státu mohlo křesťanství působit na každodenní život člověka středověké západní Evropy. Člověk byl od svého pokřtění pod vlivem nejen rodiny, ale i církve, do které byl zařazen díky křtu. Lidé podléhali autoritě světské, ale i církevní. Z církve ostatně vycházelo dělení společnosti na kleriky a laiky. Toto dělení se projevovalo v oblastech práva, kultury a způsobů života. Klerici poskytovali laikům mše, modlitby. Za to dostávali od laiků desátky a milodary. Podobné dělení společnosti v Bibli nenalezneme, jedná se o výtvar zkonstruovaný v rámci koncilů.

Křesťanství také ovlivňovalo samotnou antropologii člověka. Podle křesťanské antropologie existovaly dva modely člověka. Člověk byl vnímán v první řadě jako obraz boží, který se podílí na stvoření. Podle druhého modelu je člověk hříšníkem. Podle křesťanských představ bylo lidské tělo považováno za něco hnusného, za jed a vězení

duše. Hřích se pojil s tělesným pošpiněním. Proto byly vášně a tělesné touhy zcela potlačovány. Vedle antropologie křesťanství vytvářelo také představy o ženách, na základě příběhu o stvoření světa a člověka byla žena považována za bytost podřízenou muži. V této pozici byla po celá následující staletí pomocí Písma a spisů církevních Otců interpretována. I v tomto případě se ale jedná o konstrukt, protože v Bibli je obsažena ještě druhá verze o stvoření člověka, podle které jsou si muž a žena rovnocenní ve všech ohledech. V neposlední řadě pak křesťanství zcela zásadně ovlivnilo představy člověka o životě a smrti. Podle těchto představ existoval očistec, který se k člověku dostával prostřednictvím zjevení.

V první části diplomové práce jsme viděli především, jak křesťanství během své existence prošlo velmi rozsáhlým vývojem. Od malého společenství, které se snažilo šířit učení Ježíšovo a muselo bojovat o své přežití, se stalo nejen náboženstvím státním, ale také evropským. Jak jsme viděli, z pozice státního náboženství určovalo každodenní života člověka. Křesťanství se ale vzdálilo od cíle šířit Ježíšovu nauku, jak chtěli prvotní křesťané a nedrželi se jejich tradice. Křesťanství ve středověku si mnohé věci vykonstruovalo, čímž se vzdálilo od Bible. Křesťanství zavedlo nové dělení společnosti, ale také nový pohled na ženu. To vše křesťanství implikovalo do myšlení středověkého člověka, čímž vytvořilo naprosto věrného věřícího, který tak byl zcela pod jeho vlivem. Jak dál uvidíme, v osvícenství se objevila skupin lidí, která tento dlouholetý systém společnosti a myšlení chtěla vymýtit nebo změnit.

Část druhá: Věk osvícenství

2. 1. Charakteristika osvícenství

Osvícenství bylo jedním z nejdůležitějších období západní historie. Pro obdivovatele a kritiky je osvícenství začátkem modernity.¹⁸² Jednotné pojetí osvícenství neexistuje, protože se různí podle jednotlivých osob, míst a také času. V optice a také tvorbě Voltaira či Rousseaua představovalo osvícenství jeho radikálně diametrální podobu. V pozadí jejich osobního vnímání osvícenství hrálo velkou roli prostředí, potažmo země, z nichž pocházeli, a také jejich národnost. Osvícenství tedy jako takové nepředstavuje zcela jednotné hnutí.¹⁸³ Ačkoliv hnutí není vhodným výrazem, který by osvícenství charakterizoval. Více než o hnutí se totiž jedná o tendenci, která byla charakteristická tím, že ke zkoumání svých objektů přistupovala kriticky a jako svou metodu využívala rozum.¹⁸⁴ Na druhé straně nelze popřít, že existovali myslitelé, kteří podobným uvažováním a viděním světa vytvářeli určité skupiny. Proto lze hovořit o osvícenství francouzském, skotském nebo třeba německém. Osvícenství ale nebylo nikterak strnulé, protože se jeho projevy neustále měnily v průběhu času, reagovalo totiž na jednotlivé situace, v nichž se ocitlo.¹⁸⁵ Za jakousi pravlast osvícenství lze ale

¹⁸² REILL, Peter Hans; WILSON, Ellen Judy. *Encyclopedia of the Enlightenment*. New York: Facts On File, Inc, 2004, p. ix.

¹⁸³ Tamtéž, p. x.

¹⁸⁴ BLACK, Jeremy. *Evropa osmnáctého století*. Přeložil M. HOŘÁK. Praha: Vyšehrad, 2003, s. 239.

¹⁸⁵ REILL, Peter Hans; WILSON, Ellen Judy. *Encyclopedia of the Enlightenment*, p. x.

označit Anglii, ze které se hnutí přesulo do dalších evropských zemí, z nichž první byla Francie.¹⁸⁶

Pokud chceme osvícenství zařadit do časového rámce, pak spadalo do sedmnáctého a osmnáctého století.¹⁸⁷ Jakási raná fáze osvícenství začala v posledním desetiletí sedmnáctého století. Konkrétním rokem, kterým osvícenství začalo, byl rok 1688, kdy proběhla Slavná revoluce. Jako počátek osvícenství lze také brát rok 1687, kdy vyšla kniha¹⁸⁸ *Philosophiae naturalis principia mathematica* (Matematické základy přírodovědy), jejímž autorem je sir Isaac Newton.¹⁸⁹ Druhá fáze osvícenství začala v 1730 a skončila v roce 1780. Druhá fáze se pojila s velkými osobnostmi francouzského osvícenství, ale také s mysliteli, kteří pocházeli ze zbytku Evropy. Druhá, tedy francouzská fáze osvícenství, byla spojena s Voltairem, Montesquiueuem, Diderotem, Rousseauem, Humem, Lessingem a Beccariem. Třetí, tedy poslední fáze osvícenství, spadala do poslední třetiny osmnáctého století a končila francouzskou revolucí.¹⁹⁰

2. 2. Cíle osvícenství

Výše jsme zmínili, že jednotné pojetí osvícenství neexistovalo. Nicméně můžeme říci, že osvícenství sdílelo společné prvky. Osvícenství totiž v rámci celé Evropy představovalo hlavně intelektuální hnutí. Z dnešního pohledu ho můžeme srovnat více s humanismem než s reformací. Nabízí se také otázka, o co osvícenství usilovalo. Osvícenství především chtělo podporovat vědy, ale také vědění rozšiřovat. S tím souvisel jeho další cíl – osvícenci chtěli, aby veškeré oblasti lidského vědění a myšlení spadaly pod oblast rozumu.¹⁹¹ „*Ideálem a cílem osvícenství byly poznání a pravda.*“¹⁹² Osmnácté století mělo svou představu lepšího světa, kterou se také snažilo uskutečnit. Na tento popud vznikla celá řada knih¹⁹³, které především kritizovaly některé aspekty tehdejšího života. Tyto knihy pojednávaly o reformě, jejich cílem byla změna poměrů, které nebyly vyhovující.¹⁹⁴

Osvícenství se vyznačovalo tím, že zpochybňovalo nejrůznější mínění, ale také zavedené postupy. Nejdůležitější ale byly apriorní předpoklady, ke kterým měl osvícenec dospět především díky vlastnímu rozumu. Tyto závěry byly rámovány intelektuálními sklony a metodami racionalistů. V obojím vytvářely rozdíly osobní názory jednotlivých myslitelů, ale také situace států, v nichž myslitelé žili, případně, ze kterých pocházeli. Jak jsme ale uvedli výše, hlavním rysem osvícenství bylo kritické

¹⁸⁶ MALINA, Jaroslav a kolektiv. *Antropologický slovník (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění) aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk.* (online). (8. 4. 2016). Dostupné na webu: <http://is.muni.cz/do/1431/UAntrBiol/el/antropos/pdf/antropologicky_slovník.pdf>

¹⁸⁷ Tamtéž.

¹⁸⁸ REILL, Peter Hans; WILSON, Ellen Judy. *Encyclopedia of the Enlightenment*, p. x.

¹⁸⁹ MALINA, Jaroslav a kolektiv. *Antropologický slovník (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění) aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk.* (online). (8. 4. 2016). Dostupné na webu: <http://is.muni.cz/do/1431/UAntrBiol/el/antropos/pdf/antropologicky_slovník.pdf>

¹⁹⁰ REILL, Peter Hans; WILSON, Ellen Judy. *Encyclopedia of the Enlightenment*, p. x.

¹⁹¹ DÜLLMEN, Richard van. *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století)*. III., *Náboženství, magie a osvícenství*. Přeložil P. HIML. Praha: Argo, 2006, s. 207.

¹⁹² Tamtéž, s. 207.

¹⁹³ Mezi tyto knihy patří například *Di una riforma d'Italia* od Carlantonia Pilatiho. Kniha kritizuje zaostalost v Itálii a vyzývá vládcu, aby učinili reformu, která bude v duchu antiklerikalismu. (IM HOF, Ulrich. *Evropa a osvícenství*. Přeložil A. KUSÁK. Praha: Lidové noviny, 2001, s. 133).

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 133-134.

zkoumání a používání rozumu.¹⁹⁵ „Rozum byl jak cílem, tak metodou osvíceneckých myslitelů. Věřili, že je nutné používat rozum, nespoutaného ani úřední mocí, ani tradicí, aby bylo možno poznat člověka, společnost i vesmír, a tím zlepšit podmínky lidského žití, což byla vize, v níž se mohl pojit utilitarismus s hledáním individuálního štěstí.“¹⁹⁶

V osvícenství panovala typická myšlenka, že to, co určuje člověka, je jeho rozum. Za definici člověka se tedy považoval jeho vlastní rozum. A v osmnáctém století panovalo přesvědčení, že právě rozum osvobodil člověka od strachů, které se ukazovaly jako zcela zbytečné.¹⁹⁷ Člověk byl vnímán jako bytost, která je založena na racionalitě a je svobodná po stránce morální. Člověk získal rozum a svobodu od Boha. Bůh je ten, kdo člověku propůjčuje jeho rozum a svobodu. V osmnáctém století vzniklo nové učení o právech člověka. Podle tohoto práva člověk musel část svojí svobody odevzdat společnosti, aby mohla společnost vzniknout. Společnost, potažmo stát musí práva každého člověka nejen respektovat, ale také je aplikovat do stanov, které jsou pro chod společnosti nutné.¹⁹⁸ „Předpokladem obecného, veřejného působení bylo zajištění co možná největší svobody jednotlivce.“¹⁹⁹ Člověk měl mít zajištěnou osobní svobodu, bezpečnost a vlastnictví. Úkolem státu bylo všechna zmíněná práva nejen chránit, ale také ctít.²⁰⁰

Pro osvícence bylo typické, že byli nezávislí a vzdělaní občané státu, ačkoliv byli vždy nějakým způsobem propojeni se státní správou a zastávali důležité úřady. Osvícenství kladlo na člověka požadavky, které se týkaly jeho rozhodování a samostatného myšlení. Každý příslušník absolutistického státu nebo člen stavovské společnosti se mohl stát osvícencem. Osvícenství nevytvářelo zábrany v podobě příslušnosti, sociálního postavení, konfesí či pohlaví.²⁰¹ „Přesto pocházela většina osvícenců z relativně přesně ohraničeného společenského prostředí, v jehož rámci také působila.“²⁰² Pro známé osvícence bylo typické, že prošli vyšším vzděláním. Měli tedy i vzdělání z univerzit a nebyli tak omezeni na vědomosti, které získali v rámci domácí výchovy. Důležitým faktorem pro osvícence bylo také jejich zaměstnání.²⁰³ „(...) [Povolání – M. S.] jim (...) poskytovalo (...) hmotné zabezpečení, nýbrž je také podněcovalo k angažmá v kontroverzních a veřejných záležitostech.“²⁰⁴ Osvíceným občanem byl tedy takový člověk, který se neustále vzdělával, šířil osvícenství za účelem zlepšení společnosti, k čemuž využíval svoje vědomosti a schopnosti. Osvícenec se především spoléhal ve všem na svůj rozum. Osvícenec si uvědomoval svoje lidství a sám sebe utvářel jako rozumovou bytost.²⁰⁵

Osvícenství chtělo docílit pravého poznání a pravdy, chtělo osvobodit společnost od pověr a tradic. Osvícenství usilovalo také o to, aby společnost zbavilo podřízenosti a bezpráví.²⁰⁶ A to „(...) ve prospěch sociálního řádu, řízeného rozumem, který zajišťoval lidská práva a garantoval lidské štěstí, aniž by však vědomě

¹⁹⁵ BLACK, Jeremy. *Evropa osmnáctého století*, s. 239.

¹⁹⁶ Tamtéž, s. 239.

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 240.

¹⁹⁸ IM HOF, Ulrich. *Evropa a osvícenství*, s. 154-155.

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 181.

²⁰⁰ Tamtéž, s. 181.

²⁰¹ DÜLLMEN, Richard van. *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.-18. století)*.

III., *Náboženství, magie, osvícenství*, s. 246.

²⁰² Tamtéž, s. 246-247.

²⁰³ Tamtéž, s. 247.

²⁰⁴ Tamtéž, s. 247.

²⁰⁵ Tamtéž, s. 248.

²⁰⁶ Tamtéž, s. 207.

zpochybňoval, nebo dokonce měnil sociální fundamenty absolutistického státu a stavovské společnosti.“²⁰⁷ Cílem osvícenství bylo také podporovat výchovu člověka, vzdělání, sociální morálku v rodině a obci. Záměrem osvícenství bylo vytvořit člověka, který bude ctnostný a kterého bude vést jeho rozum.²⁰⁸ Mělo se jednat o člověka nového a lepšího a za tímto záměrem osvícenství přejalo starou koncepci morálky, konkrétně se jednalo o areté²⁰⁹ a virtus, které pochází z řecké a římské etiky. Osvícenci areté a virtus transformovali do čtyř hlavních ctností, do spravedlnosti, moudrosti (obezřetnosti), uměřenosti a statečnosti. Ctnosti byly důležité pro chování a jednání každého jednotlivého člověka v rámci soukromého života. V jednání člověka je důležitým arbitrem morálky svědomí^{210, 211}. K těmto ctnostem patřily také zbožnost, láska k bližnímu, skromnost, střídmost a pracovitost. Tyto ctnosti byly podmínkou, aby se člověk choval správně nejen v oblasti sociální, ale také v rodině a státu. S tím šel ruku v ruce také všeobecný zájem o člověka. Tento zájem se projevoval ve formě lásky k bližnímu svému.²¹²

Osvícenství také stavělo na reflexi, kritice a diskuzi. Osvícenci chtěli, aby byl veřejný a soukromý život závislý na pravidlech rozumu, což mělo vést opět k lepší, tedy šťastnější a spravedlivější společnosti. Rozum stanovoval kritérium člověka a tato kritéria se dala naplnit pouze pomocí práce, sebeovládání a tvrdou disciplínou.²¹³

Shrnutí a srovnání se středověkem

Osvícenství nemělo žádné jednotné pojetí, protože se odlišovalo na základě kritérií, mezi něž patřilo místo, čas a myslitelé, kteří v rámci osvícenství pracovali. Zároveň se však v rámci jednotlivých zemí vytvářely skupiny, jejichž členové mají na svět úplně stejný pohled a jejichž myšlení je podobné. Z tohoto důvodu lze mluvit o osvícenství francouzském, skotském a německém. Za pravlast osvícenství je však označována Anglie, odkud se osvícenství šířilo do ostatních evropských států.

Osvícenství chtělo podporovat vědy a rozšiřovat vědění. Cílem osvícenců bylo, aby veškeré lidské vědění bylo podřízeno rozumu. Osvícenci ke zkoumání objektů přistupovali kriticky a ke svému zkoumání používali právě metodu rozumu. Právě kritické zkoumání představovalo hlavní rys osvícenství. Na základě kritického používání rozumu chtěli vytvořit nový svět, který by byl lepší než ten dosavadní, který stále fungoval na principech středověku.

V první části diplomové práce jsme viděli, že člověk byl již od pokřtění součástí církevního systému a jeho život každý den ovlivňovalo křesťanské náboženství. Osvícenství v kontrastu se středověkem naopak usilovalo o autonomii jedince. Osvícenecký člověk byl nezávislý na stávajícím systému. Člověk podle osvíceneckých kritérií dokázal samostatně myslet a svobodně se rozhodovat a pomocí

²⁰⁷ Tamtéž, s. 207.

²⁰⁸ Tamtéž, s. 207.

²⁰⁹ Schopnost, zdatnost duše k moudrosti a spravedlnosti. Nebo také schopnost člověka dosahovat svých cílů v životě. (MALINA, Jaroslav a kolektiv. *Antropologický slovník (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění) aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk.* (online). (8. 4. 2016). Dostupné na webu: <http://is.muni.cz/do/1431/UAntrBiol/el/antropos/pdf/antropologicky_slovník.pdf>)

²¹⁰ Např. Pro deisty je důležitý primární zákon, ale neuznávají žádné osobní božství. (IM HOF, Ulrich. *Evropa a osvícenství*, s. 179).

²¹¹ Tamtéž, s. 179.

²¹² Tamtéž, s. 180-181.

²¹³ DÜLLMEN, Richard van. *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století)*. III: *Náboženství, magie, osvícenství*, s. 212.

svého rozumu se osvobodil od strachu, uvědomil si své lidství a utvářel se jako rozumová bytost, která se spoléhala především na svůj rozum. To vše, aby osvícenství dosáhlo svého hlavního cíle. Člověk měl dosáhnout pomocí rozumu pravého poznání a pravdy. Takový člověk měl stávající společnost osvobodit od zažitých tradic a pověr. Z tohoto důvodu bylo nutné, aby osvícenci podporovali výchovu, z níž měl vzejít nový člověk, který se bude řídit pouze svým rozumem.

2. 3. Osvícenství ve Francii

2. 3. 1. Prameny osvícenství a šíření osvícenství ve francouzském prostředí

Již jsme nastínili, jak různorodým fenoménem osvícenství bylo z hlediska jednotlivých států a myslitelů. Nyní se ještě krátce podívejme na to, jaké zdroje francouzské osvícenství ovlivnily a jakým způsobem se osvícenecké myšlenky šířily ve francouzském prostředí.

„Základním rysem XVIII. století je racionalismus, navazující na tradici renesance.“²¹⁴ Osvícenství navazovalo právě na renesanci, ale navazovalo také na humanismus a reformaci. V rámci renesance se inspirovalo především v renesanci italské a holandské²¹⁵ „a jejím základním proudem – humanismem.“²¹⁶ Mezi další prvky, které osvícenství ovlivnily, patří mechanická filozofie, empirismus a již zmíněný racionalismus. Tyto tři prvky vytvořily intelektuální strukturu, ze které vznikl základ osvícenství.²¹⁷ Racionalismus našel během sedmnáctého století podporu v kartesianismu. Jeho důsledky však v tomto případě šly dále, než tomu bylo u Descarta. Během osmnáctého století se vědecké zkoumání od Descartovy dedukce, upřednostňovalo metody pozorování a zkušenosti, které ukázali ve svých dílech Francis Bacon a Isaac Newton.²¹⁸ „Newton ukázal, že svět, složitý pohyb hvězd a pád těles lze shrnout do několika jednoduchých zákonů.“²¹⁹ Dalším filozofem, který osvícenství ovlivnil ve velké míře, byl John Locke. Locke poznání zakládal na smyslové zkušenosti.²²⁰ „Nové metody empirického zkoumání vytvořily příznivé podmínky pro rozkvet vědy, který zůstává chloubou VIII. století. Je [přirozené – M. S.], že z nich těžily především vědy přírodní. (...). Ale nový duch pronikl také do duchověd. Ovládl filosofii, Montesquieu ho uvedl do státovědy, Montesquieu a Voltaire do dějepisectví.“²²¹ Lockeův experimentální empirismus ovlivnil myšlení v takové míře, že došlo ke změně náhledů na různé oblasti, které byly do té doby silně řízené tradicí. Locke tímto způsobem přispěl k tomu, aby se mohl zrodit vědecký duch.²²² Locke byl

²¹⁴ KOPAL, Josef. *Dějiny francouzské literatury*. Praha: Melantrich, 1949, s. 232.

²¹⁵ MALINA, Jaroslav a kolektiv. *Antropologický slovník (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění) aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk*. (online). (8. 4. 2016). Dostupné na webu: http://is.muni.cz/do/1431/UAntrBiol/el/antropos/pdf/antropologicky_slovník.pdf

²¹⁶ Tamtéž.

²¹⁷ REILL, Peter Hans; WILSON, Ellen Judy. *Encyklopedia of the Enlightenment*, p. 180.

²¹⁸ KOPAL, Josef. *Dějiny francouzské literatury*, s. 232.

²¹⁹ MAUROIS, André. *Dějiny Francie*. Přeložil M. DROZD. Praha: Lidové noviny, 1994, s. 212.

²²⁰ KOPAL, Josef. *Dějiny francouzské literatury*, s. 232.

²²¹ Tamtéž, s. 232.

²²² DUBY, Georges. *Dějiny Francie od počátků po současnost*. Přeložil V. CINKE. Praha: Karolinum, 2003, s. 386.

také zastáncem myšlenky o společenské smlouvě a zastával rozdělení moci.²²³ „*Vláda podle něho měla být volená a měla zaručovat svobodu lidu a toleranci.*“²²⁴ John Locke spolu s Isaacem Newtonem ovlivnili Francii osmnáctého století takovým způsobem, že od nich francouzští osvícenci přejali víru v rozum a přirozené právo a také v nezdolnou důvěru ve vlastní zkušenost a smyslové poznání.²²⁵ Právě angličtí myslitelé a Anglie představovali vzory pro Francii.²²⁶ „*Tam vládla jistá otevřenost vycházející ze starých svobodomyšlných tradic, obnovených nyní vládou parlamentu, podporovaná prolínáním gentry s měšťanstvem a doplněná svobodou tisku a náboženskou tolerancí.*“²²⁷ Locke a Newton mohli v Anglii psát zcela svobodně, protože v tomto státě došlo v roce 1688 k revoluci, která vytvořila zcela nový model společnosti, jež vnímali Montesquieu i Voltaire. Sám Voltaire na základě své zkušenosti s Anglií vytvořil Anglické listy, v nichž na základě srovnání Francie a Anglie dochází ke kritice poměrů ve Francii.²²⁸ „*Nepochybně se tu projevuje jistý optimismus a skutečná Anglie není dokonalá, jak se její návštěvníci domnívají, je však nesporné, že se jí podařilo nalézt způsob, jak spojit řád a svobodu. Francouzi z toho zcela přirozeně vyvodili, že co je možné na druhé straně La Manche, musí být možné i u nich.*“²²⁹

Vědecká revoluce v sedmnáctém století vytvořila intelektuální prostředí, v němž se zrodilo osvícenství. Došlo k posunu koncepcí, které se týkaly řádu světa. Tím vyvstala celá řada otázek, a to nejen ve vědě, ale také v dalších oblastech lidských intelektuálních otázek.²³⁰ V osmnáctém století tak došlo ke zpochybnění starého výkladu světa, který zajišťovala dlouhodobě církev. Stejně tak byla zpochybněna podřízenost, kterou vyžadoval sociální a tradiční řád na základě tradice.²³¹ „*Mnozí již dlouho odmítali intelektuálně, ba dokonce i duchovně či politicky přijímat takový myšlenkový a existenční rámeček, který už nedokázal vysvětlit a ospravedlnit podmínky rychle se měnícího světa, anebo dokázal dostát pouze v omezené míře.*“²³²

Šíření nových myšlenek bylo možné díky knižním publikacím. Vznikl knižní trh, na který byla navázána síť dopisovatelů.²³³ Duch kritického zkoumání nevznikal u učenců, kteří byli izolováni od okolního světa. Vznik osvícenství se totiž nepojil s izolovaností, ale naopak se vzájemnými kontakty, které mezi sebou myslitelé udržovali. Intelektuálové, novináři, spisovatelé, představitelé vlády a další zajímavé osoby se společně setkávali a probírali své myšlenky. Často se tak dělo na místech, jimiž byly salóny, kavárny a vědecké akademie. Ostatně ve Francii a Anglii měly univerzity na šíření osvícenství pouze minoritní vliv. Zcela odlišná situace ale byla ve Skotsku a Svaté říši římské, kde naopak měly univerzity na šíření osvícenství zcela zásadní význam.²³⁴ Počátky salonů sahají do antiky, kdy se shromažďovala skupina diskutujících kolem Sokrata. Salony jako formu rozhovoru přejal humanismus. Tyto diskusní kroužky získaly v sedmnáctém století sevřenější podobu, profilovaly se

²²³ FERRO, Marc. *Dějiny Francie*. Přeložily J. MATĚJŮ; Doubavka OLŠÁKOVÁ. Praha: Lidové noviny, 2006, s. 149.

²²⁴ Tamtéž, s. 149.

²²⁵ DUBY, Georges. *Dějiny Francie od počátků po současnost*, s. 386.

²²⁶ IM HOF, Ulrich. *Evropa a osvícenství*, s. 87.

²²⁷ Tamtéž, s. 87.

²²⁸ MAUROIS, ANDRÉ. *Dějiny Francie*, s. 211.

²²⁹ Tamtéž, s. 211-212.

²³⁰ REILL, Peter Hans; WILSON, Ellen Judy. *Encyklopedia of the Enlightenment*, p. 180.

²³¹ DUBY, Georges. *Dějiny Francie od počátků po současnost*, s. 386.

²³² Tamtéž, s. 386.

²³³ BLACK, Jeremy. *Evropa osmnáctého století*, s. 250.

²³⁴ REILL, Peter Hans; WILSON, Ellen Judy. *Encyklopedia of the Enlightenment*, p. 180.

například jako jazykové společnosti u dvorů a ve městech.²³⁵ Díky vydávání knih a časopisů mohly vzniknout společnosti.²³⁶ „Již koncem 17. století začaly ženy šlechtického nebo měšťanského původu přijímat doma – ve svém salonu – v určitý den soukromé osoby, své přátele a známé, aby s nimi mohly vést konverzaci. Ne však smísici obvyklé společenské komunikace, ale diskuzi o tématech k určitému danému obsahu. Členy (...) byli lidé s intelektuálními zájmy z řad šlechty a měšťanstva.“²³⁷ Tato diskusní společenství vznikla ve Francii, konkrétně v Paříži.²³⁸ „Ve městech, zejména v Paříži, se především objevuje literární sféra nezávislá na královském dvoře a na moci vůbec. Formovaly ji salony, které se staly aktivním a vlivným centrem, měly své strany a klíky, jež ovládly literaturu a odsunuly stranou krále a jeho dvůr.“²³⁹ V salonech se diskutovalo o tématech, která se týkala politiky, ekonomie a sociální problematiky. Mezi majitelky salonů patřily madame de Sévigné, Ninon de Lenclosové nebo madame de Tencin. Mezi návštěvníky salonu madame de Tencine patřili Helvétius nebo Montesquieu.²⁴⁰

Diskusní společnosti se z kaváren vyvinuly až k akademiím. Právě tyto společnosti byly předzvěstí velkých akademií, které byly typické nejen pro metropole, ale také pro malé provincie. Pro provinční akademie ve Francii bylo typické, že vypisovaly esejistické soutěže na zadaná témata.²⁴¹ „Ve Francii se během 17. a zvláště pak 18. století vytvořila celá řada provinčních akademií. Jednou z nich je (...) instituce v Châlons sur Marne (...)“²⁴² Právě francouzské akademie se staly vzorem pro zakládání akademií v zemích, které se geograficky nachází severně od Alp. Akademie se soustředily na oblast vědy. Zabývaly se přírodními vědami, jazykem, literaturou, dějinami. Všechny zmíněné obory zaujímaly na univerzitách v porovnání s teologií a právem, minoritní místo. Akademie, založené na principu dobrovolnictví, měly uspět tam, kde se nedařilo univerzitám. Francouzské akademie byly zřizovány z vůle soukromých vlastníků. O jejich správu se však následně staral stát, který je financoval a postaral se o přísnou organizovanost.²⁴³ Během osmnáctého století měly na akademie vliv utilitaristické cíle, které byly s osvícenstvím spojeny.²⁴⁴

2. 3. 2. Vztah vlády a církve

Již jsme řekli, že Francie souvisí s druhou fází osvícenství, která probíhala mezi roky 1730 až 1780. Tato fáze se pojila s celou řadou významných filozofů, mezi které patřili Voltaire, Diderot, Montesquieu, ale také Rousseau.²⁴⁵

Pro francouzskou civilizaci a kulturu vysoké společnosti v osmnáctém století bylo typické, že měla dvě tváře. Vznešenost, šarm, ušlechtilé ideály a nádherný životní styl představovaly jednu polovinu „obličej“, kdežto ta druhá představovala neustálou touhu získat peníze.²⁴⁶ Společnost byla rozdělena na šlechtu, duchovenstvo a třetí stav,

²³⁵ IM HOF, Ulrich. *Evropa a osvícenství*, s. 96-97.

²³⁶ BLACK, Jeremy. *Evropa osmnáctého století*, s. 250.

²³⁷ IM HOF, Ulrich. *Evropa a osvícenství*, s. 97.

²³⁸ Tamtéž, s. 97.

²³⁹ FERRO, Marc. *Dějiny Francie*, s. 147.

²⁴⁰ IM HOF, Ulrich. *Evropa a osvícenství*, s. 98.

²⁴¹ BLACK, Jeremy. *Evropa osmnáctého století*, s. 250.

²⁴² IM HOF, Ulrich. *Evropa a osvícenství*, s. 95.

²⁴³ Tamtéž, s. 92.

²⁴⁴ Tamtéž, s. 95.

²⁴⁵ REILL, Peter Hans; WILSON, Ellen Judy. *Encyclopedia of the Enlightenment*, p. x.

²⁴⁶ DUBY, Georges. *Dějiny Francie od počátků po současnost*, s. 376.

ale vládla šlechta.²⁴⁷ Tato doba byla zlomová, protože šlechta odešla z vesnic do měst jako Bordeaux, Aix a Dijon. Šlechta ve městech stavěla své paláce a sídla.²⁴⁸ Tím, že Ludvík XIV. přenesl svůj dvůr do Paříže, do Versailles, svou vládu velmi ovlivnil a tento akt se pro ni stal de facto rozhodujícím. Ve srovnání s jiným královskými dvory v tehdejší Evropě, ať už to byl dvůr královny Viktorie v Británii nebo romanovský dvůr v Rusku, neměl žádný tak prestižní postavení jako právě palác ve Versailles. Ostatně o jedinečnosti Versailles svědčí i fakt, že před ním v křesťanské Evropě neexistoval žádný, který by mu byl podobný. Ludvík na svém dvoře shromáždil šlechtu, aby na ni mohl lépe dohlížet a zároveň snížil její vliv. Královský dvůr tedy byl vzorem tehdejšího životního stylu.²⁴⁹ Tím, že král Ludvík XIV. přemístil svůj dvůr do Versailles, ve velké míře posílil svůj despotismus, který již veřejnost nebyla schopna kontrolovat.²⁵⁰ I přes svou prestiž, na kterou si francouzská společnost potrpěla, stále žila pod silným vlivem středověku. Ludvíka XIV. stejně jako ostatní vládců evropských království na trůně a u moci držela tradice věrnosti a oddanosti, kterou si nikdo nedovolil napadnout. Také bylo stále živé přesvědčení, že králové usedli na trůn z vůle Boha, jemuž byli jako jedinému podřízeni a odpovědní.²⁵¹ „Všichni s hrdoostí hleděli na starobylý rodokmen a nevadilo ani, že ve většině států po vymření původních dynastií již nastoupily nové vládnoucí rody (...). [Byly také – M. S.] velmi starobylé a rovnocenný původ (...) zajišťoval vhodný sňatek.“²⁵² Pod vlivem středověku se však v osmnáctém století nacházela i státoprávní situace. Králové a jejich vůle se nacházela pod vlivem privilegií minulosti. Silným rysem osmnáctého století byl absolutismus, kde bylo prakticky nemožné provádět změny kvůli silně zakořeněným tradicím.²⁵³

Církev a stát se ztotožňovaly a samotná církev se touto příčinou sama pojímala jako součást vlády, ačkoliv je nutné podotknout, že v každém státě situace vypadala jinak. Církev měla ve srovnání se světskou mocí mnohem větší vliv, protože její zástupci působili v každé farnosti. Díky tomu církev měla teritoriální strukturu a působnost a právě tyto vlastnosti chyběly světským úřadům.²⁵⁴ „Podobně jako jejich světské protějšky měly oficiální církve jako vládní systémy daleko k uniformitě a přání místního vládců plnily různou měrou. Všechny však fungovaly jako sféra patronátu, zdroj kapitálu, prostředek k šíření propagandy a ideologická opora.“²⁵⁵ Již jsme si uvedli výše, že každý rolník byl podřízen nejen rodině vlastní, ale i rodině církevní. Pro každou vesnici bylo i nadále typické, že měla faru, kostel. Nezměnilo se ani vnímání farářů a pastorů, v očích lidí se stále jednalo o pastýře, kteří se starali o lidi, kteří se nacházeli na jejich farnosti. Pokud se budeme držet v rámci vesnice, tak jejím centrem byl kostel a duchovní jako jediný zastupoval vzdělanost. Ostatně, co se vzdělání týče, byla teologie nejvyhledávanějším studijním oborem.²⁵⁶

Dochází ale k obratu ve vnímání církve, především vysokého kléru. Velká část desátek putovala k vysoce postavenému kléru, který malou část peněz rozdělával mezi faráře a kaplany v podobě kungruy²⁵⁷.²⁵⁸ „(...) [Také – M. S.] došlo k uvolnění

²⁴⁷ FERRO, Marc. *Dějiny Francie*, s. 121.

²⁴⁸ DUBY, Georges. *Dějiny Francie od počátků po současnost*, s. 376.

²⁴⁹ FERRO, Marc. *Dějiny Francie*, s. 125-126.

²⁵⁰ MAUROIS, André. *Dějiny Francie*, s. 176.

²⁵¹ IM HOF, Ulrich. *Evropa a osvícenství*, s. 19.

²⁵² Tamtéž, s. 19.

²⁵³ Tamtéž, s. 157.

²⁵⁴ BLACK, Jeremy. *Evropa osmnáctého století*, s. 204.

²⁵⁵ Tamtéž, s. 204-205.

²⁵⁶ IM HOF, Ulrich. *Evropa a osvícenství*, s. 35.

²⁵⁷ Představuje buď důchod vyplácený kněžím, kterým měl sloužit jako zdroj financí k obživě, takže jakási obdoba výplaty. (MALINA, Jaroslav a kolektiv. *Antropologický slovník (s přihlédnutím*

řeholních mravů a v opatstvích zůstávalo jen málo mnichů, povětšinou šlechtického rodu, jimž tak plynuly značné příjmy, které se v průběhu století používaly na výstavbu nespočetných a často okázalých budov konventů a opatských paláců.²⁵⁹ Jedinou výjimkou byly asketické řády, nicméně reakce společnosti a lidu byly zcela jasné. Došlo k velkým protestům. Vysoký klérus navíc zcela radikálně změnil svou oblast zájmu, přestal se zajímat o pastýřské povinnosti a soustředil se především na reformy diecézní správy, které nebyly propojeny s oblastí duchovní, ale světskou. Oproti tomu nižší klérus byl ve srovnání s klérem vyšším v podřadném a ponižujícím postavení. To způsobilo, že ve středu nižšího kléru rostly sklony k presbyteriánství.²⁶⁰ „Rozhodující slovo získali dobře organizovaní jezuité a své pozice pak drželi pevně v rukou. V 17. století ovšem přišel francouzský jansenismus a podrobil všemocné jezuitu ostré kritice pro jejich přílišnou orientaci na římskou kurii a odklon od biblické prostoty.“²⁶¹ Jansenismus představoval hnutí, které si dalo za cíl obnovit katolickou církev a náboženský život. Podle jansenistů pouze Boží vůle dokáže zařídit, aby člověk poslouchal Boží přikázání.²⁶² Jansenismus byl v církvi nedogmatický a snažil se držet evangelí, čímž se podobal protestantským hnutím. Mezi lidmi, kteří se hlásili k jansenismu, patřili členové společenské elity a francouzští vysoce postavení soudci. Jansenismus jako takový sice nepředstavoval osvícenství v jeho racionálním pojetí. Na druhé straně měl blíž ke křesťanské praxi ve srovnání s katolicismem, který vzešel z nauky jezuitů. Král a církev reagovali na jansenisty tak, že je likvidovali.²⁶³

Duchovenstvo i stát, jako zástupce politiky, byli vždy propojeni. A tak tomu bylo i v osmnáctém století. Pro každý stát a bylo jedno, zda se jednalo o stát katolický či protestantský, bylo typické, že měl svou vlastní církev.²⁶⁴ „(...) [Pro – M. S.] vládců [byla – M. S.] ochrana oficiálních církví nejenom povinností, ale také politickou nutností. Vládcové a ministři byli přesvědčeni o moci kněží nad lidem, a snažili se je ovládat a chránit.“²⁶⁵ Hlavní náplní vztahů mezi církví a státem byla snaha ze strany vládců, která spočívala v tom, aby udrželi kontrolu nad náboženským životem v zemi, ve které vládli.²⁶⁶ Stát se ale musel často střetnout nejen s neposlušnými laiky, ale i kleriky církví. A nejen to. Stát si musel zřídit a zjednat úctu a vážnost u lidí, kteří věru pouze předstírali.²⁶⁷

I přes výrazné podobnosti mezi státy byla totiž Evropa markantně rozdělena od sedmnáctého století a toto rozdělení výrazně přetrvalo i ve století osmnáctém. V Evropě existovaly dvě výrazné strany – „papeženci“ a „kacíři“, které stály proti sobě.²⁶⁸ Aby si stát udržel kontrolu nad náboženským životem, musel se často uchýlovat k nutnému zlu, které spočívalo v potlačování obyvatel státu, kteří byli jiného vyznání, než jaké v dané

k dějinám literatury a umění) aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk. (online). (8. 4. 2016). Dostupné na webu: http://is.muni.cz/do/1431/UAntrBiol/el/antropos/pdf/antropologicky_slovník.pdf

²⁵⁸ DUBY, Georges. *Dějiny Francie od počátků po současnost*, s. 377.

²⁵⁹ Tamtéž, s. 377.

²⁶⁰ Tamtéž, s. 377.

²⁶¹ IM HOF, Ulrich. *Evropa a osvícenství*, s. 148.

²⁶² MALINA, Jaroslav a kolektiv. *Antropologický slovník (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění) aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk*. (online). (8. 4. 2016). Dostupné na webu: http://is.muni.cz/do/1431/UAntrBiol/el/antropos/pdf/antropologicky_slovník.pdf

²⁶³ IM HOF, Ulrich. *Evropa a osvícenství*, s. 148.

²⁶⁴ Tamtéž, s. 34-35.

²⁶⁵ BLACK, Jeremy. *Evropa osmnáctého století*, s. 205.

²⁶⁶ Tamtéž, s. 229.

²⁶⁷ Tamtéž, s. 205.

²⁶⁸ IM HOF, Ulrich. *Evropa a osvícenství*, s. 35.

zemi bylo oficiálně schváleno.²⁶⁹ V rámci ochrany oficiálních církví často docházelo k útisku veřejně zbožných skupin, jejichž příslušníci zažívali omezování vlastních politických práv, ale také jim bylo zakázáno zastávat úřady. Ve Francii bylo právní postavení protestantů velmi špatné – nesměli pracovat v lékařském, právnickém ani porodnickém oboru. Uzavřít manželství spolu mohli pouze katolíci a každé dítě, které vzešlo ze styku mezi katolíkem a protestantem, bylo považováno za pancharta.²⁷⁰

Příčiny těchto vztahů mezi katolíky a protestanty lze najít ve zrušení ediktu Nantského. Edikt Nantský v roce 1598 vydal francouzský král Jindřich Navarrský. Tento dokument hugenotům zajišťoval svobodu a zachování jejich pevností na francouzském území.²⁷¹ Platnost ediktu ale zrušil v roce 1685 král Ludvík XIV. tím, že vydal ve Fontainebleau svůj vlastní edikt, který znamenal definitivní konec náboženské tolerance, která byla po dobu jednoho století jedinečností francouzského království. Od uzavření Vestfálského míru v roce 1648, který ukončil třicetiletou válku²⁷², totiž platil princip cuius regio, eius religio. Tento princip zajišťoval, že poddaní měli vyznávat tu samou víru jako pán, na jehož půdě žili.²⁷³ „Každý poddaný musel být poslušen náboženství svého kraje nebo svého vladaře. Nebylo-li náboženství jeho kraje náboženstvím jeho srdce, měl právo emigrovat i se svým majetkem.“²⁷⁴ Francie byla do roku 1685 výjimečná v tom ohledu, že na její půdě mohli přebývat lidé různých náboženských vyznání bez ohledu na náboženské vyznání, které zastával vladař. Nabízí se tedy otázka, proč se Ludvík XIV. ke zrušení ediktu rozhodl. Příčinou byla událost, která se odehrála dva roky před zrušením ediktu. V roce 1683 císař Leopold I. úspěšně odrazil turecká vojska, která obléhala Vídeň, čímž na císaře pohlíželo jako na zachránce křesťanství. Tento fakt Ludvíkovi XIV. překazil plány, protože tak přišel o vytouženou prestiž. Bylo tu ale řešení, které mu mohlo vrátit nejen popularitu, ale také jej dostat na úroveň. Tímto řešením bylo vykořenění již zmíněného protestantismu.²⁷⁵ Na zrušení ediktu reagoval Pierre Bayle spisem Čím je zcela katolická Francie za vlády Ludvíka Velikého. Tento dokument obsahoval silné protikatolické tendence.²⁷⁶

2. 3. 3. Kritika jako znak osvícenství

Již jsme řekli, že jedním ze základních a typických rysů osvícenství byla kritika, respektive kritické myšlení. Kořeny kritiky a kritického myšlení lze najít v moderních přírodních a humanitních vědách.²⁷⁷ „Kritika sama o sobě nebyla spojena s učeností, jež měla dlouhou dobu co do činění pouze se sbíráním, nýbrž začala radikálním sporem, systematickou reflexí nad dosavadním obrazem světa a přírody stejně jako nad písemně fixovanou tradicí.“²⁷⁸ Myslitelé v průběhu osvícenství kriticky

²⁶⁹ BLACK, Jeremy. *Evropa osmnáctého století*, s. 229.

²⁷⁰ Tamtéž, s. 205-206.

²⁷¹ MALINA, Jaroslav a kolektiv. *Antropologický slovník (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění) aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk*. (online). (8. 4. 2016). Dostupné na webu: <http://is.muni.cz/do/1431/UAntrBiol/el/antropos/pdf/antropologicky_slovník.pdf>

²⁷² Tamtéž.

²⁷³ FERRO, Marc. *Dějiny Francie*, s. 130.

²⁷⁴ MAUROIS, André. *Dějiny Francie*, s. 169.

²⁷⁵ FERRO, Marc. *Dějiny Francie*, s. 130.

²⁷⁶ KOPAL, Josef. *Dějiny francouzské literatury*, s. 237.

²⁷⁷ DÜLMEN, Richard van. *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století)*. III., *Náboženství, magie, osvícenství*, s. 212.

²⁷⁸ Tamtéž, s. 212.

nahlíželi na všechny dosavadní tradice v Evropě. Na politické tradice; sociální a ekonomické struktury, kriticky také nahlíželi na postoje vůči minulosti. Dále kriticky přistupovali k myšlenkám o lidské přirozenosti, teoriím poznání, vědě, filozofii, estetice, mravnosti, ale také k doktrínám a instituci křesťanství.²⁷⁹

Pro vědeckou kritiku bylo také příznačné, že vytvářela nejen nové vědění, ale také zcela nové poznání. Vědecká kritika se ale kromě vytváření nového vědění a poznání obracela nazpět k aktuálnímu uspořádání světa, které mělo podobu nábožensko-kosmologickou. Několik staletí existující ptolemaiovská podoba světa byla nahrazena podobou koperníkovskou. Ve filozofii došlo pod vlivem kritiky k nahrazení aristotelské filozofie empirickou vědou.²⁸⁰ „(...) [Pochybnosti – M. S.] ohledně biblického zjevení dokonce zahájily sekularizaci křesťanského obrazu světa.“²⁸¹ Díky moderní přírodovědě došlo k narušení dosavadního křesťanského obrazu světa. Nebylo možné, aby pověry a zázraky dokázaly vzdorovat před kritickým soudem, který byl pod vlivem školeného rozumu.²⁸² „Věda objevila nové horizonty podporující duševní elán, který pak vedl k myšlence vylepšit lidskou situaci zaváděním na sebe navazujících vědeckých objevů. Pokrok lidstva nebyl možný bez pokroku vědy.“²⁸³

Celkově se osvícenecká kritika zaměřovala na několik oblastí. Předně to byl tehdejší život šlechty a dvora, kritika se zabývala především sociálními poměry. Šlechta sice dokázala reagovat a přizpůsobit se osvícenství a jeho požadavkům, což ovšem neplatilo pro měšťany, kteří neustávali získávat šlechtické tituly, které pro ně představovaly sociální vzestup. Osvícenci kritizovali nejen luxusní a rozhazovačný způsob života, svou kritiku namířili také proti šlechtickému majetku, privilegiím, ale především vůči jejich privilegovanému postavení, které zaujímal v rámci státu a církve.²⁸⁴ „Všechna výnosná a vlivná místa zůstávala vyhrazena šlechtě, lhotejno zda dostačovala úlohám s nimi spojenými. Rozhodující nebyl výkon, nýbrž narození, nikoli angažmá pro stát, nýbrž šlechtická čest a blízkost zeměpánovi.“²⁸⁵ Druhou oblastí kritiky byly zvyky, obyčeje a víra v zázraky. O této oblasti se soudilo, že představovala projev nevědomosti a překážku racionálního jednání.²⁸⁶ Za zdroj všech pověr byla považována církev. Právě církev představovala hlavní oblast osvícenské kritiky, a to jak protestantská, tak katolická. Osvícenci se ve své kritice soustředili především na fundamentální problémy náboženství a církví, stejně jako na nárok na moc, který chtěla církev získat. Vedle toho také osvícenci kritizovali vzdělání, které se odehrávalo pod patronátem církve, která bránila lidem, aby si mohli svobodně vyměňovat názory.²⁸⁷ V návaznosti na tuto kritiku osvícenci usilovali o to, aby došlo k vnitřní přeměně církve a především k tomu, aby se církev navrátila zpět ke kořenům křesťanství.²⁸⁸ „Na místo pobůžnůstkářství, rozhojňování liturgie, náboženských rituálů, svátků a poutí mělo nastoupit zniternění. Důležitá byla i podpora srozumitelného mateřského jazyka namísto tajemné latiny.“²⁸⁹ Latina byla nahrazena francouzštinou, kterou se učili

²⁷⁹ REILL, Peter Hans; WILSON, Ellen Judy. *Encyklopedia of the Enlightenment*, p. 179-180.

²⁸⁰ DÜLLMEN, Richard van. *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století)*. III., *Náboženství, magie, osvícenství*, s. 212-213.

²⁸¹ Tamtéž, s. 213.

²⁸² Tamtéž, s. 213.

²⁸³ DUBY, Georges. *Dějiny Francie od počátků po současnost*, s. 386.

²⁸⁴ DÜLLMEN, Richard van. *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století)*. III., *Náboženství, magie, osvícenství*, s. 214.

²⁸⁵ Tamtéž, s. 214.

²⁸⁶ Tamtéž, s. 214.

²⁸⁷ Tamtéž, s. 213.

²⁸⁸ IM HOF, Ulrich. *Evropa a osvícenství*, s. 151-152.

²⁸⁹ Tamtéž, s. 152.

intelektuálové i obchodníci. Francouzština se stala znakem kosmopolitismu v ústní a psané formě projevu.²⁹⁰ Francouzština se stala základním rysem všech světových aristokracií.²⁹¹ „*Francouzští spisovatelé osmnáctého století byli čtení elitou celého světa, která se tak seznamovala s novými myšlenkami.*“²⁹²

Shrnutí

Osvícenství vyrostlo z renesance, humanismu a reformace, na které zároveň navazovalo. Na osvícenství měla vliv mechanická filosofie, empirismus a racionalismus. Působily na něj také metody pozorování a zkušenosti, které vzešly z díla Francise Bacona. Ve stejné míře osvícenství ovlivnil John Locke a jeho učení založené na smyslové zkušenosti. Právě Lockeův experimentální empirismus umožnil vznik vědeckého ducha. Locke spolu s Newtonem působili svými myšlenkami na osvícence tak silně, že osvícenci přejali víru v rozum. Pro zrod osvícenství byly důležité vlivy, pocházející z Anglie, které spočívaly v možnosti svobodné tvorby, tisku a náboženské toleranci. Na základě těchto zkušeností došlo ke zpochybnění starého výkladu světa, který do té doby zajišťovala církev. Došlo ke zpochybnění podřízenosti, kterou vyžadoval sociální a tradiční řád.

Myšlenky osvícenců se šířily díky knižnímu trhu v rámci salonů, takže myšlení a tvorba přestaly být izolovanými činnostmi. V prostředí salonů se spolu setkávali novináři, spisovatelé a intelektuálové. Naproti tomu univerzity měly na šíření osvíceneckých myšlenek naprosto minoritní vliv. Ve Francii došlo k vytvoření prvních akademií, v jejichž prostředí pokračovalo šíření osvíceneckých myšlenek. Akademie byly specifické, protože se zajímaly o vědu, jazyk, literaturu a dějiny. Pro šíření osvíceneckých myšlenek bylo důležité i to, že francouzština nahradila latinu v ústní i psané formě. Tato skutečnost byla považována za znak kosmopolitismu.

I přes výrazný projev pokrokových osvíceneckých myšlenek se však francouzská společnost osmnáctého století stále nacházela pod vlivem středověku a jeho myšlení. Ukázali jsme, že francouzská společnost byla ještě stále rozdělena na tři stavy – na šlechtu, duchovenstvo a třetí stav, přičemž prim hrála šlechta. Krále Ludvíka XIV. u moci stále drželo středověké pojetí vlády. Na trůně a u moci byl díky neotřesitelné myšlence, která spočívala v tom, že králové usedli na trůn z vůle Boha, jemuž jsou jako jedinému odpovědni a podřízeni. Králové byli stále pod vlivem tradičních privilegií minulosti, která byla propojena s absolutismem. Tradice spolu s absolutismem tak neumožňovala provést jakoukoliv velkou společenskou změnu. V jakémkoliv progresu bránily silně zakotvené tradice. Z toho pak vycházelo také ztotožnění církve a státu. Duchovenstvo a stát byli propojeni, vládcové chránili církev a snažili se držet kontrolu nad náboženským životem ve státě. Za tímto účelem potlačovali obyvatele státu, kteří byli jiného, než oficiálně schváleného náboženství. Církev měla daleko větší vliv, od dob středověku se nezměnila funkce farářů a pastorů, kteří stále představovali pastýře, jejichž úkolem je starat se o lidi ve své farnosti. Nicméně v očích veřejnosti došlo ke změně vnímání církve jako takové. Došlo totiž k uvolnění řeholních mravů, desátky dostávali vysocí členové kléru, kteří se místo svých pastýřských povinností zajímali především o reformy diecézní správy. Tyto reformy byly propojeny se světskou oblastí.

²⁹⁰ Tamtéž, s. 86.

²⁹¹ MAUROIS, André. *Dějiny Francie*, s. 217.

²⁹² Tamtéž, s. 217.

Chování vysokých členů kléru však vyvolalo reakce. Na problémy reagovali jansenisté, kteří chtěli obnovit katolickou církev a náboženský život. Na náboženskou a společenskou situaci pak reagovala osvícenecká kritika. Kořeny osvícenecké kritiky vznikly v moderních přírodních a humanitních vědách, samotná kritika začala kritickou reflexí tehdejšího obrazu světa, přírody a písemné tradice. Kritika se orientovala na nábožensko-kosmologické uspořádání světa. Pomocí kritiky došlo ke zrušení ptolemaiovské podoby světa, kterou nahradil koperníkovský obraz světa. Došlo ke zrušení aristotelské filosofie a jejímu nahrazení empirickou vědou. V neposlední řadě moderní přírodověda narušila křesťanský obraz světa.

Samotná kritika se soustředila na tři oblasti. Zaprvé osvícenci kritizovali luxusní a rozhazovačný život šlechty a dvora, stejně jako jejich privilegované postavení. Kritizovali víru v zázraky, které pro ně představovaly projev nevědomosti a překážku v racionálním jednání. Pro osvícence byla církev zdrojem pověr, kritizovali nárok církve na moc, kterou chtěla získat. Osvícenci na církvi také kritizovali vzdělání, které se nacházelo pod jejím patronátem. Chtěli, aby se církev vrátila zpátky ke kořenům křesťanství anebo úplně skončila.

Část třetí: Vztah osvícenců ke křesťanskému náboženství

Výše jsme viděli, že náboženství představovalo jednu z oblastí osvícenecké kritiky. Ukázali jsme, že osvícenci v oblasti náboženství kritizovali víru v zázraky, která jimi byla vnímána nejen jako projev nevědomosti, ale také jako překážka pro vládu rozumu, který se osvícenci snažili prosazovat. Také jsme ukázali, že v oblasti náboženství osvícenci kritizovali samotnou církev, která představovala zdroj veškerých pověr. V rámci třetí části - Vztah osvícenců ke křesťanskému náboženství nejprve nastíníme charakteristické formy osvíceneckého náboženství. Ve druhé části dále pomocí vybraných filozofických a literárních děl ukážeme, jaký vztah k náboženství, církvi, ale také společnosti zaujímal Paul Heinrich Dietrich Holbach, Voltaire, Denis Diderot a Claude-Adrien Helvétius.

3. 1. 1. Charakteristické formy osvíceneckého náboženství

Než začneme reflektovat názory vybraných osvíceneckých myslitelů na křesťanské náboženství, církev a společnost, povězte si o formách osvíceneckého náboženství, mezi něž patří deismus, ateismus a náboženství srdce.²⁹³

3. 1. 2. Deismus a zrod kritického zkoumání Bible

Slovo deismus je odvozeno od latinského slova deus „bůh“. Deismus představuje filozoficko-náboženský směr, podle něhož Bůh existuje, stejně jako existuje akt stvoření. Podle deismu však stvořením světa jeho další působení na svět končí. Svět

²⁹³ BRISTOW, William. Enlightenment. In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. (online). (8. 4. 2016). Dostupné na webu: <<http://plato.stanford.edu/entries/enlightenment/>>

se tak podle deismu vyvíjí jen na základě vlastních zákonů.²⁹⁴ Deismus označuje podobu přírodní filosofie, která vznikla jako alternativa k tradiční teologii protestantské a římské katolické církve během prvních let osvícenství. Deisté, stejně jako další angažující se křesťané, byli citliví ke změnám v křesťanství, ke kterým došlo pod vlivem vědecké revoluce, která se zrodila z filozofického skepticismu a racionalismu sedmnáctého století. Tato intelektuální hnutí nepřinesla pouze nové vize univerza, ale také rozšířila nové disciplíny, mezi něž patřilo kritické zkoumání Bible a srovnávací dějiny náboženství, která hrozila podkopat tradiční křesťanskou víru.²⁹⁵ Ke zkoumání Bible se ovšem přistupovalo s velkou opatrností.²⁹⁶ „Uplatnily se přitom francouzské podněty člena oratoriánského bratrstva Richarda Simona., který v roce 1678 sepsal *Kritické dějiny Starého zákona*. V druhém vydání však mohla jeho kniha vyjít již jenom v Rotterdamu. Publicista Johannes Clerus (...) požádal, aby se na Starý zákon nahlíželo jako na literaturu, podobně jako na díla antického Řecka.“²⁹⁷ Stále sice ještě panovala myšlenka, že církev je založena na Božích pravdách, zjevení se tak stalo pouhým dovršením přirozeného náboženství. Z přirozenosti každého člověka vycházela potřeba po náboženství. Úkolem křesťanského náboženství bylo přirozenost člověka zušlechťovat.²⁹⁸ „Tím se ovšem otevírala cesta k relativizaci zjevení či dokonce k jeho vyloučení, to znamená k deismu.“²⁹⁹

Deismus vznikl jako reakce na heliocentrismus Mikuláše Koperníka, který později doložili svými zjištěními Galileo a Newton. Většina deistů věřila, že důvod matematizace a racionalizace světa tak, jak ho prezentovala vědecká revoluce, svědčil o existenci Boha. Velice jednoduchý a elegantní vzhled světa dokazoval, že univerzum bylo vytvořeno moudrým Bohem a činnost univerza probíhá v souladu se zákonem, který zajistil morálku, jeho základní dobrotu a shovívavost. Bůh deistů byl ovšem jiný, než Bůh křesťanské teologie, protože nebyl Bohem soudícím a odpouštějícím. Bůh deistů byl pouhým pozorovatelem, který jenom vytvořil svět, do něhož již více nezasahoval. Deisté viděli svět jako racionální místo, měli tendenci napadat Boží zákony, které nemohly být vysvětleny pomocí přírodních zákonů. Deisté také často odmítali pravost příznaků a další nadpřirozené aspekty křesťanství.³⁰⁰

3. 1. 3. Náboženství srdce

V opozici k chladnému a racionálnímu deismu vzniklo náboženství srdce. Bůh deistů byl vnímán jako vzdálený a lhostejný ke každodennímu lopocení lidské existence a neodpovídal lidským potřebám, na které náboženství odpovídalo. V reakci na deismus tedy Shaftesbury a Roussau náboženství prezentovali jako zdroj nadpřirozeného lidského citu, spíše než operace intelektu.³⁰¹

²⁹⁴ MALINA, Jaroslav a kolektiv. *Antropologický slovník (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění) aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk*. (online). (8. 4. 2016). Dostupné na webu: <http://is.muni.cz/do/1431/UAntrBiol/el/antropos/pdf/antropologicky_slovník.pdf>

²⁹⁵ REILL, Peter Hanns; WILSON, Ellen Judy. *Encyclopedia of the Enlightenment*, p. 146.

²⁹⁶ IM HOF, Ulrich. *Evropa a osvícenství*, s. 144.

²⁹⁷ Tamtéž, s. 144.

²⁹⁸ Tamtéž, s. 144.

²⁹⁹ Tamtéž, s. 144.

³⁰⁰ REILL, Peter Hanns; WILSON, Ellen Judy. *Encyclopedia of the Enlightenment*, p. 146 - 147.

³⁰¹ BRISTOW, William. Enlightenment. In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. (online). (8. 4. 2016). Dostupné na webu: <<http://plato.stanford.edu/entries/enlightenment/>>

3. 1. 4. Ateismus

Ateismus se nejvíce prosadil ve francouzském osvíceneckém prostředí. V díle Denise Diderota je ateismus částečně podporován expanzivním, dynamickým pojetím přírody. Podle názoru Denise Diderota bychom měli hledat principy přirozeného řádu v rámci samotných přírodních procesů, které neovlivňuje žádná nadpřirozená bytost.³⁰² Ateismus představuje názor, podle něhož Bůh neexistuje. Osoby podezřelé z ateismu téměř vždy trpěly v rukách úřadů, protože evropské struktury politické moci byly propletené s křesťanskými náboženskými institucemi. Obvinění z ateismu bylo někdy používáno jako označení kacírství proti každému, jehož veřejně vyjadřované názory nebyly v souladu s ortodoxní teologií. Tato situace byla typická mezi katolickým a protestantským prostorem v Evropě.³⁰³

3. 2. 1. Claude Adrien Helvétius

Claude Adrien Helvétius se narodil v roce 1715 v Paříži, zemřel v roce 1771 ve Versailles.³⁰⁴ Byl syn dvorního lékaře francouzské královny, což mu umožnilo studovat na prestižní jezuitské koleji Louise Le Granda v Paříži.³⁰⁵ Helvétia v jeho tvorbě ovlivnilo Lockovo dílo Esej, ale také názory Fontenellea a Montesquieua.³⁰⁶ „Vycházel ze sensualismu Johna Locka a chápal člověka jako stroj poháněný smyslovým vnímáním, které vyvolává slast i bolest, vášně i potřeby.“³⁰⁷ Z této koncepce Helvétius rozvinul utilitaristickou a sociálně politicky zaměřenou etiku.³⁰⁸ Helvétius se těšil u pařížského královského dvora velké přízni, kterou ale narušilo vydání jeho knihy *De l'esprit*, která obsahovala silné prvky materialismu a senzualismu. Po vydání této knihy byl Helvétius přinucen od dvora odejít. Jeho dílo se ale šířilo dál, díky překladům do němčiny a angličtiny získal Helvétius mezinárodní věhlas.³⁰⁹

Helvétiovo pojetí náboženství

Tato podkapitola vychází z knihy Helvétius - Výbor z díla (vydalo Státní nakladatelství politické literatury v roce 1953). Jedná se o publikaci, rozdělenou do čtyř bloků, které zachycují Helvétiovy názory na výchovu či zákony. Tato publikace zároveň představuje jediné Helvétiovo dílo, s nímž se v českém překladu můžeme setkat.

Podle Helvétia může existovat pouze jedno náboženství, které bude společné všem lidem. Toto náboženství může být založeno jedinečně na takových principech, které jsou věčné a neměnné. První a nejdůležitější princip obecného náboženství slibuje všem

³⁰² Tamtéž.

³⁰³ REILL, Peter Hanns; WILSON, Ellen Judy. *Encyclopedia of the Enlightenment*, p. 26.

³⁰⁴ RÖD, Wolfgang. *Novověká filosofie II. Od Newtona po Rousseaua*. Přeložil J. KARÁSEK. Praha: Oikoymenth, 2004, s. 279.

³⁰⁵ REILL, Peter Hanns; WILSON, Ellen Judy. *Encyclopedia of the Enlightenment*, p. 266.

³⁰⁶ RÖD, Wolfgang. *Novověká filosofie II. Od Newtona po Rousseaua*, s. 279.

³⁰⁷ MALINA, Jaroslav a kolektiv. *Antropologický slovník (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění) aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk*. (online). (8. 4. 2016). Dostupné na webu: <http://is.muni.cz/do/1431/UAntrBiol/el/antropos/pdf/antropologicky_slovník.pdf>

³⁰⁸ Tamtéž.

³⁰⁹ RÖD, Wolfgang. *Novověká filosofie II. Od Newtona po Rousseaua*, s. 279.

lidem bez rozdílu, že bude každý jednotlivý člověk vlastnit nejen svůj statek, ale především to, že bude vlastníkem svého života a své svobody. Jedinou bohoslužbou náboženství bude lidský rozum. „[To - M.S.] je jediná bohoslužba, k níž chci, aby se člověk povznesl, jediná, jež se může stát všeobecnou, jediná hodná boha, poznaná pečeti jeho pravdy. Každý jiný kult má ráz lidský, ráz podvodu a lži.“³¹⁰ Těmi, kdo lidem ukážou cestu rozumu, cestu opravdové bohoslužby budou filozofové, kteří jsou jeho jedinými apoštoly. Rozum získal člověk od Boha kvůli konkrétním účelům³¹¹, přičemž ale hlavním úkolem rozumu je, aby zajišťoval člověku jeho štěstí. Rozum je nástroj, který člověka vede k pravému náboženství – ke skutečné morálce, která stojí na pravdivých zásadách. Náboženství bude dobré pouze za předpokladu, že bude tolerantní vůči všem lidem bez rozdílu a kněží nebudou ovládat společnost. „Strach z kněze poškozují ducha i duši; otupuje je a ponižuje.“³¹² Avšak existuje jen jediná šance, jak učinit toto jediné náboženství legitimním. Podmínkou legitimnosti pravého náboženství je odstranění všech ostatních náboženství, která mají podle Helvétia klamnou povahu.

Z výše uvedeného je tedy patrné, že Helvétius k jiným náboženstvím zaujímá negativní postoj. Podle Helvétia mají ostatní náboženství klamnou povahu a více než k pravdě, mají svou podstatou blízko k pohádkám. Každé jiné náboženství představuje lež. Hlavním motivem pro vznik těchto klamných náboženství je podle Helvétia touha po nesmrtelnosti. Klamná náboženství jsou stejná, protože mají společné znaky. „[Tato jednotvárnost vzniká z – M. S.] toho, že lidé museli nezbytně dojít k stejným výsledkům, protože měli skoro stejné zájmy, skoro stejné předměty, které srovnávali, a stejný nástroj, to jest duševní schopnosti, aby je spojovali.“³¹³ Klamná náboženství jsou založena na strachu z neviditelné moci a na představě boha, který sestoupil na zem v podobě lidské či zvířecí, který člověku daroval knihu, která obsahuje všechny boží zákony. „[Vidíme – M. S.], že může být vykládána tisícerými způsoby, je temná, nesrozumitelná.“³¹⁴

Helvétius upozorňuje, že ze všech klamných náboženství vyjadřují největší nenávisť křesťanské a židovské náboženství vůči jiným formám náboženství. Právě náboženská nesnášenlivost je základem moci křesťanských kněží. Cílem nesnášenlivosti je potrestat lidi, kteří používají svůj rozum. Takoví lidé totiž nevěří náboženským bludům ani kněžím, nýbrž pouze vlastnímu rozumu. Právě takoví lidé si uvědomují, že kněží používají náboženství jen jako záminku, pomocí které se snaží vládnout. Podle Helvétia není nebezpečné samo křesťanské náboženství, nýbrž papežství.³¹⁵ Papežství podle Helvétia využilo římskou církev, aby papeži nabyli své moci a ospravedlnili tak své zločiny, kterých se při získání moci dopustili.

³¹⁰ HELVÉTIUS, Claude Adrien. *Výbor z díla*. Přeložil E. ČAPEK. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1953, s. 138.

³¹¹ „Bůh řekl člověku: Stvořil jsem tě, dal jsem ti pět smyslů, paměť a tudíž rozum: chtěl jsem, aby tvůj rozum z počátku byl zostřen potřebou, pak aby osvícen zkušeností staral se o tvoji výživu, naučil tě zúrodňovat půdu, zdokonalovat nástroje k orbě a k rolnictví, zkrátka naučil tě všem vědomostem, jichž je především k životu potřebí; chtěl jsem, abys, zdokonaluje svůj rozum, došel znalostí o mých příkazech mravních, to jest tvých povinnostech ke společnosti, prostředků, jak v nich udržovat pořádek, a konečně znalosti nejlepšího možného zákonodárství.“ (Tamtéž, s. 138).

³¹² Tamtéž, s. 140.

³¹³ Tamtéž, s. 143.

³¹⁴ Tamtéž, s. 144.

³¹⁵ „Papežství není v očích rozumného člověka nic jiného než pouhé modloslužebnictví. (...) Tak mniši modelovali dvůr nebeský podle vzorů dvorů orientálních: orientální vladař je neviditelný pro většinu svých poddaných a mají k němu přístup jen dvořané. Nářky lidu se k němu dostanou jen prostřednictvím jeho oblíbenců. Pod názvem svatých obklopili mniši podobně trůn panovníka všehomíra oblíbenci a chtěli, aby se nebeských milostí dostalo jen na přímluvu svatých.“ (Tamtéž, s. 135-136).

Duchovenstvo zastávalo zcela jasný postoj k morálce. V jeho očích byla nejlepší ta morálka, která nemá pevně stanovené normy. Žádná jiná totiž nikdy nevyhovovala jejich požadavkům. „Kněz potřebuje morálku libovolnou, jež mu dovoluje schvalovat dnes jednání, jež zítra prohlásí za ohavné.“³¹⁶ Kněží pomocí výchovy šířili mezi lidmi morálku v její špatné podobě, čímž ovlivňovali a zatemňovali lidské představy o spravedlnosti.

3. 2. 3. Paul Heinrich Dietrich Von Holbach

Paul Heinrich Dietrich Von Holbach se narodil roku 1723 v Edesheimu, zemřel v roce 1789 v Paříži.³¹⁷ Po matčině smrti v sedmi letech byl adoptován Holbachem, strýcem z matčiny strany, a následně odešel do Paříže. Navštěvoval renomovanou Univerzitu v Leidenu ve Spojených provinciích nizozemských. Po zesnulém strýci zdědil hraběcí titul a značnou část peněz a přidal se k intelektuálnímu životu Paříže.³¹⁸ Holbach vlastnil dům v Paříži – v ulici Royale Butte Saint Roche a zámek Grandval, které využíval ke schůzkám s dalšími osvícenskými filozofy, z nichž vznikl úzký okruh návštěvníků. Mezi jeho členy například patřili encyklopedista Denis Diderot nebo filozofové Nicolas-Antoine Boulanger a Jacques-André Naigeon. Mnoho ze členů skupiny, stejně jako Holbach, byli ateisté, kteří neměli daleko k radikálním až revolučním politickým programům.³¹⁹ Holbach, Diderot a ostatní členové skupiny byli obzvláště odhodláni pokročit k ateismu, který pro ně představoval alternativu k náboženské víře. Věřili, že křesťanství a samozřejmě jakékoliv jiné náboženství, stálo v cestě lidského rozvoje a osvícenství obecně. V souladu s tímto přesvědčením publikovali nespočetné množství podepsaných, ale také nepodepsaných pamfletů a traktátů. Úkolem všech těchto děl bylo nejen podkopat, ale také zničit základy náboženské víry.³²⁰ Sám Holbach byl nejprve deista, ale pod vlivem Denise Diderota se stal materialistou a ateistou. Deismu se vzdal ve spisu *Le christianisme dévoilé*, který vznikl mezi roky 1762-1765 a publikován byl v roce 1766.³²¹

Holbach se stal klíčovou osobností ve dvou oblastech francouzského osvícenství. Zaprvé Holbach přispěl značným jměním na projekt Encyklopedie Denise Diderota. Sám pak do Encyklopedie přispěl několika články, pod které se ovšem nepodepsal. Holbachovy příspěvky do Encyklopedie měly široký tematický okruh, od chemie po kritiku náboženství. Tyto příspěvky už však vyšly podepsané pod Holbachovým jménem. Holbach do Encyklopedie přispěl celkem čtyřmi sty třiceti osmi články, a to včetně těch, u nichž je autorství sporné. Druhá oblast Holbachova významu spočívala právě ve zmíněných setkáních, která pořádal pro ostatní osvícenecké filozofy.³²²

³¹⁶ Tamtéž, s. 175.

³¹⁷ RÖD, Wolfgang. *Novověká filosofie II. Od Newtona po Rousseaua*, s. 284.

³¹⁸ REILL, Peter Hanns; WILSON, Ellen Judy. *Encyclopedia of the Enlightenment*, p. 276.

³¹⁹ LEBUFFE, Michael. Paul-Henri Thiry (Baron) d'Holbach. In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. (online). (8. 4. 2016). <<http://plato.stanford.edu/entries/holbach/>>

³²⁰ REILL, Peter Hanns; WILSON, Ellen Judy. *Encyclopedia of the Enlightenment*, p. 277.

³²¹ RÖD, Wolfgang. *Novověká filosofie II. Od Newtona po Rousseaua*, s. 284.

³²² REILL, Peter Hanns; WILSON, Ellen Judy. *Encyclopedia of the Enlightenment*, p. 276.

Holbachovo pojetí rozumu

Tato část diplomové práce vychází z knihy *Zdravý rozum, neboli, Přirozené představy v protikladu k představám nadpřirozeným*, jejíž francouzské vydání vyšlo v roce 1774. Dále z titulu *Společenský systém, neboli, Přirozené zásady morálky a politiky s kritickým pojednáním o vlivu vlády na mravy*, vydaného ve francouzském originálu v roce 1774. A okrajově také z knihy *Kapesní bohosloví, čili, Stručný slovník křesťanského náboženství*, která vyšla ve francouzském originálu v roce 1775. Jako sekundární literatura je použit především titul *Novověká filozofie II. Od Newtona po Rousseaua* od Wolfganga Röda a internetový článek Paul-Henri Thiry (Baron) d'Holbach, uveřejněný na internetových stránkách Stanford Encyclopedia of Philosophy.

Již jsme uvedli výše, že typickým znakem osvícenství a osvíceneckých myslitelů, byl rozum, který se snažili osvícenci prosazovat ve všech aspektech lidského života a ve všech činnostech, které byly se životem spojené. Podle Holbacha je rozum tím neškodlivějším darem, který může člověk od Boha získat, protože rozum člověka vede k jeho ztracení. Bůh naopak neobdaruje rozumem lidi, kteří mají být prospěšní církvi. Holbach rozum popisuje následovně: „(...) [*Jedná se o způsob – M.S*] *usuzování, který dovoluje poznat nejjednodušší pravdy, zavrhnout nejnápadnější nesmysly a pozastavit se nad nejzřejmějšími nesrovnalostmi.*“³²³ Rozum lze získat pouze pomocí spolehlivých a opakovaných zkušeností. Existuje jen jediná možnost, jak vzdělávat a rozvíjet lidský rozum. Člověk má vědět, co musí činit anebo čeho se má vyvarovat. Jedině to je cesta ke štěstí. Lidé ale rozum nepoužívají v důležitých oblastech lidského života, mezi něž patří teologie. Z tohoto důvodu lidé nikdy neviděli, že zásady náboženství, které se zdály být naprosto pevné, jsou ve skutečnosti pouhé dohady, které byly přijímány s důvěrou a udržované ze zvyku. Absence rozumu je totiž samotný základ náboženství. „*Kdyby náboženství bylo rozumné, nebylo by zásluhou mu věřit, a co by se stalo s vírou?*“³²⁴ Rozum je metoda, kterou by měl člověk použít při zkoumání náboženských názorů, protože díky rozumu člověk pozná, že náboženství nemá ve skutečnosti vůbec žádné pevné základy. „(...) [*Člověk tak zjistí, že – M. S.*] *náboženství visí vlastně ve vzduchu, že teologie je jen nevědomost o přirozených příčinách, uvedená v soustavu, že je setkána jen z přehmatů a protikladů, že všude předkládá národům jen nepravděpodobná a smyšlená vyprávění, jejichž hrdina je nadán vlastnostmi, které nelze uvést v soulad (...).*“³²⁵ Rozum je jediný lidský nástroj, který umožní rozpoznat dobro od zla a pravdu od lži. Vedle rozumu je však pro člověka důležitá i zkušenost, protože umožňuje vyvarovat se fanatismu. „*Theologové, kteří prohlašují, že v náboženských věcech není dovoleno následovat rozumové nahlédnutí a brát v potaz společenské zájmy, nemají na mysli blaho lidí, nýbrž chtěli by z nich udělat jen svůj nástroj. Kdykoli chtěl někdo lidi vzájemně znesvářit, říkal jim, že tomu tak chtěl Bůh.*“³²⁶

³²³ HOLBACH, Paul Heinrich Dietrich von. *Zdravý rozum, neboli, Přirozené představy v protikladu k představám nadpřirozeným*. Přeložili M. RAUSCHEROVÁ; Vladimír RAUSCHER. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1959, s. 5.

³²⁴ HOLBACH, Paul Heinrich Dietrich von. *Kapesní bohosloví, čili, Stručný slovník křesťanského náboženství*. Přeložil J. JEŽEK. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, s. 111.

³²⁵ HOLBACH, Paul Heinrich Dietrich von. *Zdravý rozum, neboli, Přirozené představy v protikladu k představám nadpřirozeným*, s. 5.

³²⁶ RÖD, Wolfgang. *Novověká filozofie II. Od Newtona po Rousseaua*, s. 287.

Holbachova kritika Boha a teologie

Podle Holbacha byla teologie věda, která lidi učila uvažovat pouze o věcech, kterým nerozuměli. Tato věda ale také pojmy věcí, kterým naopak člověk rozumí, měnila na nesrozumitelné. Teologie byla vymyšlená věda plná protikladů. Teologie byla založena na zvyku a strachu, díky nimž byli lidé schopni uvěřit těm největším nesmyslům. „*Pro služebníky páně je výhodné, aby lidé nechápali nic z toho, čemu je učí.*“³²⁷ Náboženství představovalo v životě lidí velice silný prvek, působilo na ně tak silně, že mu bez problémů důvěřovali, ale nedokázali si na něj vybudovat vlastní názor.

Existence křesťanského náboženství je neodmyslitelně spojena s Bohem, na jehož existenci se křesťanské náboženství zakládá. To s sebou ale přináší dva základní problémy. Prvním problémem je fakt, že existence Boží nebyla dokázána. „*Všechny filozofické pokusy dokázat boží existenci v Holbachových očích ztroskotaly, protože není k dispozici žádný přesný pojem Boha.*“³²⁸ Druhý problém se týká toho, že lidé nemohou mít vůbec žádné představy o Bohu, protože je to bytost, kterou nemohou vnímat svými smysly. Z toho samého důvodu si lidé nemohou na Boha ani udělat vlastní názor. „*Všechny naše představy jsou odrazem předmětů, které působí na naše smyslové orgány.*“³²⁹ Bůh se ukazuje jako bytost, která je s touto naukou zcela neslučitelná. Bůh jako bytost a slovo by byl naprosto bez významu, kdybychom o jeho existenci nezískávali informace díky pohromám, které na Zemi způsobuje. „*Domnívájíte se, že tento přízrak je pro ně [lidi - M. S.] velice významnou skutečností, lidé nedošli k jediné rozumnému názoru, že je nepochopitelný a že tudíž nemusí o něm uvažovat, (...) usuzují, že se jím musí stále zabývat, (...) rozjímat [o něm – M. S.], bez konce přemýšlet a nikdy ho nepouštět z mysli.*“³³⁰ Pro lidi věřící v Boha je důkazem o jeho existenci řád světa, který Bůh řídí. Jenže řád světa je pouhým následkem pohybů, které vyvolávají příčiny. Úplně stejnými zákony se řídí i příroda. Stejně příčiny vyvolávají úplně stejné následky. Pokud však dojde k narušení tohoto vztahu, dochází často k jevům, které jsou označovány za zázrak. Holbach tak tímto způsobem nejen ukazuje, ale i kritizuje nadpřirozenou povahu zázraků, která jim byla často přisuzována.

Podle Holbacha je neznalost přírody a příčin dobra a zla v ní jedním z nejnebezpečnějších druhů neznalostí. Člověk má dle Holbachova názoru tendenci přírodu personifikovat a promítat do ní vlastní zájmy a cíle. Tím vznikla podle Holbacha nejen víra v Boha, ale také všechno, co je s náboženskou vírou spojeno (víra v nebe a peklo, ale také víra ve věčný život).³³¹

Holbach dále namítal, že Bůh nemůže mít stejné vlastnosti jako člověk. Dobré či špatné vlastnosti lidí se totiž projevují v okamžiku, kdy lidé vstupují do vzájemné interakce. Bůh je ale podle teologického učení zcela jedinečnou bytostí, z toho vyplývá, že nemůže mít stejné vlastnosti jako člověk, protože Bůh s nikým nevstupuje do interakce. Neexistuje totiž žádná další bytost, která by se Bohu podobala. Člověk, který je konečný, pak nemůže navázat žádný kontakt s Bohem, jehož vlastností je

³²⁷ HOLBACH, Paul Heinrich Dietrich von. *Zdravý rozum, neboli, Přirozené představy v protikladu k představám nadpřirozeným*, s. 83.

³²⁸ RÖD, Wolfgang. *Novověká filosofie II. Od Newtona po Rousseaua*, s. 288.

³²⁹ HOLBACH, Paul Heinrich Dietrich von. *Zdravý rozum, neboli, Přirozené představy v protikladu k představám nadpřirozeným*, s. 13.

³³⁰ Tamtéž, s. 6.

³³¹ LEBUFFE, Michael. Paul-Henri Thiry (Baron) d'Holbach. In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. (online). (8. 4. 2016). Dostupné na webu: <<http://plato.stanford.edu/entries/holbach/>>

nekonečnost. Zcela se tím tedy vylučuje možnost jakéhokoliv vztahu a jakýchkoliv povinností mezi Bohem a člověkem. Z toho všeho vyplývá, že nemůže existovat ani žádné náboženství.

Boha stvořili křesťanští teologové jako bytost, která není hodna lásky. Stvořili ji pomocí strachu. „*Strach nejen bohy stvořil, ale udržuje také jejich vládu v srdcích lidských. Lidé si tak brzo zvykli třást se při pouhém vyslovení jména božího (...). [Sama – M. S.] myšlenka na něho bere lidem odvahu a klid.*“³³² Bůh, kterého stvořili kněží, je zlá a krutá bytost, která lidi vystavuje krutosti. „*Podle Holbacha vzniká idea boží bytosti ze strachu před kauzálně nepochopitelnými procesy, které byly vztaženy k fiktivním příčinám. (...) Vzávat Boha, tedy znamená vzývat fikce svého vlastního mozku.*“³³³ Na stejném principu, tedy i na principu strachu z neviditelné moci, bylo založeno i samo náboženství v době, pro kterou bylo příznačné barbarství, ale hlavně nevědomost. Náboženství bylo vymyšleno také jako nástroj, s jehož pomocí si dokázali podmanit nevědomé národy. „*Zakladatelé náboženství a jeho kněží si předsevzali oddělit národy, které získali pro svou víru, od ostatních národů; chtěli zvláštními znaky odlišit své vlastní stádo. Vytvořili pro své přívržence bohy nepřátelské druhým bohům, zvláštní bohoslužbu, dogmata a obřady; zejména jim vštípili přesvědčení, že každé jiné náboženství je rouhavé a ohavné.*“³³⁴ Tímto aktem došlo ke stvoření fanatismu a náboženské nesnášenlivosti. Náboženství tak vytvořilo zlého a nesnášenlivého člověka. Jednalo se o naprostý rozpor s lidskostí, protože jejím cílem je učit člověka vyznávat a projevovat své náboženské názory zcela svobodně podle své vlastní vůle.

Náboženství představuje podle Holbacha vymyšlenou nauku, pro něj je typické, že obsahuje tajemná dogmata, zásady, kterým nikdo nerozumí, neuvěřitelné příběhy, jejichž cílem je činit rozum zmatený. Náboženství udržují při síle zvyk, pověra a nevědomost, díky těmto prostředkům jsou totiž lidé schopni uvěřit každému nesmyslu, jehož působení jsou vystaveni, ale také upřednostnit nesmysl před věcí naprosto pravdivou a zřejmou. Holbach upozorňuje na to, že samotná lidská víra v Boha je založena na pouhých výrociích lidí, kteří sami o náboženství nevědí vůbec nic. „*[Náboženská víra vede – M. S.] ke konfliktům, protože lidé následkem různorodosti svých temperamentů dospívají k různým představám o Bohu a mají tendenci považovat je za jediné správné. Protože jsou ale všechny theologické předpoklady fikce, nemohou ani theisté, ani deisté vznášet nárok na to, že unikli náboženským pověrám. (...) Náboženské omyly jsou ale obzvláště nebezpečné, protože nerozumnost náboženských postojů se šíří i do jiných oblastí a vztahuje člověka stále dál do iracionalismu.*“³³⁵

Právě výchova je důležitý aspekt života každého člověka. „*Naše chování, ať dobré či špatné, závisí vždy na pravdivých nebo mylných představách, které si sami vytvoříme nebo jež nám vštěpují jiní.*“³³⁶ Celá výchova byla založena na principu napodobování a to znamenalo, že pokud lidé napodobovali špatné vzory, tak přejímali i jejich špatné návyky, chování a omyly. Lidmi, kteří poskytovali výchovu mládeži, byli kněží. Ti prostřednictvím výchovy šířili mezi lid víru a nauku o zázracích, báhorkách a nesrozumitelných dogmatech. Pomocí výchovy v této podobě zastíňovali zdravý rozum

³³² HOLBACH, Paul Heinrich Dietrich von. *Zdravý rozum, neboli, Přirozené představy v protikladu k představám nadpřirozeným*, s. 148.

³³³ RÖD, Wolfgang. *Novověká filosofie II. Od Newtona po Rousseaua*, s. 288.

³³⁴ HOLBACH, Paul Heinrich Dietrich von. *Zdravý rozum, neboli, Přirozené představy v protikladu k představám nadpřirozeným*, s. 123.

³³⁵ RÖD, Wolfgang. *Novověká filosofie II. Od Newtona po Rousseaua*, s. 287-288.

³³⁶ HOLBACH, Paul Heinrich Dietrich von. *Společenský systém, neboli, Přirozené zásady morálky a politiky s kritickým pojednáním o vlivu vlády na mravy*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1960, s. 65.

a snažili se žáky podrobit své vůli. „[Kněz – M. S.] je vychovává pro onen život, pro bohy nebo spíše pro sebe; zakazuje jim, aby jeden k druhému lnul, aby se snažil získat jeho úctu, aby se těšil z dobra, které koná.“³³⁷ Díky výchově se dědily a nadále se také šířily nejen předsudky, ale také neřesti vychovatelů, kteří se starali o výchovu dětí. „Vychovatelé ve svých žácích vytvářejí falešné vědomí, jež je přivede k tomu, že se dopustí nejčernějších zločinů bez výčetek svědomí (...).“³³⁸ Odmítnutí této výchovy považoval Holbach za cestu ke skutečnému poznání, které je založeno na rozumu. Jenom pomocí rozumu lze v životě dosáhnout pravého štěstí. Největším nepřítelem rozumu byla vláda, jejíž moc byla založena na domněnkách a nevědomosti.

Vztah církve a státu

Na svém počátku, v době despotizmu a barbarství, se křesťanství mohlo šířit mezi jednotlivými národy, protože vládcové těchto národů spatřovali v křesťanství nástroj despotizmu a moci. Křesťanství totiž objevilo způsob, jak práva tyranských králů legalizovat. Tímto způsobem legalizace byla pověra. Kvůli této motivaci vládcové jednotlivých zemí konvertovali na křesťanskou víru, v čemž je jejich poddaní napodobovali. Náboženství bylo ideálním nástrojem, pomocí něhož si panovníci mohli z nepřátel udělat své poddané. „Náboženský strach je vskutku velice vhodný k tomu, aby přiměl k poddajnosti a učenlivosti prosté a lehkověrné lidi, postrádající ještě dostatečného rozumu, obezřetlosti a rozvážnosti. Zákonodárci, vštěpující divochům základy náboženství, použili těžké metody, podle nichž dodnes postupují matky a chůvy vyhrožující všelijakými strašidly vzdorným dětem, nejsou-li s to zabránit vrtochům a křiku.“³³⁹ Ideální způsob, jak mohli první zákonodárci ovládat svoje národy, bylo vyvolat ve svých poddaných strach, čímž lidem zabránili používat jejich zdravý rozum. Kněží podporovali tyranského panovníka a tak legitimizovali jeho moc a jeho činy, které se neslučovaly s morálkou. Od toho se odvíjelo také vnímání panovníka v jednotlivých zemích. Díky církvi získal panovník ve své zemi statut Boha. Došlo ke spojení moci panovníka s mocí církve, obě instituce si daly za úkol bránit lidem v jejich štěstí. Skutečnými vladaři v zemi byli ale kněží, kteří si ze slabého a hloupého vladaře udělali svého služebníka, kterému našeptávali přání Boha. Kněží tak národy nevedli ke spáse, ale naopak je zotročovali a podrobovali své vlastní vůli. „Náboženství dělá z člověka pouze otroka bez jakékoliv síly, klesajícího hrůzou, otroka, v němž vzbudili strach před štěstím a jemuž dokonce zakázali snít o štěstí; vláda chtěla z člověka udělat otroka, jehož zájmy se liší od zájmů jeho porobených druhů, aby jim jejich odlišné názory zabránily sjednotit se proti těm, kteří pojali nesmyslný plán učinit se šťastnými neštěstím všech.“³⁴⁰

Církev, šlechta a úředníci vytvořili stavy, které byly ve vzájemné nesouměřitelnosti. Všechny tři stavy sledovaly vlastní zájmy, moc a prestiž, což často vedlo k despotizmu. Zároveň byl ale král hlavním zmocněncem, který rozhodoval o tom, jaké náboženství se bude v jeho zemi vzývat. Holbach tak ve Zdravém rozumu upozorňoval na události, které sebou přinesl akt podepsání Vestfálského míru, o němž jsme více hovořili výše. „Vládcí vždy neomylně rozhodují o náboženství svých národů.

³³⁷ Tamtéž, s. 349-350.

³³⁸ Tamtéž, s. 241.

³³⁹ Tamtéž, s. 198-199.

³⁴⁰ Tamtéž, s. 172.

*Pravým náboženstvím je vždy náboženství vladaře. Pravým Bohem je vždy ten bůh, jemuž se klaní vladař.*³⁴¹

Morálka byla propojena s politikou, potřebovala její podporu, aby byla účinná. Ovšem Holbach, a jak dále uvidíme tak i Voltaire, ukazoval, že mravní zkaženost společnosti je spojena s vladařovým, ale i šlechtickým dvorem. Tato skutečnost ale představovala pro morálku velký problém, protože vladař a jeho dvůr měli na chování a morálku poddaných lidí velký vliv. Jinak řečeno – pravidla spojená s morálkou vycházela vždy od shora, tj. od vladaře směrem dolů, tedy k poddaným. To znamenalo, že morálka v její špatné podobě se od vladaře šířila celým jeho panstvím. Náboženství ovšem nepůsobilo jako garant chování králů, ale naopak krále podporovalo v jejich chování. „*Dělá z nich božstva, jejichž rozmarům se národy nikdy nesmějí vzepřít. Náboženství dává vladařům volnost v jednání, zbavuje je pout společenské smlouvy a spoutává tak ducha i tělo jejich nebohých poddaných.*“³⁴² Tato teze dovedla monarchy k přesvědčení, že nejsou spoutáni žádnými konvencemi a že je jejich chování neomezené. Vyplývá z toho také fakt, že církve nesloužila jako zábrana před špatným chováním králů.

Jako zdroj příčin špatné mravnosti králů a královského dvora však nelze označovat samotné monarchy, nýbrž církve. Vzpomeňme, co jsme uvedli již výše. Ukázali jsme, že výchova byla způsob, jakým se mezi lidmi šířily předsudky, omyly, báchorky, stejně jako zvěsti o zázracích. Církve si pomocí výchovy vytvářela společenský systém z lidí, kteří na ní byli závislí a tato závislost neskončila ani v osmnáctém století, což jsme demonstrovali v první i druhé části diplomové práce. Jenže církve neovlivňovala lidi pouze ve způsobu myšlení, ale také ve způsobu jejich morálky, ve způsobu jejich chování. Náboženství zlu nebrání, ale naopak jej obhajuje, proto se náboženství ukazuje jako nebezpečné. „*Aby se mohla vysvětlit rovněž skutečnost zla, předpokládaly se zlé mocnosti, či se zvažovalo, že na sebe člověk zneužitím své svobody přivolal boží tresty. Theologové se snaží přizpůsobit, aby se člověk jevil pokud možno co nejvíce vinným, aby mohli Bohu připsat veškeré právo na trestání. Stejně (...) nesměla být zpochybnována opatření pozemského vládce (...).*“³⁴³

Podle Holbacha je křesťanská morálka také špatná, protože neplní svůj primární úkol, kterým jsou následující úkony. „*[Morálka – M. S.] (...) má sjednotit (...) zájmy [lidí – M. S.], vyvést z omylu jejich názory, které je rozdělují, působit, aby vášně a tužby všech přispívaly k blahu všech; má vyzvat lidi k tomu, aby spojili své snahy a aby společně usilovali o všeobecné blaho.*“³⁴⁴ Náboženství a vláda použili pověru jako nástroj, s jehož pomocí zabránili tomu, aby morálka vykonala svoje skutečné poslání. Z toho tedy vyplývá, že náboženství a vláda nezaručovaly morálku. „*Abychom byli vyvedeni z bludu o užitečnosti náboženských představ, stačí s otevřenými očima pozorně zkoumat mravy národů, které horlivě vyznávají náboženství.*“³⁴⁵ Pokud se člověk bude řídit Holbachovou radou, uvidí panující problémy, které zmítají společností. Člověk si uvědomí, že země jsou pod nadvládou tyranů, jsou plné špatných lidí a kněží, kteří šíří strach před smrtí. S přihlédnutím k této skutečnosti se láska k bližnímu svému ukázala jako nepodstatná, jako pouhá přetvářka. „*Jestliže nalézáme*

³⁴¹ HOLBACH, Paul Heinrich Dietrich von. *Zdravý rozum, neboli, Přirozené představy v protikladu k představám nadpřirozeným*, s. 107.

³⁴² Tamtéž, s. 110-111.

³⁴³ RÖD, Wolfgang. *Novověká filosofie II. Od Newtona po Rousseaua*, s. 288.

³⁴⁴ HOLBACH, Paul Heinrich Dietrich von. *Společenský systém, neboli, Přirozené zásady morálky a politiky s kritickým pojednáním o vlivu vlády na mravy*, s. 172.

³⁴⁵ HOLBACH, Paul Heinrich Dietrich von. *Zdravý rozum, neboli, Přirozené představy v protikladu k představám nadpřirozeným*, s. 108.

lásku k bližnímu v křesťanských knihách, pak křesťanští kněží ji ze svých srdcí a ze svého chování vypověděli. (...). [Kněží pod – M. S.] záminkou nebeských zájmů uvrhli svou licoměrnou horlivostí a svým fanatismem zemi do nescíslných zmatků.³⁴⁶ Náboženství a vykonání boží vůle se stalo ospravedlněním pro rozpoutání násilných sporů, které mezi sebou vedli kněží kvůli odlišným myšlenkám. Z těchto důvodů byly podle Holbacha Ježíšovo kázání, ale i smrt zbytečné. Ježíšova morálka měla sice velký počet obdivovatelů, ale ukázalo se, že nebyl velký počet lidí, který by Ježíšovu morálku následoval a skutečně se jí řídil.

Podle Holbacha by morálka neměla být založena na Bohu, protože není schopen zabránit špatným skutkům, které sám trestá. Holbach tímto vystupoval nejen proti Bohu jako zdroji morálky, ale také proti všemohoucnosti a dobrotivosti Boha. Pokud by totiž Bůh byl všemohoucí, tak by díky této vlastnosti dokázal předejít nejen špatným skutkům, ale také tomu, aby je musel trestat. „Dobrotivý bůh by netrestal slabosti, o nichž by věděl, že jsou vlastní lidské přirozenosti. Jestliže bůh, který stvořil člověka, je spravedlivý, nemohl by ho trestat za to, že mu nedal sílu, aby odolával svým žádostem.“³⁴⁷ Jak už jsme tedy řekli, podle Holbacha by Bůh neměl být zdrojem morálky. Nabízí se tedy otázka, co nebo kdo má být podle Holbacha zdrojem pravé morálky. „Holbach pokládal za možnou vědeckou morálku v analogii k přírodním vědám, protože v morálním světě vládne stejně přísná zákonitost jako ve světě fyzickém (...).“³⁴⁸ Ovšem nestačí pouze zrušit morálku, která je založena na Bohu.³⁴⁹ „[Podle Holbacha působí – M. S.] morálně negativně rovněž předpoklad zásvětních sankcí. Víra v nesmrtelnost není pro lidi utěšující, nýbrž dělá je ustrašenými. Ve vztahu k hříšníkovu je tato víra neúčinná, neboť v okamžiku překračování morálních norem na eventuální zásvětní následky tohoto konání nemyslí. Naopak mohou zásvětní očekávání motivovat k nejhorším činům.“³⁵⁰ Díky této víře mohou být lidé manipulováni kněžími a především se lidé soustředí na příští život, nikoliv na život, který právě prožívají na zemi.³⁵¹

Základem morálky musí být pozemské zdroje, morálka se nesmí obracet k věcem nadpozemským a nevysvětlitelným, protože morálka se pod vedením kněží stala nejasnou, protože ji založili na metafyzických pojmech. „[Na základě – M.S.] zkušenosti známe ty rysy člověka, s nimiž se lze všude setkat, jako je zejména pud sebezáchovy a touha po štěstí, a jeho schopnost chovat se ve vztahu k cílům spojeným s těmito pudy účelově racionálně a štěstí, o něž usiluje, činit pomocí rozumných prostředků pokud možno co nejtrvalejším.“³⁵²

Podle Holbacha se tedy zdroj skutečné morálky nenachází u Boha, ale v lidském srdci. „Její zásady musí být jednoduché, jasné, neměnné.“³⁵³ Především ale existuje pouze jedna morálka, která platí pro všechny bez výjimky, protože všichni lidé jsou stejné povahy. Taková morálka musí být založena hlavně na všeobecných potřebách, lidské přirozenosti a ukazovat člověku jeho cíl a jak jej dosáhnout. „Protože jsou základní zájmy lidí vždy a všude stejné, lze mluvit o obecně platných morálních

³⁴⁶ HOLBACH, Paul Heinrich Dietrich von. *Společenský systém, neboli, Přirozené zásady morálky a politiky s kritickým pojednáním o vlivu vlády na mravy*, s. 75.

³⁴⁷ HOLBACH, Paul Heinrich Dietrich von. *Zdravý rozum, neboli, Přirozené představy v protikladu k představám nadpřirozeným*, s. 55.

³⁴⁸ RÖD, Wolfgang. *Novověká filosofie II. Od Newtona po Rousseaua*, s. 289.

³⁴⁹ Tamtéž, s. 291.

³⁵⁰ Tamtéž, s. 291.

³⁵¹ Tamtéž, s. 291.

³⁵² Tamtéž, s. 290.

³⁵³ HOLBACH, Paul Heinrich Dietrich von. *Společenský systém, neboli, Přirozené zásady morálky a politiky s kritickým pojednáním o vlivu vlády na mravy*, s. 90.

principech, ačkoli je nelze označit za „věčné“, neboť lidstvo a lidská zařízení nejsou věčná. Holbach trval jistým způsobem na myšlence přirozeného práva.“³⁵⁴ Hlavním cílem morálky je ale lidské štěstí a pravá morálka člověku ukáže, jak štěstí dosáhnout pomocí svého primárního prostředku, kterým je druhý člověk³⁵⁵. „[Člověk M. S.] má z vlastního zájmu milovat druhé lidi, protože je to nezbytné pro jeho blahobyť, pro jeho zachování, pro jeho požitky.“³⁵⁶ Morálka je podle Holbacha se společností v bezpodmínečném kontaktu.³⁵⁷

Pravá morálka se pozná podle svojí prospěšnosti, jejím úkolem je totiž lidi naučit, aby poznali svoje skutečné zájmy. Ovšem pravá morálka bude účinná pouze v případě, že se o její působení postará osvícený rozum, kterému bude podléhat výchova, vláda a zákony. Pouze panovník, který se bude řídit svým rozumem, umožní, aby pravá morálka nabyla své legitimní platnosti. „(...) Pravá (...) morálka, jejíž následování je podle Holbacha nutnou podmínkou zachování států, je zjevně teorií lidského chování, která se zakládá na adekvátním poznání lidského přirozenosti. Politika je aplikovaná morálka, která se týká zachování státu (...).“³⁵⁸

Holbachův způsob nápravy společnosti

„Náboženství je pro lid jen snůškou prázdných obřadů, k nimž lne ze zvyku, které jsou pastvou pro jeho oči a které na chvíli zaujmou jeho otupělou mysl, nemají však vliv na jeho chování a nevedou k nápravě jeho mravů.“³⁵⁹ Teologie jako taková je užitečná jen sama pro sebe, nikoliv však pro druhé lidi. Východisko k nápravě společnosti představoval pro Holbacha, stejně jako pro ostatní osvícence, lidský rozum. Úkolem rozumu je ukázat člověku cestu k ateismu, který je na zdravém a silném rozumu založen a jeho zásady jsou srozumitelnější než zásady teologie, které se častokrát ukazovaly jako nesrozumitelné. Právě ateismus představuje pro Holbacha nejdůležitější způsob, jak odhalit škodlivost a nemyslnost teologie a náboženství. „Rozumný člověk se stane ateistou, poněvadž vidí, že náboženství nečiní lidi šťastnějšími, nýbrž je zdrojem největších nepořádků a stálých běd, kterými lidstvo trpí.“³⁶⁰ Z pozice ateismu tak mohl Holbach kupříkladu kritizovat nesmyslnost příběhů o apoštolech³⁶¹ nebo přikázání³⁶².

³⁵⁴ RÖD, Wolfgang. *Novověká filosofie II. Od Newtona po Rousseaua*, s. 290.

³⁵⁵ „Ve všech svých činech, myšlenkách, přáních, vášních sleduje člověk pouze své vlastní štěstí; v předmětech, jež má rád, má rád pouze sám sebe; také v bytostech lidského rodu miluje sám sebe.“ (HOLBACH, Paul Heinrich Dietrich von. *Společenský systém, neboli, Přirozené zásady morálky a politiky s kritickým pojednáním o vlivu vlády na mravy*, s. 94).

³⁵⁶ Tamtéž, s. 92.

³⁵⁷ RÖD, Wolfgang. *Novověká filosofie II. Od Newtona po Rousseaua*, s. 291.

³⁵⁸ Tamtéž, s. 289-290.

³⁵⁹ HOLBACH, Paul Heinrich Dietrich von. HOLBACH, Paul Heinrich Dietrich von. *Zdravý rozum, neboli, Přirozené představy v protikladu k představám nadpřirozeným*, s. 157.

³⁶⁰ Tamtéž, s. 147.

³⁶¹ „Jestliže mne dějiny učí, že první apoštolové, zakladatelé a reformátoři náboženství konali velké zázraky, dějiny mne také učí, že tiito apoštolové, reformátoři a jejich přívrženci byli obvykle tupeni, pronásledováni a posíláni na smrt jako rušitelé klidu národů. Jsem tedy v pokušení věřit, že ve skutečnosti neudělali zázraky, které se jim přičítají. Těmito zázraky museli by přece získat na svou stranu mnoho očitých svědků těchto divů. (...) Lze uvěřit, že (...) nemohli učinit tak prostý zázrak a uniknout krutosti svých pronásledovatelů?“ (Tamtéž, s. 100).

³⁶² „Podle [božích přikázání – M. S.] ctnost spočívá v naprostém zřeknutí se lidské přirozenosti, v dobrovolném opomíjení rozumu a ve svaté nenávisti vůči sobě samému. Podle těchto

Ovšem celospolečenská přeměna může být dosaženo jedině za předpokladu, že na trůně bude sedět osvícenský král, pod jehož vedením by se kněží stali užitečnými občany, kteří již nebudou více ve společnosti šířit nesmysly a budou věřit, že základem pravé moci jsou pravda, rozum a spravedlnost. Kláštery by se mohly stát prostorem, v nichž se bude rozvíjet věda. Změně společnosti napomohou také filozofové, kteří dokážou s pomocí rozumu bojovat s nesmysly, které teologie šíří. Filozofové jsou ti, kteří by měli krále vyléčit ze „zajetí, do něhož krále náboženství uvrhlo.“ Vedle rozumu, ateismu a osvíceneckého panovníka je čtvrtou důležitou podmínkou společenské změny výchova, což jsme ostatně ukázali již výše. Díky nové výchově se lidé nebudou učit stávajícím bludům, které balamutily jejich mysl. Ostatně člověk se rodí jako ateista. Rodí se metaforicky řečeno jako nepopsaný list papíru. Pomocí výchovy byl však člověk z ateisty postupně převychován na člena systému, na jednoho z křesťanů, který podléhá moci církve. Nová výchova člověku umožní myslet svobodně. Poslední podmínkou nutnou pro změnu společnosti je naprosté zrušení náboženství, které je plně nesmyslné a nedokáže odpovědět na žádné otázky.³⁶³ Jenom pokud dojde ke zrušení náboženství, člověk objeví skutečné zdroje pravdy, rozumu a morálky. „*Odejmut lidu náboženství znamená ve skutečnosti neodejmut mu nic. Kdyby se podařilo otrávit předsudky nebo z nich lidi vyléčit, znamenalo by to jen zmenšit nebo zničit nebezpečnou důvěru, kterou má lid ve své zřetelné duchovní pastýře, a naučit ho, aby se měl na pozoru před těmi, kteří pod záminkou náboženství ho svádějí často k neblahým výstřelkům.*“³⁶⁴

3. 2. 3. Denis Diderot

Denis Diderot se narodil v roce 1713 v Langres a zemřel v roce 1784 v Paříži.³⁶⁵ Diderotův otec byl nožíř³⁶⁶, „(...) takže celý svůj život jen obtížně získával prostředky k obživě rodiny a k pokrytí vlastních životních výdajů, spjatých s jeho bouřlivým milostným a společenským životem v kavárnách a šlechtických salónech.“³⁶⁷ Svá studia začal na jezuitské koleji v Langres, následně se vzdělával na Collège d' Harcourt v Paříži. Po dokončení studií překládal knihy z anglického do francouzského jazyka, například Shaftesburyho *Inquiry concerning Virtue and Merit*³⁶⁸. Právě Shaftesbury měl na Diderotovo filosofické myšlení velice důležitý vliv. Díky Shaftesburymu se Diderot myšlenkově ztotožňoval s deismem.³⁶⁹ „[Později také – M.

vznešených příkázání se dosti často pokládá za dokonalé takové chování, které působí největší utrpení nám samým a z něhož ostatní nemají žádný užitek.“ (Tamtéž, s. 95)

³⁶³ „Zeptejte se křesťanského filosofa, jaký je původ světa. Odpoví vám, že bůh stvořil vesmír. A co je to bůh? To nikdo neví. A co je to stvořit? To nedovede také nikdo vysvětlit. (...) Co je to duše? Je to nehmotná bytost. Co je to nehmotná bytost? Je to podstata, která nemá ani tvar ani barvu, ani části a nezaujímá žádný prostor. Jak může uvádět tělo do pohybu? To nikdo neví, to je tajemství.“ (Tamtéž, s. 165).

³⁶⁴ Tamtéž, s. 161.

³⁶⁵ MALINA, Jaroslav a kolektiv. *Antropologický slovník (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění) aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk.* (online). (8. 4. 2016). Dostupné na webu: <http://is.muni.cz/do/1431/UAntrBiol/el/antropos/pdf/antropologicky_slovník.pdf>

³⁶⁶ KOPAL, Josef. *Dějiny francouzské literatury*, s. 254.

³⁶⁷ MALINA, Jaroslav a kolektiv. *Antropologický slovník (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění) aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk.* (online). (8. 4. 2016). Dostupné na webu: http://is.muni.cz/do/1431/UAntrBiol/el/antropos/pdf/antropologicky_slovník.pdf

³⁶⁸ Kopal dílo překládá jako *Essay o zásluze a ctnosti* (KOPAL, Josef. *Dějiny francouzské literatury*, s. 255).

³⁶⁹ RÖD, Wolfgang. *Novověká filosofie II. Od Newtona po Rousseaua*, s. 236-237.

S.] interpretoval ideu universálního řádu, kterou přejal od Shaftesburyho, materialisticky, či přinejmenším spinozovsky.“³⁷⁰ Sám Diderot se projevoval více jako popularizátor než tvůrce. Nebyl tvůrcem žádné ucelené myšlenkové koncepce. Již jsme řekli, že pod vlivem Shaftesburyho se přiklonil k deismu, ale ve svém díle Listy o slepících pro ty, jež vidí, se vzdal metafyziky, takže se hranice mezi deismem a ateismem stala nejasnou. Diderot také spojil La Mettrieho materialismus s Lockeovou psychologií, čímž v Diderotově podání vznikl panteistický vitalismus, který předpokládal, že tvorstvo je jednotné a vytváří souvislý řetězec.³⁷¹ „[Podle Diderota tento řetězec – M. S.] (...) vede od sensibility nečinné k sensibilitě činné, od hmoty k zvířeti a od zvířete k člověku.“³⁷²

Diderot sám svá díla nepublikoval a mnohá z nich tak vyšla až po jeho smrti. K tomuto opatření jej vedl nejen strach z persekucí a sankcí, které mu hrozily ze strany královské moci, ale i církve, ale také obavy z čtenářského nepochopení. Diderot se tak během života proslavil především jako hlavní editor³⁷³ Encyklopedie.³⁷⁴ Kromě Diderota a d'Alamberta do Encyklopedie přispívali Voltaire, Rousseau, Holbach.³⁷⁵ Sám Diderot do Encyklopedie přispíval texty, které patřily do oblastí filosofie, literatury a umění.³⁷⁶

Diderotovy názory na křesťanské náboženství

Tato podkapitola vychází z textů Matčiny myšlenky o výchově dětí: Dopis kněžně Nasavsko-saarbrücké, Mínění o Bougainvillovu cestopisu, O vychování: Dopis hraběnce de Forbach, Připomínky k směrnicí (nákaz) ruské carevny poslancům o vypracování zákonů, Rozhovor filozofa s maršálkovou De*** a Řeč filozofa ke králi, které vyšly v knize Setkání s filozofem (Mladá Fronta, 1984).

Náboženství je nebezpečné, protože je příčinou nenávisti a konfliktů mezi všemi národy. Lidé totiž páchají špatné skutky ve jménu Boha, protože se domnívají, že se mu těmito skutky zalíbí. „Uvědomte si, že náboženství podnítilo a pěstuje ve společnosti mezi občany a v rodinách mezi příbuznými hlubokou a zarputilou nenávist.“³⁷⁷ Diderot upozorňuje, že Bůh je bytost, která je lidem neviditelná a jejím

³⁷⁰ Tamtéž, s. 237.

³⁷¹ KOPAL, Josef. *Dějiny francouzské literatury*, s. 254-255.

³⁷² Tamtéž, s. 255.

³⁷³ „[Encyklopedie byla – M. S.] myšlena jako široce založený pokus shrnout soudobé vědění ve všech oborech lidského poznání a umění. Původně šlo o překlad anglické „Encyklopedie“ Ephraima Chamberse z r. 1728. Avšak Diderot získal konsorcium nakladatelů pro podnik samostatný a zajistil si pro něj spolupráci slavného matematika d'Alamberta, který v předmluvě vyložil program „Encyklopedie“, rozvinuv myšlenky obsažené již v předcházejícím Diderotově Prospektu. (...) Historického významu nabyla „Encyklopedie“ nejen jako sborník současné vědy, ale hlavně svým zaměřením. Prodchnuta duchem empirické filosofie anglické a uznávajíc jedině autoritu rozumu, učila důvěře ve vědu jako nástroj sociálního pokroku (...). Stala se tak biblí osvícenství, zbraní proti politickému a duchovnímu absolutismu.“ (Tamtéž, s. 257).

³⁷⁴ MALINA, Jaroslav a kolektiv. *Antropologický slovník (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění) aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk*. (online). (8. 4. 2016). Dostupné na webu: <http://is.muni.cz/do/1431/UAntrBiol/el/antropos/pdf/antropologicky_slovník.pdf>

³⁷⁵ RÖD, Wolfgang. *Novověká filosofie II. Od Newtona po Rousseaua*, s. 239.

³⁷⁶ KOPAL, Josef. *Dějiny francouzské literatury*, s. 257.

³⁷⁷ DIDEROT, Denis. Rozhovor filozofa s maršálkovou De***. In: DIDEROT, Denis. *Setkání s filozofem*. Přeložil J. BINDER. Praha: Mladá Fronta, 1984, s. 95.

sídlem je celý svět. Bůh je bytost, která nemá žádných končetin a která nestárne. „[Jedná se o – M. S.] nepochopitelnou bytost, o které (...) se lidé nikdy nemohli dohodnout [jak vypadá – M. S.] a kterou (...) považovali za důležitější, než svůj vlastní život [– M. S.]. (...) [To – M. S.] může brát vážně leda blázen.“³⁷⁸ Pro Diderota jsou tedy věřící lidé těmi nejnebezpečnějšími možnými lidmi. Na druhé straně ale není podle Diderota náboženství špatné, pokud není příčinou zla, ale naopak vede člověka k dobru.

Dle Diderotova názoru by stát neměl být propojený s církví. „Podle mého názoru není žádoucí, aby do aktů svrchované moci zasahovali lidé, kteří kážou o bytosti vyšší, než panovník a kteří této bytosti vkládají do úst, cokoli se jim zlíbí.“³⁷⁹ Kněží jsou pro stát nebezpeční, protože vždycky bažili po moci, kterou získali ve jménu Boha. Kněží hlásali, že jsou odpovědní jedině Bohu. „Všude si osobovali zvláštní soudní pravomoc, všude se domáhali práva věřící přísahou zavazovat nebo je z přísahy propouštět.“³⁸⁰ Kněží jsou bohatí, nepřátelští vůči rozumu a jejich hlavním cílem je udržovat lidi v nevědomosti. Všechny tyto vlastnosti z nich dělají nebezpečné lidi. V očích společnosti však tak vnímání nebyli, naopak se těšili veliké vážnosti. Kněží³⁸¹ mají však podle Diderota nad lidmi velkou moc, protože lidé nejen věří, ale také dělají všechno, co jim Bůh sděluje prostřednictvím kněží. To tedy znamená, že král nemá pro stát vůbec žádný význam a skutečným vládcem státu je Bůh, v jehož jméno kněží jednájí a získávají moc. Kněží krále, stejně jako zbytek národa, ovlivňují pomocí výchovy. „Vychovává ho [krále – M. S.] pro Boha, to jest pro sebe samého. (...) [Kněz mu vštěpuje zříkat – M. S.] se vlastního rozumu a hluboce se podřizovat náboženství; být nesnášenlivý a záviset na jediné autoritě, autoritě boží.“³⁸²

Stejně jako pro Holbacha a Helvétia, tak i pro Diderota, je naprosto klíčová výchova. Jenom s pomocí výchovy lze změnit společenskou situaci. Prioritním úkolem každého vládce tak musí být podle Diderota zajištění správné výchovy obyvatelům státu, protože jenom s její pomocí lze vytvořit čestné lidi. Prvním vychovatelem dítěte musí být matka, nikoliv kněz nebo chůva. Úkolem matky je malému dítěti ukázat způsob, jak používat rozum bez jakéhokoliv omezení. Je to jediná cesta, jak zabránit následujícímu: „[Aby – M. S.] mu duši [nenaplnily – M. S.] bludy a hrůzy, jakým člověk podléhal na stupni prvobytném a divošském.“³⁸³ Ovšem nestačí jen, aby matka dítě naučila, jak má používat svůj rozum svobodně. Musí ho také naučit, aby k sobě bylo upřímné. Pomocí vlastní upřímnosti člověk předejde tomu, aby jej ovládly předsudky. Podle Diderota by mělo být vzdělání a výchova dostupné všem lidem bez rozdílu. „[Každý stát by měl mít – M. S.] základní školy, v nichž by děti ze skrovných poměrů dostávaly chléb a hodiny čtení, psaní, počtů, základů mravouky a náboženství.“³⁸⁴ Naprosto klíčový je pro výchovu učitel. Diderot navrhuje následující opatření. „[Gymnázia by měl – M. S.] navštěvovat představitel města, každého učitele by měl nechat přísahat, že bude mluvit pravdu, a neschopné žáky poslat rodičům zpátky nebo

³⁷⁸ Tamtéž, s. 95.

³⁷⁹ DIDEROT, Denis. Přípomínky k směrnicí (nákaz) ruské carevny poslancům o vypracování zákonů. In: DIDEROT, Denis. *Setkání s filozofem*. Přeložil J. BINDER. Praha: Mladá Fronta, 1984, s. 65.

³⁸⁰ Tamtéž, s. 66.

³⁸¹ „[Duchovenstvo – M. S.] se nakonec octne v takové tísní a nedostatku, že bude právě tak opovrhované, jako zbytečné.“ (DIDEROT, Denis. Řeč filozofa ke králi. In: DIDEROT, Denis. *Setkání s filozofem*. Přeložil J. BINDER. Praha: Mladá Fronta, 1984, s. 81).

³⁸² DIDEROT, Denis. Přípomínky k směrnicí (nákaz) ruské carevny poslancům o vypracování zákonů. In: DIDEROT, Denis. *Setkání s filozofem*, s. 67.

³⁸³ DIDEROT, Denis. Matčiny myšlenky o výchově dětí – Dopis kněžně Nasavsko-saarbrücké. In: DIDEROT, Denis. *Setkání s filozofem*. Přeložil J. BINDER. Praha: Mladá Fronta, 1984, s. 120.

³⁸⁴ DIDEROT, Denis. Přípomínky k směrnicí (Nákaz) ruské carevny poslancům o vypracování zákonů. In: DIDEROT, Denis. *Setkání s filozofem*, s. 75.

na řemeslo. [Je to způsob – M. S.], jak předejít záhubě (...) mladých lidí a [jejich zkaženosti a lenosti – M. S.].³⁸⁵ Vyšše jsme uvedli, že primárním úkolem výchovy je vychovat dobré lidi. Tohoto úkolu lze dosáhnout pouze tehdy, pokud člověk získá následující vlastnosti, které představují samotnou podstatu dobroty. „*Spravedlnost a pevnost; spravedlnost nemá cenu bez pevnosti; pevnost může být bez spravedlnosti velká vada; spravedlnost řídí dobročinnost a zamezuje reptání; pevnost dodá důslednosti jeho chování, smíří ho s jeho údělem a povznese ho nad rány osudu.*“³⁸⁶

Vedle výchovy se Diderot soustředil také na morálku a její kritiku. Ke vzniku špatné morálky došlo následovně. „*Existoval přirozený člověk: do jeho nitra vložili člověka umravněného; a v jeskyni vzplála ustavičná válka trvající po celý život. Jednou je přirozený člověk silnější; podruhé ho umravněný člověk udolá; a v jednom i v druhém případě je nebohá zrudá tahána, trýzněna, trápena, napínána na kolo (...).*“³⁸⁷ Špatná morálka je taková, která není v souladu s přírodou. Podle Diderota základem morálky nemůže být nikdy víra. Diderot zdůrazňuje, že lidé věří jen kvůli prospěchu, který jim víra přináší. „[Mít – M. S.] z něčeho prospěch je vždycky příjemné ve věcech tohoto i onoho světa.“³⁸⁸ Samo křesťanské náboženství nemá na mravnost lidí vůbec žádný vliv, protože lidé nežijí podle jeho zásad. Diderot v této myšlence dochází tak daleko, že vyjadřuje názor, že žádní křesťané neexistují. „*Otevřel jsem Nový zákon (...). Přečetl jsem jí kázání na hoře a po každém verši jsem se jí zeptal: „Počínáte si takhle? A takhle? A takhle taky?“*³⁸⁹ „[To – M. S.] říkám jedné své sousedce, stejně počestné a zbožné jako vy; taky si myslěla jako vy docela upřímně, že je křesťanka.“³⁹⁰ Diderot ke křesťanství a morálce přistupuje z pozice ateismu, to znamená, že nepotřebuje křesťanství jako záruku vlastní mravnosti. Ostatně sám je odmítá. Křesťanská morálka je špatná, odporuje přírodě a činí člověka nešťastným. Podle Diderota je tak potřeba morálku vybudovat na zcela jiných principech, je třeba, aby se člověk při budování její nové podoby obrátil k přírodě³⁹¹, která představuje vzor morálky. „*Příroda věčně usiluje, aby mělo přednost dobro před zlem a dobro celku před dobrem jedince.*“³⁹² Novou morálku je pak nutné vybudovat na základě vzájemných vztahů mezi lidmi. Tím dojde podle Diderota k postupnému oslabení morálky založené na náboženství, která časem definitivně skončí. Zde je vidět patrná analogie mezi Diderotem a Holbachem, který taktéž hledal zdroj nové morálky v přírodě a budoval ji na základě mezilidských vztahů. Diderot se obešel bez křesťanské záruky morálky, žil podle zásad řádného muže, tedy nepáchal zlo na druhých lidech. Diderot zároveň žádné lidi nepřesvědčoval, aby sdíleli jeho vidění světa bez Boha. Byl přesvědčen, že vzdělaní lidé dojdou ke stejnému závěru sami pomocí rozumu. Toto přesvědčení ho vedlo také k úvaze, že rozumně smýšlející lidé zavrhnou jednou pro vždy pověrčivost.

³⁸⁵ Tamtéž, s. 75.

³⁸⁶ DIDEROT, Denis. O vychování. Dopis hraběnce de Forbach. In: DIDEROT, Denis. *Setkání s filozofem*. Přeložil J. BINDER. Praha: Mladá Fronta, 1984, s. 115.

³⁸⁷ DIDEROT, Denis. Mínění o Bougainvillovu cestopisu. In: DIDEROT, Denis. *Setkání s filozofem*. Přeložil J. BINDER. Praha: Mladá Fronta, 1984, s. 40.

³⁸⁸ DIDEROT, Denis. Rozhovor filozofa s maršálkovou De***. In: DIDEROT, Denis. *Setkání s filozofem*, s. 92.

³⁸⁹ Tamtéž, s. 96.

³⁹⁰ Tamtéž, s. 96.

³⁹¹ Podle Diderota bylo náboženství v naprostém rozporu s přírodou a rozumem „[Tyto – M. S.] podivné příkazy [se – M. S.] se protíví přírodě a přičí rozumu; jenom množství zločiny a neustále popouzejí k hněvu starého tvůrce, (...) který všechno stvořil.“ (DIDEROT, Denis. Mínění o Bougainvillovu cestopisu. In: DIDEROT, Denis. *Setkání s filozofem*, s. 22).

³⁹² Tamtéž, s. 23.

3. 2. 4. François Marie Arouet Voltaire

François Marie Arouet Voltaire se narodil v roce 1694 v Paříži a zemřel v roce 1778 v Paříži.³⁹³ Studoval na jezuitské koleji Louis-le-Grand.³⁹⁴ „Po skončení studia se velmi rychle prosadil ve velkém světě, kde byl ceněn částečně pro svého ducha a částečně vzbužoval pohoršení svým sžítavým humorem.“³⁹⁵ Úřady Voltaira pronásledovaly kvůli jeho názorům a epigramům, které mu vysloužily vyhoštění z Paříže³⁹⁶ a v roce 1717 jedenácti měsíční uvěznění v Bastile.³⁹⁷ Ve Voltairově myšlenkovém vývoji sehrál velký význam jeho pobyt v Anglii mezi lety 1726 až 1729. Podle Voltaira reprezentovalo anglické myšlení a instituce vrchol lidské historie. Voltaire se v Anglii³⁹⁸ seznámil s empirismem, náboženskou rozmanitostí, svobodou myšlení, obchodem, literaturou a politickými strukturami. Díky svým znalostem angličtiny mohl číst v originále spisy Johna Locke a Isaaca Newtona. Především se ale Voltaire seznámil s anglickým deismem,³⁹⁹ který měl vliv na jeho náboženské myšlení.

Ve Voltairově životě lze nalézt tři motivy, z jejichž popudu se Voltaire stal kritikem náboženství. První motiv představovala Voltairova křesťansky založená rodina⁴⁰⁰, druhým motivem byl zákaz vztahu s dívkou hugenotského vyznání⁴⁰¹ a třetím motivem byl zákaz pohřbu Voltairovy přítelkyně⁴⁰²

Voltairovo pojetí rozumu

Tato podkapitola vychází z Voltairových děl *Prostřáček*, vydaného v roce 1767, *Candide*, vydaného v roce 1759, *Pojednání o metafyzice*, vydaného v roce 1734 a *Filozofických listů*, vydaných taktéž v roce 1734. Jako sekundární literatura jsou použity tituly: *Svět jako racionální konstrukt: Voltaire od Jindřicha Veselého*, text Voltairovy romány a povídky od Josefa Kopala, *Novověká filozofie II. Od Newtona po Rousseaua* od Wolfganga Röda a *Voltaire: Neboli vláda ducha* od Jeana Orixe.

Stejně jako ostatní osvícenci, tak i Voltaire, přisuzoval zdravému rozumu důležitý význam pro kritiku francouzské společnosti, morálky a křesťanského náboženství. V románech *Prostřáček* a *Candide* neboli *Optimismus* Voltaire vytvořil

³⁹³ MALINA, Jaroslav a kolektiv. *Antropologický slovník (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění) aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk.* (online). (8. 4. 2016). Dostupné na webu: <http://is.muni.cz/do/1431/UAntrBiol/el/antropos/pdf/antropologicky_slovník.pdf>

³⁹⁴ RÖD, Wolfgang. *Novověká filozofie II. Od Newtona po Rousseaua*, s. 217.

³⁹⁵ Tamtéž, s. 217.

³⁹⁶ MALINA, Jaroslav a kolektiv. *Antropologický slovník (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění) aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk.* (online). (8. 4. 2016). Dostupné na webu: <http://is.muni.cz/do/1431/UAntrBiol/el/antropos/pdf/antropologicky_slovník.pdf>

³⁹⁷ RÖD, Wolfgang. *Novověká filozofie II. Od Newtona po Rousseaua*, s. 217.

³⁹⁸ Reakcí na Voltariův pobyt v Anglii bylo dílo *Filozofické listy*, ve kterém porovnával životní podmínky ve Francii a Anglii. (RÖD, Wolfgang. *Novověká filozofie II. Od Newtona po Rousseaua*, s. 218).

³⁹⁹ REILL, Hans Peter; WILSON, Ellen Judy. *Encyklopedia of the Enlightenment*, p. 618.

⁴⁰⁰ MAUROIS, André. Voltaire. In: MAUROIS, André. *Nesmrtelné stránky z Voltaira*. Přeložili E. FORMANOVÁ; J. PISTORIUS. Praha: Borový, 1948, s. 8.

⁴⁰¹ THADDEUS, Victor. *Voltaire: genius výsměchu*. Přeložil B. ŠTĚPÁNEK. Praha: Aventinum, 1931, s. 31.

⁴⁰² Jedná se o herečku Adrianu Lecouvreurovou, které byl odmítnut křesťanský pohřeb. (Tamtéž, s. 94).

zcela nový typ postav⁴⁰³, díky nimž mohl svůj kritický záměr realizovat. „[Všechny tyto postavy jsou – M. S.] redukovány na pouhou všeobecnou lidskou přirozenost, která je přirozeností dobrou.“⁴⁰⁴ Prostáček společně s Candidem reprezentují tezi o dobré lidské přirozenosti. Zároveň je ale pro oba dva charakteristické, že pro Voltaira jsou jakési modely a „holé desky“.⁴⁰⁵ Prostáček se sice narodil jako Evropan, ale byl vychováván divochy. To znamená, že neprošel tradiční západní výchovou stejně jako ostatní Evropané. Díky tomu se Prostáček řídí pouze přirozeným zákonem a zdravým rozumem. Pro Prostáčka a Candida je ale zároveň typické, že jsou oba dva velice naivní. Candidova znalost světa se omezuje pouze na znalost mikrosvěta (zámek pana barona Thunder-ten-tronckha) a s makrosvětlem nemá vůbec žádnou zkušenost. Díky pojetí obou postav, ale především prostřednictvím Prostáčka, mohl Voltaire glosovat poměry tehdejší církve, ale především ukazovat na rozpory mezi tím, co vyžadoval Nový zákon a tím, co se praktikovalo ve skutečnosti. Prostáček tak může díky své divošské výchově a pomocí svého rozumu kritizovat křesťanské náboženství a soudit situaci francouzských poměrů po odvolání ediktu Nantského. Voltaire tedy v textu reaguje na skutečné historické události, které měly na náboženský život ve Francii důležitý vliv. Prostáček je Voltairovo alter ego, díky kterému může šířit svou filozofii a kritizovat situaci ve Francii. To vše proto, aby mohl bojovat nejen s nepřáteli svými, ale i osvícenství.⁴⁰⁶

„Mám své náboženství, jako vy máte své.“ (...) „jak je možné, že Huróni nejsou katolíci? To je ctihodní otcí jesuité neobrátili na víru?“ „Prostáček ji ujistil, že v jeho zemi nikdo nikoho neobrací na víru. (...)“⁴⁰⁷ Myšlení francouzské společnosti se ukazuje jako velmi omezené a zaostalé. Francouzi o slovech „civilizovaný“ a „křesťan“ smýšlí jako o synonymech. Voltaire myšlenku dokládá pasáží, ve které dojde k odhalení Prostáčkova skutečného původu. Jedině pomocí křtu se může Prostáček stát členem západní společnosti a své rodiny. Prostáček se v textu zaštituje přirozeným zákonem, který vyznává a staví ho nad zvyky západního světa⁴⁰⁸. Vyzdvihováním přirozeného zákona⁴⁰⁹ Voltaire upozorňuje na neautentičnost Bible a nesmyslná pravidla západní společnosti, která jsou v rozporu s lidskou přirozeností a rozumem. Voltaire v Prostáčkovi podrobuje přísné kritice témata křesť^{410 411}, obřizka⁴¹², zpověď⁴¹³ a sňatek

⁴⁰³ „Je jím ztělesnění mládí a morální čistoty, jimiž jsou kromě Zadiga, Scarmentada a Candida i Ingénu, Adaté (Amabedovy listy) a Amazon a Formostanta (Babylonská princezna).“ (VESELÝ, Jindřich. Svět jako racionální konstrukt: Voltaire. In: VESELÝ, Jindřich. *Studie z francouzského osvícenství: román a rozum: Montesquieu, Voltaire, Diderot: Jean-Jacques Rousseau a jeho doba*. Praha: Karolinum, s. 35).

⁴⁰⁴ Tamtéž, s. 35.

⁴⁰⁵ Tamtéž, s. 35.

⁴⁰⁶ KOPAL, Josef. Voltairovy romány a povídky. In: VOLTAIRE. *Romány a povídky*. Praha: Státní nakladatelství literatury, hudby a umění, 1960, s. 491.

⁴⁰⁷ VOLTAIRE. Prostáček. In: VOLTAIRE. *Romány a povídky*. Přeložila A. WILDOVÁ. Praha: Státní nakladatelství literatury, hudby a umění, 1960, s. 297-298.

⁴⁰⁸ „Prostáček se hájil privilejemi přirozeného zákona, který znal dokonale.“ (Tamtéž, s. 310).

⁴⁰⁹ U Voltaira lze nalézt dvě pojetí přirozeného práva. Na jedné straně tvrdil stejně jako Locke, že morální a právní vztahy lze nahlédnout a prohlášovat, že rozhodnutí o dobru a zlu a bezpráví provádí rozum. (...) Na druhé straně rozuměl „přirozeným právem“ souhrn pravidel, která jsou nutná pro existenci společnosti.(...) [Na – M. S.] základě lidských pudů a při zohlednění reálných podmínek [je - M.S.] nutně prokázat, co má konkrétně platit jako správné.“ (RÓD, Wolfgang. *Novověká filosofie II. Od Newtona po Rousseaua*, s. 231).

⁴¹⁰ „Už hodinu jsem tu ve vodě až po krk a není to slušné nechat mě tady nastydnout.“ – „Drahý synovče,“ pravil mu něžně převor, „tahle se už v Dolní Bretani nekřtí; vezměte si šaty a pojdte s námi.“ (...) – „Tentokrát mi hned tak něco nenamluvíte jako onehdy. Od té doby jsem hodně studoval a jsem si jistý, že se nekřtí jinak. (...) Ukažte mi (...) jediného člověka v té knize, co mi strýc dal, který nebyl

s kmotrou⁴¹⁴. Voltaire ukazuje, že všechna jsou v rozporu s tím, co se Prostřáček dočetl v Bibli. Témata zachycená na stránkách Starého i Nového zákona nejsou v souladu s Prostřáčkovým (Voltaireovým) chápáním světa a neodpovídají skutečnosti.⁴¹⁵ „*Den co den pozoruji, že se tu dělá spousta věcí, které ve vaší knize vůbec nejsou, a že se tu nedělá nic z toho, co v ní je.*“⁴¹⁶

Boj proti fanatismu

Vedle kritiky Bible se Voltaire zaměřoval i na náboženskou nerovnoprávnost a nesnášenlivost. Voltaire Prostřáčka zasadil do doby po zrušení Ediktu nantského, což se v románu projevuje naprosto zřetelně. Voltaire ukazuje odpor a opovržení, které cítili představitelé římskokatolické církve ke komukoliv, kdo nebyl stejného vyznání.⁴¹⁷ Náboženských problémů se Voltaire dotýká také v *Candidovi*. Panglos a Kunigundin bratr skončí na galejích – Panglos, protože v mešitě zastrčí jedné ženě květinu zpět mezi ňadra. Kunigundin bratr na galejích skončí, protože se koupal ve vodě společně s muslimem, což jako křesťan nemohl.

Voltaire byl bojovníkem proti pověrám, ale především proti náboženskému fanatismu.⁴¹⁸ „*Jak účinně se uměl Voltaire zasazovat o prosazování svých ideálů i v jednotlivých případech ukazuje to, jak se zastával rodiny Calasových – což je jeden z více případů, v nichž se postavil na stranu nespravedlivě pronásledovaných. Jean Calas (...) byl obviněn z vraždy svého syna, jenž se – zjevně ve stavu deprese, způsobeném problémy v povolání, s nimiž se jako protestant setkal – oběsil.*“⁴¹⁹ Čin byl ale klasifikován jako vražda, za kterou byl popraven otec oběti. Jako hlavní motiv ke zločinu byl označen synův údajný úmysl konvertovat ke katolictví. Podle Voltaira vede k porušování lidských práv náboženský fanatismus, který byl hlavní příčinou Calasovy popravy.^{420 421}

býval pokřtěn v řece, a já udělám všechno, co budete chtít.“ (VOLTAIRE. Prostřáček. In: VOLTAIRE. *Romány a povídky*, s. 304-305).

⁴¹¹ „*Kristus přijal křest od Jana, ale sám nikdy nikoho nepokřtil.*“ (VOLTAIRE. *Filosofické listy*. In: VOLTAIRE. *Myslitel a bojovník I: Filosofie a náboženství*. Přeložili J. B. KOZÁK; V. T. MIŠKOVSKÁ. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1957, s. 108).

⁴¹² „*Prostřáček slíbil, že se stane křesťanem. Nepochyboval o tom, že se má začít obřízkou. „Nevidím v té knize, co jste mi dali přečíst, ani jednoho muže, který by nebyl obřezán.“* (VOLTAIRE. Prostřáček. In: VOLTAIRE. *Romány a povídky*, s. 302).

⁴¹³ „*Nejprve bylo třeba se vyzpovídat, a to bylo nejtěžší. Prostřáček nosil stále v kapse knihu, kterou mu strýc daroval: nenašel tam, že by se byl jediný apoštol zpovídal, a to způsobilo, že byl velice vzpurný.*“ (Tamtéž, s. 303).

⁴¹⁴ „*Proč by bylo zakázáno vzít si svou kmotru, když mladá a hezká? V té knize, co jste mi dal, jsem vůbec nikde neviděl, že by to bylo něco zlého, ženit se s dívkami, které lidem pomohly, aby byli pokřtěni.*“ (Tamtéž, s. 308).

⁴¹⁵ Církevní představitelé v Prostřáčkově okolí totiž Prostřáčka neustále opravují a ukazují mu, že věci psané v Bibli se ve skutečnosti provádí jinak.

⁴¹⁶ VOLTAIRE. Prostřáček. In: VOLTAIRE. *Romány a povídky*, s. 308.

⁴¹⁷ „*Avšak,“ řekl, „nebyl snad váš nešťastný synovec hugenot?“ – „Docela určitě ne, ctihodný otče.“ – „Nebyl snad jansenista?“ – „Mohu Vaši ctihodnost ujistit, že je sotva křesťanem; je to teprve asi jedenáct měsíců, co jsme ho pokřtili.“ – „To je dobře, to je dobře, postaráme se o něj. (...).“ – „Máte v sousedství nějaké jansenisty? Dejte si na ně pozor, drahý pane převore, jsou nebezpečnější, než hugenoti a ateisté.“ (Tamtéž, s. 329).*

⁴¹⁸ RÖD, Wolfgang. *Novověká filozofie II. Od Newtona po Rousseaua*, s. 219.

⁴¹⁹ Tamtéž, s. 221.

⁴²⁰ Tamtéž, s. 221.

Voltaireovo pojetí Boha a kritika náboženství

Lidé se s ideou Boha nerodí, jeho idea jim bývá vštěpována už od dětství, aniž by si ho dokázali spojit s nějakou konkrétní podobou. To je také důvod, proč existují rozdílné představy Boha.⁴²² „[Zároveň ale existují – M. S.] národové, kteří nic nevědí o Bohu stvořiteli; po pravdě jsou to barbaři a je jich velmi málo, ale jsou to přece jen lidé (...).“⁴²³ Znamená to tedy, že znalost Boha nepatří k lidské přirozenosti a⁴²⁴ jeho poznání se tak může zakládat pouze na úvaze.⁴²⁵ Voltaire tedy nepopírá Boha tak, jak jsme to viděli u Diderota nebo Holbacha. Naopak, Voltaire myslí v intencích deismu, což znamená, že jej potřebuje jako bytost, která tento svět stvořila.

Voltaire vysvětluje, proč nelze Boha pochopit pomocí následujících argumentů. „[Mimo – M. S.] nás musí býtj jsoucno nekonečné, věčné, nesmírné, všemocné, svobodné, inteligentní, a temnoty, jež obklopují toto světlo, dokazují právě existenci tohoto světa. Tím, že se nám dokáže bytost nekonečná, dokáže se nám zároveň, že je nemožné, aby ji konečná bytost pochopila.“⁴²⁶ Podle Voltaira totiž Bůh nepatří do oblasti lidského poznání. Bůh nemusí být hmotou ani duchem, aby je mohl stvořit. Pro Voltaira jsou důkazy⁴²⁷ o boží existenci jenom argumenty, které mají především úkol zdůvodnit jeho existenci, pro Voltaira je existence Boha dokázána.⁴²⁸ Dalším hovorům o podstatě Boha se ale vyhýbá.⁴²⁹ „[Raději – M. S.] se zastavím, než abych zabloudil.“⁴³⁰ Voltaire se totiž domnívá, že lidské vědomosti nestačí na to, aby byly schopné pochopit boží atributy.⁴³¹ Tímto stanoviskem však Voltaire protičeří osvíceneckým názorům, které byly budovány na základě zdravého rozumu, ale také svým postojům vůči ostatním filozofům. „(...) [Zároveň – M. S.] Voltaire jiným metafyzikům [vyčítal – M. S.], že nerozumí tomu, o čem mluví.“⁴³² Pro Voltaira však nebyla akceptovatelná víra

⁴²¹ „[Právě Calasův případ byl – M. S.] (...) podnět k tomu, aby zkoumal důsledky náboženství obecně (...). Voltaire sledoval dějiny ideje tolerance u různých národů, resp. různých náboženství, a ukázal zejména, že intolerance byla křesťanství původně cizí. (...) Proti intoleranci postavil ducha bratrství, jenž má vyrůst z vědomí, že všichni lidé jsou stvořeni Bohem.“ (Tamtéž, s. 221-222).

⁴²² VOLTAIRE. Pojednání o metafyzice. In: VOLTAIRE. *Myslitel a bojovník I. Filosofie a náboženství*. Přeložili J. B. KOZÁK; V. T. MIŠKOVSKÁ. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1957, s. 241.

⁴²³ Tamtéž, s. 241.

⁴²⁴ Tamtéž, s. 241.

⁴²⁵ RÖD, Wolfgang. *Novověká filozofie II. Od Newtona po Rousseaua*, s. 225.

⁴²⁶ VOLTAIRE. Pojednání o metafyzice. In: VOLTAIRE. *Myslitel a bojovník I. Filosofie a náboženství*, s. 245.

⁴²⁷ „K pojmu bytosti, jež vládne vesmírem, lze dospěti dvěma způsoby. Nejpřirozenější a nejdokonalejší způsob pro průměrnou chápavost je uvažovat nejen o řádu, který jest ve vesmíru, ale o účelu, k němuž, jak se zdá, každá věc má vztah. (...) inteligentní a vyšší jsoucno pravděpodobně připravilo a uspořádalo hmotu; nemohu však jen z něho usoudit, že toto jsoucno stvořilo hmotu z ničeho a že je nekonečné v každém smyslu. (...) Druhý argument je více metafyzický, méně přístupný primitivní mysli a vede k poznatkům mnohem obšírnějším; zde jeho jádro: Existují – tedy něco existuje. Existuje-li něco, existovalo něco od věčnosti, neboť cokoliv jest, existuje buď od sebe sama, nebo dostalo své bytí od něčeho jiného. Je-li od sebe sama, je nutné a vždy bylo nutné – je to Bůh; pakliže obdrželo jsoucnost od něčeho jiného a toto jiné od třetího, pak to, od čeho to poslední dostalo své bytí, musí nutně být Bůh. Neboť nemůžete pochopit, jak jedno jsoucno dává jsoucnost jinému, nemá-li schopnosti tvořit (...). Musím proto uznat, že je jsoucno, které existuje samo od věčnosti a je zdrojem všech ostatních jsoucen. Z toho nutně vyplývá, že je toto jsoucno nekonečné co do trvání, nesmírnosti a moci (...).“ (Tamtéž, s. 242-243).

⁴²⁸ Tamtéž, s. 247.

⁴²⁹ RÖD, Wolfgang. *Novověká filozofie II. Od Newtona po Rousseaua*, s. 226.

⁴³⁰ VOLTAIRE. Pojednání o metafyzice. In: VOLTAIRE. *Myslitel a bojovník I. Filosofie a náboženství*, s. 247.

⁴³¹ Tamtéž, s. 247.

⁴³² RÖD, Wolfgang. *Novověká filozofie II. Od Newtona po Rousseaua*, s. 225-226.

v zákraky, protože pokud by je připustil, znamenalo by to, že Bůh porušuje přírodní zákony.⁴³³

Pro Voltaira bylo přípustné jen takové náboženství, které se shoduje s morálkou a má obecné rysy.⁴³⁴ „[Dobro – M. S.] společností je jediným měřítkem morálního dobra a zla (...).“⁴³⁵ Voltaire odmítal všechny náboženské představy, které nebyly v souladu s morálkou. Na základě kritického čtení Starého a Nového zákona a zkoumání křesťanství, Voltaire objevil velké množství rozporů, které morálce neodpovídaly. Podle Voltaira musí být pravé náboženství jednotné pro všechny lidi.⁴³⁶ „[Náboženství, které – M. S.] se vydává za zjevení pouze pro určitou skupinu lidí či nějaký národ, nemůže být považováno za skutečné zjevení.“⁴³⁷ Voltaire tedy, na rozdíl od zmíněných osvícenců, nemá problém s Bohem, ale především s církví, která se zkažila a odchýlila se od první křesťanské společnosti a jejího učení. Voltairovým cílem bylo nalézt ke stávajícímu náboženství alternativu⁴³⁸, kterou viděl v deismu. „Angličtí myslitelé utvrdili (...) Voltairův deismus, víru v tvůrce světa, „akční princip“, nejvyšší bytost, jejíž existenci viděl prokázáno rozumným uspořádáním světa.“⁴³⁹ Víra v Boha je podle Voltaira naprosto klíčová pro fungování společnosti, představuje „svorník“, který zajišťuje morálku.⁴⁴⁰ Bůh člověka obdařil rozumem, který zajišťuje, že se chová čestně, protože je to pro jeho vlastní dobro.

Kritika společnosti a její náprava

Prostřáček i Candide⁴⁴¹ jsou prodchnuty velkou dávkou pesimismu. V obou románech Voltaire líčí nepříznivou společenskou situaci – v Prostřáčkovi se Voltaire zaměřuje na Francii, v Candidovi se děj odehrává na úrovni celého světa, aby Voltaire ukázal, že zlo není omezeno hranicemi, ale také aby vyvrátil tezi o nejlepším možném světě. Prostřáček a Candida, ale také dalších hrdinů Voltaire využívá, aby na nich předvedl bezútěšnost a krutost světa⁴⁴². Voltaire v obou textech ukazuje, jak moc se svět liší od toho, co Candide a Prostřáček doposud znali anebo četli. Voltaire v Prostřáčkovi reflektuje zkaženou mravnost francouzské společnosti, ale také kněží. Otec Tout-a-tous nepřímo vybízí slečnu Saint-Yves k sexuálnímu aktu⁴⁴³. Voltaire ale ukazuje, že

⁴³³ Tamtéž, s. 227.

⁴³⁴ Tamtéž, s. 228.

⁴³⁵ VOLTAIRE. Pojednání o metafysice. In: VOLTAIRE. *Myslitel a bojovník I: Filosofie a náboženství*, s. 276.

⁴³⁶ RÖD, Wolfgang. *Novověká filozofie II. Od Newtona po Rousseaua*, s. 228.

⁴³⁷ Tamtéž, s. 228.

⁴³⁸ Tamtéž, s. 229.

⁴³⁹ KOPAL, Josef. Předmluva. In: VOLTAIRE: *Romány a povídky*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1960, s. 10.

⁴⁴⁰ RÖD, Wolfgang. *Novověká filozofie II. Od Newtona po Rousseaua*, s. 229.

⁴⁴¹ Sám Candide je Voltairovou reakcí na zemětřesení v Lisabonu. Tato událost poznamenala Voltairovo vnímání světa a učinila ho velmi skeptickým.

⁴⁴² Candide je vyhnán za doprovodu kopanců do zadku, naverbován do armády, zmlácen za dezerci. Kunigunda, je znásilněna, prodána do otroctví, až končí jako protivná ošklivá žena. Panglos se od komorné nakazí syfilis, jejímž následkem přijde o oko a ucho.

⁴⁴³ „(...) to je něco docela jiného; je to bratranec nejmocnějšího ministra, jakého jsme kdy měli, je to řádný muž, ochránce dobré věci, dobrý křesťan (...).“ (VOLTAIRE. Prostřáček. In: VOLTAIRE. *Romány a povídky*, s. 336-337).

podobné praktiky jsou ve Versailles naprosto běžné⁴⁴⁴. Voltaire, stejně jako Holbach, tedy ukazoval, že špatná mravnost byla propojena nejen se šlechtickými dvory, ale také s kněžími. Vedle zkažené mravnosti Voltaire viděl další problém společnosti ve válečných konfliktech, které způsobují zlo. Děj Candida se odehrává na pozadí válečného střetu mezi Bulhary a Abary, kterého Voltaire využil, aby ukázal krutost světa. Válka⁴⁴⁵ je něco, co se přičí lidské přirozenosti. „Podle Voltaira je přirozeností člověka jeho pravým klimatem vyspělá a uhlazená společnost, rozum, vědy, umění, přepych, zkrátka inteligence projevující se v umění šťastně žít – toto klima je klima míru.“⁴⁴⁶

Podle Voltaira v ideální společnosti existuje pouze jeden Bůh, ke kterému se však lidé nemodlí, protože od něj získali k životu všechno potřebné. V takovém místě neexistuje náboženská nesnášenlivost, fanatismus a náboženské války. Stejně tak tam nejsou kněží ani soudy, peníze a drahé kameny nemají pro lidský život žádnou hodnotu.

Na takovém místě neexistuje inkvizice ani vězení a všichni vyznávají voltairiánský deismus. Hlavním ideálem společnosti je rovnost.⁴⁴⁷ Cílem představy utopické společnosti je ukázat člověku, že skutečný svět má budoucnost.⁴⁴⁸ Jedinou možností, jak člověk dokáže změnit svět a přiblížit jej k představě utopické společnosti, je přetvořit jej do nové podoby za pomoci své práce a vzdělání.

⁴⁴⁴ „(...) u toho roztomilého, galantního a proslulého dvora se záležitosti takřka nevyřizují jinak. Nejmenší i nejvýznačnější místa byla často udělena pouze za cenu, která se žádá od vás.“ (Tamtéž, s. 338).

⁴⁴⁵ „Je to něco ničivého, krutého a především je to hloupé. (...) ničí, co [Voltaire – M.S.] zbožňuje, zakládá to, co nenávidí.“ (ORIEUX, Jean. *Voltaire: Neboli vláda ducha II.* Přeložil Z. SCHAUTA. Praha: Odeon, 1979. s. 130).

⁴⁴⁶ Tamtéž, s. 130.

⁴⁴⁷ VESELÝ, Jindřich. Svět jako racionální konstrukt: Voltaire. In: VESELÝ, Jindřich. *Studie z francouzského osvícenství: román a rozum: Montesquieu, Voltaire, Diderot: Jean-Jacques Rousseau a jeho doba*, s. 52.

⁴⁴⁸ Tamtéž, s. 52.

Závěr

Cílem této diplomové práce bylo představit křesťanské náboženství v prostředí francouzského osvícenství. Ukázali jsme, že osvícenci přistupovali kriticky ke křesťanství, ale také k morálce a k výchově. Základním nástrojem pro kritiku byl jejich vlastní rozum, který ale každý z vybraných osvícenců používal jiným způsobem. Podle Helvétia měl rozum především člověka vést k jeho štěstí a ukázat mu pravé náboženství. Pro Holbacha byl rozum metodou, kterou měl použít při zkoumání náboženských názorů. Podle Diderota měl rozum společně se zkušeností člověku pomoci vyvarovat se fanatismu a ukázat mu cestu k ateismu. Pro Voltaira byl rozum nástroj, s jehož pomocí mohl kritizovat společnost, morálku a křesťanství. Voltaire ale především rozum používal na kritickou interpretaci Bible a na poukazování rozdílů mezi Biblií a praxí. Důraz kladli také na výchovu. Podle Holbacha byla dosavadní výchova špatná, protože umožňovala šíření předsudků, její odmítnutí znamená cestu k pravému poznání. Diderot byl přesvědčený, že správná výchova, která bude založena pouze na rozumu, dokáže změnit společenskou situaci a vzniknou díky ní čestní lidé. Diderot zdůrazňoval, že prvním vychovatelem dítěte musí být matka, nikoliv kněz.

Pro Helvétia byla pravým náboženstvím morálka, ostatní náboženství pokládal za klamná. Křesťanství bylo založeno na strachu z Boha. Základem moci kněží byla nesnášenlivost. V samotném papežství viděl Helvétius mnohem větší nebezpečí, protože náboženství mu pomohlo páchat zločiny a získat moc. Holbach na křesťanské náboženství pohlížel podobně jako Helvétius. Podle Holbacha byl samotný základ křesťanství, tedy Bůh, problémový, protože existence Boha nebyla prokázána. Holbach navrhoval úplné zrušení křesťanství, tento akt představoval jednu z důležitých podmínek pro vybudování nové společnosti. Dalšími podmínkami pro její vznik bylo nové pojetí výchovy a osvětlený vladař. Diderot také zdůrazňoval nutnost přeměny morálky. Diderot jako ateista odmítal křesťanství a Boha, jako její záruku, tato morálka totiž odporovala přírodě, která představuje mravnost pro skutečnou morálku. Ta pak musí být vybudována na vztazích mezi lidmi. Diderot také odmítal propojení státu a církve. Kněží jsou pro stát nebezpeční, protože díky Bohu, který je příčinou špatných skutků a nenávisti, získali svou moc. Podle Voltaira idea Boha byla lidem implikována pomocí výchovy, avšak Voltaire naráží na podobný problém jako Holbach. Tento problém spočívá v tom, že nikdo neví, jak Bůh vypadá. Zároveň ale Voltaire, na rozdíl od Holbacha a Diderota, Boha neodmítal. Voltaire argumentoval tím, že Boha nelze poznat, protože to překračuje možnosti lidského poznání. Voltaire měl, stejně jako Diderot, největší problém s církví, protože se odchýlila od učení prvních křesťanů. Alternativu pro něj představoval deismus. Voltaire se totiž nemohl vzdát Boha, protože pro něj představoval zajištění společenské morálky. Stejně jako Holbach, tak i Voltaire měl svou ideu nové společnosti, která však počítá s jedním Bohem. Ten lidem dal k životu vše důležité, takže se k němu už nemodlí. V této společnosti neexistuje nesnášenlivost ani inkvizice. Dosáhnout této společnosti se dá pouze pomocí práce a vzdělání.

Seznam použité literatury

Primární literatura

Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih). Ekumenický překlad. 4. přeprac. vyd., 2. vyd. v ČBS. Praha: Česká biblická společnost, 1993. ISBN: 80-900881-7-1.

DIDEROT, Denis. Matčiny myšlenky o výchově dětí: Dopis kněžně Nasavsko-saarbrücké. In: DIDEROT, Denis. *Setkání s filozofem*. Přeložil J. BINDER. Praha: Mladá fronta, 1984.

DIDEROT, Denis. Mínění o Bougainvillovu cestopisu. In: DIDEROT, Denis. *Setkání s filozofem*. Přeložil J. BINDER. Praha: Mladá fronta, 1984.

DIDEROT, Denis. O vychování: Dopis hraběnce de Forbach. In: DIDEROT, Denis. *Setkání s filozofem*. Přeložil J. BINDER. Praha: Mladá fronta, 1984.

DIDEROT, Denis. Připomínky k směrnicí (nákaz) ruské carevny poslancům o vypracování zákonů. In: DIDEROT, Denis. *Setkání s filozofem*. Přeložil J. BINDER. Praha: Mladá fronta, 1984.

DIDEROT, Denis. Rozhovor s filozofa s maršálkovou De***. In: DIDEROT, Denis. *Setkání s filozofem*. Přeložil J. BINDER. Praha: Mladá fronta, 1984.

DIDEROT, Denis. Řeč filozofa ke králi. In: DIDEROT, Denis. *Setkání s filozofem*. Přeložil J. BINDER. Praha: Mladá fronta, 1984.

GRATIANUS. Dekret (2. část, kauza 12, otázka 1, kap. VIII). In: LE GOFF, Jacques; SCHMITT, Jean-Claude. *Encyklopedie středověku*. Praha: Vyšehrad, 2002. ISBN: 80-7021-545-3.

HELVÉTIUS, Claude Adrien. *Výbor z díla*. Přeložil E. ČAPEK. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1953.

HOLBACH, Paul Heinrich Dietrich von. *Kapesní bohosloví, čili, Stručný slovník křesťanského náboženství*. Přeložil J. JEŽEK. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1957.

HOLBACH, Paul Heinrich Dietrich von. *Společenský systém, neboli, Přírozené zásady morálky a politiky s kritickým pojednáním o vlivu vlády na mravy*. Přeložily A. ŠABATKOVÁ; D. PALÁTOVÁ. Praha: Československá akademie věd, 1960.

HOLBACH, Paul Heinrich Dietrich von. *Zdravý rozum, neboli, Přírozené představy v protikladu k představám nadpřírozeným*. Přeložili M. RAUSCHEROVÁ; V. RAUSCHER. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1959.

VOLTAIRE. *Candide neboli Optimismus*. In: Voltaire. *Romány a povídky*. Přeložil R. SOUČEK. Praha: Státní nakladatelství literatury, hudby a umění, 1960.

VOLTAIRE. *Filosofické listy*. In: Voltaire. *Myslitel a bojovník I: Filosofie a náboženství*. Přeložili J. B. KOZÁK; V. T. MIŠKOVSKÁ. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1957.

VOLTAIRE. *Pojednání o metafysice*. In: Voltaire. *Myslitel a bojovník I: Filosofie a náboženství*. Přeložili J. B. KOZÁK; V. T. MIŠKOVSKÁ. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1957.

VOLTAIRE. *Prostřáček*. In: Voltaire. *Romány a povídky*. Přeložila A. WILDOVÁ. Praha: Státní nakladatelství literatury, hudby a umění, 1960.

Sekundární literatura

- BLACK, Jeremy. *Evropa osmnáctého století*. Přeložil M. HOŘÁK. Praha: Vyšehrad, 2003. ISBN: 80-7021-376-0.
- CARDINI, Franco. Válečník a rytíř. In: LE GOFF, Jacques (ed.). *Středověký člověk a jeho svět*. Přeložil Z. FRÝBORT. Praha: Vyšehrad, 1999. ISBN: 80-70-21-274-8.
- ČERVENKOVÁ, Denisa. *Jak se křesťanství stalo náboženstvím: Recepce pojmu religio v Tertuliánově Apologetiku*. Praha: Karolinum, 2012. ISBN: 978-80-246-1975-0.
- DUBY, Georges. *Dějiny Francie od počátků po současnost*. Přeložil V. CINKE. Praha: Karolinum, 2003. ISBN: 80-7184-514-0.
- DÜLMEN, Richard van. *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.-18. století). III. Náboženství, magie, osvícenství*. Přeložil P. HIML. Praha: Argo, 2006. ISBN: 80-72-03-813-3.
- FERRO, Marc. *Dějiny Francie*. Přeložily J. MATĚJŮ; D. OLŠÁKOVÁ. Praha: Lidové noviny, 2006. ISBN: 80-7106-888-8.
- FRANKIELOVÁ, Sandra Sizer. *Křesťanství: cesta spásy*. Přeložil P. KOLMAČKA. Praha: Prostor, 1999. ISBN: 80-85190-94-X.
- FRANZEN, August. *Malé dějiny církve*. Přeložil B. SMĚKAL. 3. doplněné a rozšířené české vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006. ISBN: 80-7195-082-3.
- HORBURY, William. Židovská dimenze. In: HAZLETT, Ian (ed.). *Rané křesťanství: Počátky a vývoj církve do roku 600*. Přeložil P. KITZLER. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2009. ISBN: 978-80-7325-159-8.
- CHERUBINI, Giovanni. Rolník a zemědělství. In: LE GOFF, Jacques (ed.). *Středověký člověk a jeho svět*. Přeložil Z. FRÝBORT. Praha: Vyšehrad, 1999. ISBN: 80-70-21-274-8.
- IM HOF, Ulrich. *Evropa a osvícenství*. Přeložil A. KUSÁK. Praha: Lidové noviny, 2001. ISBN: 80-7106-394-0.
- LE GOFF, Jacques. Středověký člověk. In: LE GOFF, Jacques (ed.). *Středověký člověk a jeho svět*. Přeložila I. MURASOVÁ. Praha: Vyšehrad, 1999. ISBN: 80-70-21-274-8.
- LE GOF, Jacques; TRUONG, Nicolas. *Tělo ve středověké kultuře*. Přeložila V. DVOŘÁKOVÁ. Praha: Vyšehrad, 2006. ISBN: 80-7021-826-6.
- KLAPISCH-ZUBER, Christiane. Mužství a ženství. In: LE GOFF, Jacques; SCHMITT, Jean-Claude. *Encyklopedie středověku*. Přeložila L. ŠAVLÍKOVÁ. Praha: Vyšehrad, 2002. ISBN: 80-7021-545-3.
- KLAPISCH-ZUBEROVÁ, Christiane. Ženy a rodina. In: LE GOFF, Jacques (ed.). *Středověký člověk a jeho svět*. Přeložila L. ŠAVLÍKOVÁ. Praha: Vyšehrad, 1999. ISBN: 80-7021-274-8.
- KOPAL, Josef. *Dějiny francouzské literatury*. Praha: Melantrich, 1949.
- KOPAL, Josef. Předmluva. In: VOLTAIRE: *Romány a povídky*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1960.
- KOPAL, Josef. *Voltaireovy romány a povídky*. In: VOLTAIRE. *Romány a povídky*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1960.
- MAUROIS, André. *Dějiny Francie*. Přeložili M. DROZD; A. BOROVIČKOVÁ. Praha: Lidové noviny, 1994. ISBN: 80-7106-098-4.
- MAUROIS, André. *Voltaire*. In: MAUROIS, André. *Nesmrtelné stránky z Voltaira*. Přeložili J. PISTORIUS; E. FORMANOVÁ. Praha: Borový, 1948.

MICCOLI, Giovanni. Mniši. In: LE GOFF, Jacques. (ed.). *Středověký člověk a jeho svět*. Přeložila J. Rosenová. Praha: Vyšehrad, 1999. ISBN: 80-70-21-274-8.

MONTANELLI, Indro. *Dante a jeho doba*. Přeložila A. HARTMANOVÁ. Praha: Odeon, 1981.

ORIEUX, Jean. *Voltaire: Neboli vláda ducha II*. Přeložil Z. SCHAUTA. Praha: Odeon, 1979.

REILL, Peter Hans; WILSON, Ellen Judy. *Encyclopedia of the Enlightenment*. New York: Facts On File, Inc, 2004. ISBN: 0-8160-5335-9.

RICHEs, John. Zrození křesťanství. In: HAZLETT, Ian (ed.). *Rané křesťanství: Počátky a vývoj církve do roku 600*. Přeložil P. KITZLER. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2009. ISBN: 978-80-7325-159-8.

RÖD, Wolfgang. *Novověká filosofie II. Od Newtona po Rousseaua*. Přeložil J. KARÁSEK. Praha: Oikoymenth, 2004. ISBN: 80-7298-109-9.

ROSSIAUD, Jacques. Měšťan a život ve městě. In: LE GOFF, Jacques. *Středověký člověk a jeho svět*. Přeložila M. HÁJKOVÁ. Praha: Vyšehrad, 1999. ISBN: 80-70-21-274-8.

SCHÄFERDIEK, Knut. Křesťanská misie a expanze. In: HAZLETT, Ian (ed.). *Rané křesťanství: Počátky a vývoj církve do roku 600*. Přeložil P. KITZLER. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2009. ISBN: 978-80-7325-159-8.

SCHMITT, Jean-Claude. Klerikové a laici In: LE GOFF, Jacques; SCHMITT, Jean-Claude. *Encyklopedie středověku*. Přeložila J. MATĚJŮ. Praha: Vyšehrad, 2002. ISBN: 80-7021-545-3.

SUCHÁNEK, Drahomír; DRŠKA, Václav. *Církevní dějiny*. Praha: Grada, 2013. ISBN: 978-80-247-3719-5.

THADDEUS, Victor. *Voltaire: genius výsměchu*. Přeložil B. ŠTĚPÁNEK. Praha: Aventinum, 1931.

VAUCHEZ, André. Světec. In: LE GOFF, Jacques. *Středověký člověk a jeho svět*. Přeložila M. HÁJKOVÁ. Praha: Vyšehrad, 1999. ISBN: 80-7021-274-8.

VESELÝ, Jindřich. Svět jako racionální konstrukt: Voltaire. VESELÝ, Jindřich. *Studie z francouzského osvícenství: román a rozum: Montesquieu, Voltaire, Diderot: Jean-Jacques Rousseau a jeho doba*. Praha: Karolinum, 2003. ISBN: 80-246-0441-8. ISSN: 0567-8269.

Internetové zdroje

BRISTOW, William. Enlightenment. In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. (online). (8.4.2016). Dostupné na webu: <<http://plato.stanford.edu/entries/enlightenment/>>

LEBUFFE, Michael. Paul-Henri Thiry (Baron) d' Holbach. In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. (online). (8. 4. 2016). Dostupné na webu: <<http://plato.stanford.edu/entries/holbach/>>

MALINA, Jaroslav a kolektiv. Antropologický slovník (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění) aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk. (online). (8.4. 2016). Dostupné na webu:

<http://is.muni.cz/do/1431/UAntrBiol/el/antropos/pdf/antropologicky_slovník.pdf>

Resumé

The thesis introduces the Christian religion in the environment of the French Enlightenment. The enlightenment people approached sensibly and critically not only this religion, but also the morale and education. The enlightenment people perceived Christianity as a major obstacle in the development of society and also as a tool that allowed priests to get a power that they maintained due to intolerance and faith. Christian foundation in the form of an implied belief in God was weak for the enlightened people because his existence has never been proved. According to the enlightenment people could a social change happen only under the conditions that the priests will be deprived of their power, and Christianity will either be completely removed or replaced with an alternative that would satisfy reason. For this purpose they often turned for inspiration to their own understanding, unspoiled nature, but also to interpersonal relationships and education. According to many of the enlightenment people was the ideal world a world, where people would follow only their own understanding, a world, where is no religion nor priests who had influenced people. By eliminating Christianity can morality and education develop on a quite different principles.